

**TÜRK MODERNLEŞME SÜRECİNDE KADININ
DEĞİŞEN TOMLUMSAL ROLÜ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Fatma Esin TEZESEN

Kütahya - 2008

T. C.
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**TÜRK MODERNLEŞME SÜRECİNDE KADININ DEĞİŞEN
TOPLUMSAL ROLÜ**

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Musa ŞAHİN

Hazırlayan

Fatma Esin TEZESEN
005925012114

Kütahya – 2008

Kabul ve Onay

Fatma Esin TEZESEN'in hazırladığı “**Türk Modernleşme Sürecinde Kadının Değişen Toplumsal Rolü**” başlıklı yüksek lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip kabul edilmiştir.

...../...../2008

Tez Jürisi

Doç Dr. Ergün YILDIRIM

Yrd. Doç. Dr. Musa ŞAHİN (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Hasan YILDIZ

Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “**Türk Modernleşme Sürecinde Kadının Değişen Toplumsal Rolü**” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Fatma Esin TEZESEN

...../...../2008

ÖZGEÇMİŞ

10.02.1983 tarihinde İstanbul’da doğdu. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladı. Yüksek öğrenimine 2001 yılında Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü’nde başladı ve yüksek öğrenimini 2005 yılında tamamladı.

Yabancı dili İngilizce olup, bekârdır.

ÖZET

Türk toplumunda kadının toplumsal rolüne ilişkin bir araştırma yapmak istediğimizde görmekteyiz ki, kadın konusuyla ilgili yeterli sayıda araştırma ve kaynak bulunmamaktadır.

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu araştırmanın, Türk tarihinde kadın araştırmaları alanında oluşan veri tabanına bir katkı sağlayacağını, Osmanlı Toplumunda kadın hareketlerinin ve genel anlamda Türk modernleşme tarihinde kadının değişen toplumsal rolünün ortaya çıkmasına ve son olarak cumhuriyet sürecindeki etkisine ışık tutacağını umuyorum.

1789 Fransız İhtilali’nden sonra yayılan eşitlik ve özgürlük fikirleri ve bu fikirlerin oluşturduğu yeni toplumsal örgütlenme biçiminden etkilenen Türk kadınlarının yeni toplumsal sorumluluk araçlarına ulaşma ve kullanma süreçlerine katılma isteği Osmanlı Türk Toplumunda da eş zamanlı olarak algılanmış ve kabul görmüştür. Bu değişme, eş zamanlı olarak tüm dünyada olduğu gibi Türk Toplumunda da etkisini göstermiş; hem birey hem de toplum bazında başlayacak olan pek çok değişikliğin fitilini ateşlemiştir.

Türk modernleşme sürecinde kadınının değişen toplumsal rolü üç bölümde ele alınmaktadır. Birinci bölümde Türk kadınının bireysel toplumsal rolünün, sosyal sorumluluk anlayışının destanlarda ve Türk efsanelerindeki yaşayış ve yansıtılış örnekleri;Osmanlı toplumunda kadının toplumsal yaşamdaki rolü; aile,eğitim ve çalışma yaşamındaki yeri açısından incelenmiştir.

İkinci bölümde Aydınlanmanın bir yansıması olarak kadının değişen toplumsal rolüne uyum sağlamak için Osmanlı döneminde kadın entelektüellerin “diğer” kadınları bilgilendirmek ve kitleleştirmek adına çıkardıkları dergiler ve kurdukları derneklerden bahsedilmiştir. Ayrıca, Osmanlı döneminde kadınları iş hayatına dâhil etmek için kurulan bir dernek, ayrıntılı olarak incelenmiştir. Türk modernleşme sürecinde Türk kadını sosyal sorumluluğun yeni anahtar sözcükleri ‘eşitlik, hak ve adalet’ kavramlarını temelden algılamış ve tüm kadınları

bilinçlendirmek, hatta bu anlamda bu hareketin kaynağı olan Batıdan öne gelmek için büyük çaba sarf etmiştir ve başarılı da olmuştur.

Üçüncü bölümde ise, Cumhuriyet döneminde Türk kadınının daha önceki süreçte sarf ettiği çabalarının meyvelerini toplama dönemi göz önüne serilmiştir. Yani cumhuriyetin ilanı, bu dönemde kadınlara verilen haklar- seçme seçilme, iş hayatına doğrudan katılma- Atatürk'ün Türk kadını hakkındaki düşünceleri gibi konular incelenmiştir. Ayrıca bu dönemde Türk kadınının meclise girmesi ve yaptıkları çalışmalar da yer almaktadır.

Bu çalışma, kadınların tarih sahnesindeki toplumsal davranış örüntülerini takip etme fırsatı, aynı zamanda kadınların düşünce yapıları ve 'özgürlük' fikri çevresindeki hareketlerini kavrama imkanı vermekte; Türk kadınının değişen toplumsal rolünün sosyolojik anlamını,kadın hareketlerinin gelişim ve değişimi bağlamında açıklamaktadır.

ABSTRACT

We can see that there isn't enough research and source about the topic related to woman, when we want to search something about woman's social role in Turkish society.

I hope, this research that I have presented as a postgraduate thesis will contribute to the database which is in the field of woman researches in Turkish society, will help to appear the changing social role of woman in Turkish modernization history and woman's movements in Ottoman Society and finally, it will illuminate the effect in the republic process.

Freedom and equality ideas which spread after the French Revolution in 1789 and Turkish women's wish to join the reaching and using process of social responsibility tools influenced from new social organization which were formed by these new ideas were perceived simultaneously and accepted in the Ottoman Turkish Society. This changing, like in the whole world, effected Turkish Society simultaneously, and triggered the many changes that would start both as an individual and social-based.

The changing social role of women in Turkish modernization process is examined in three parts. In the first part, it has been examined in the angle of individual and social role of Turkish woman, the examples of living and reflecting of sense of social responsibility in epics and Turkish legends; role of the woman in the social life in Ottoman society, family, education and position of work life.

In the second part, it has been mentioned about the magazines and associations that formed by the women intellectuals in the name of informing the other women and uniting them as an illumination of the changing social role of women at Ottoman period. Besides, an association which was built for including women into the work life at Ottoman period has been examined in detail. In modernization period, Turkish women perceived deeply the new key words of social responsibility 'equality, right and justice' and to make them conscious even in this way, to take a place before West, source of this action, they had a great effort and achieved it.

In the third part, the period of enjoying the result of efforts of Turkish women that spent before has been displayed. Namely, the topic like proclamation of the republic, rights given to women – right to vote and chosen, enter the work life directly- Atatürk's view about Turkish women has been examined in here. Additionally, in this period there are many works done by Turkish women and entering to assembly of them.

This study allows following the social behaviour view of women who are on the stage of history and at the same time it allows to comprehend the frame of women and actions around the 'freedom' view; explains the sociological meaning of the changing social role of Turkish women based on woman's movements' evolution and changing.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vii
KISALTMALAR	xii
TEZ HAKKINDA.....	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜR KAYNAKLARINDA VE OSMANLI DA KADIN

1.1. DESTAN VE EFSANELERDE KADIN FİĞÜRÜ	6
1.1.1. Siyasi-İdari Faaliyetlerde Kadın	7
1.1.2. İslam'dan Sonra Kadın ve Aile Hukuku	8
1.1.3. Osmanlı'da Kadın Hareketleri	10
1.1.4. Osmanlı'da Kadın Hareketlerinin Boyutları	12
1.1.5. Osmanlı'da Örnek Bir Kadın Harekâtı: Bacıyan-ı Rum.....	13
1.2. OSMANLI TOPLUM YAPISI VE KADIN.....	15
1.2.1. Osmanlı Toplum Yapısı ve Kadın	17
1.2.2. Osmanlı Toplumunda Giyim ve Kadın	18
1.2.3. Osmanlı Toplumunda Aile ve Kadın.....	19
1.2.4. Osmanlı Toplumunda Eğitim ve Kadın.....	20
1.2.5. Osmanlı Toplumunda Çalışma Yaşamı ve Kadın.....	23
1.2.6. Osmanlı Toplumunda Siyaset ve Kadın	24

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK MODERNLEŞME SÜRECİNDE KADIN HAREKETLERİ

2.1. TANZİMAT DÖNEMİNDE KADIN HAREKETLERİ	33
2.1.1. Tanzimat Dönemi Kadın Dergileri	33
2.1.1.1. Terakki Gazetesi.....	33
2.1.1.2. Terakki-i Muhadderat.....	34
2.1.1.3. Vakıf Ya da Mürebbi-i Muhadderat.....	35

2.1.1.4. Ayine.....	35
2.1.1.5. Aile	35
2.1.1.6. İnsaniyet	36
2.1.1.7. Şükufezar.....	36
2.1.1.8. Mürüvvet	36
2.1.1.9. Parça Bohçası	37
2.1.1.10. Hanımlara Mahsus Gazete	37
2.1.1.11. Alem-i Nisvan	37
2.2. MEŞRUTİYET DÖNEMİ KADIN HAREKETLERİ	38
2.2.1. Meşrutiyet Dönemi Kadın Dergileri	38
2.2.1.1. Mehasin	38
2.2.1.2. Demet	38
2.2.1.3. Kadın	39
2.2.1.4. Kadınlar Dünyası	39
2.2.2. Kadın Dernekleri	40
2.2.2.1. Yardım Dernekleri	40
2.2.2.2. Kadının Eğitime ve Ekonomisine Önem Veren Dernekler	41
2.2.2.3. Kültür Amaçlı Dernekler	42
2.2.2.4. Ülke Sorunlarına Çözüm Bulmayı Amaçlayan Dernekler	42
2.2.2.5. Siyasal Partilerin Kadın Dernekleri	43
2.2.2.6. Feminist Kadın Dernekleri	43
2.2.2.7. Ülke Savunmasına Yönelik Kadın Dernekleri	44
2.2.2.8. Siyasal Amaçlı Kadın Dernekleri	44
2.3. OSMANLI'DA KADIN STK ÖRNEKLERİ	44
2.3.1. Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi	44
2.3.1.1. Derneğin Kuruluş Tarihi, Yeri, Amacı ve Yönetimi	44
2.3.1.2. Derneğin Çalışmaları	45
2.3.1.3. 1918 Yılı Çalışma Raporu	45
2.3.1.4. 1920 Yılı Çalışma Raporu	48
2.3.2. Afyon Kadınlar Hareketi	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ATATÜRK ve CUMHURİYET DÖNEMİ KADIN ve KADIN HAREKETLERİ

3.1.TÜRKİYE’DE KADIN HAREKETLERİ	53
3.1.1.Modernleşme Sürecinde Kadın Hareketlerinin Gelişim Aşamaları	53
3.1.1.1.Türk kadınının Yeni Toplumsal Yüzü	53
3.1.1.2.Kadın Kimliğinin Toplumsal Dönüşümü	55
3.1.1.3.Kadın Kimliğinin Sivilleşmesi ve Siyasallaşması.....	57
3.1.1.4.Feminizm Etkisinde Kadın Kimliğinin Farklılaşması	58
3.2.1.5.Kadın Kimliğinin Siyasal Bir Aktöre Dönüşmesi.....	59
3.1.2. Kadının Toplumsal Rolünün Evrimi	60
3.2.ATATÜRK’ÜN TÜRK KADIN KİMLİĞİNİ YENİDEN İNŞASI	61
3.2.1. Kadının Sosyal Yaşama Katılması	63
3.2.2. Kadın Eğitim ve Öğretiminin Yaygınlaşması	64
3.2.3. Kadına Seçme ve Seçilme Hakkının Tanınması	64
3.2.4.Atatürk Dönemi “Kadın Hakları” kazanımları	66
3.3.TÜRK KADINININ SİYASET ALANINDAKİ EYLEMLERİ.....	68
3.3.1.Türkiye İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis Çalışmaları.....	68
3.3.2. 1935 Yılı Seçimlerinde TBMM’ne Seçilen İlk Kadın Milletvekilleri	71
3.3.3. Kadın Vekillerin Kadın Haklarının Gelişimine Katkıları.....	74
SONUÇ	78
EKLER.....	80
KAYNAKÇA	113
DİZİN.....	119

KISALTMALAR

<u>Kısaltma</u>	<u>Açıklama</u>
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı

TEZ HAKKINDA

Araştırmanın Problemi

Türk kadınının tarihsel süreçteki rol değişimleri göz önüne alındığında görmekteyiz ki, tarihin ilk sayfalarında, yerleşik hayata geçmeden önce, kadın son derece değerli ve aktif bir öge konumundadır. Osmanlı tarihine bakıldığında ve temel değişimlere yol açan olaylar incelendiğinde, görülmektedir ki, bu olayların ortaya çıkmasında isimsiz kadın kahramanlar bulunmaktadır. Araştırmamın ana problemi, Osmanlı toplumunda bu hareketlerden biri ve belki de en önemlisi olan, kadınların hak ve özgürlüklerini kazanmak adına yaptıkları ya da yapmak için çabaladıkları hareketleri incelemek, amaçlarını kavrayabilmek, bu amaçları uğruna neler yaptıklarını araştırmak ve bu amaçların ne kadarının ne şekilde gerçekleştiğini görebilmektir.

Özetlemek gerekirse, batı ülkelerinden yayılan özgürlük fikirlerinin Türk kadınındaki yankısını kavrayabilmek ve eş zamanlı olarak etkilenilen bu hareketle birlikte değişen toplumsal sorumluluğa katılma mekanizmasının aşamalarının ortaya koyabilmektir.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, Türk kadınlarının tarihsel süreçteki hak ve özgürlük arama çabalarını gözlemleyebilmektir. Aynı zamanda bu araştırmada, Osmanlı devletinde 1789 Fransız İhtilali ile başlayan ve Cumhuriyete kadar devam eden, Cumhuriyet döneminde ulu önder Mustafa Kemal Atatürk'ün verdiği bir kısım hakların sonrasında yoğunluğu azalan ama yine bitmeyen kadın hareketlerinin ve hem toplumsal hem de bireysel anlamda değişime uğrayan toplumdaki kadın rolünün, dün ve bu gününü yapılan ve günümüze kadar ulaşan araştırmalar ışığında ortaya koymak amaçlanmıştır.

Araştırmanın başka bir amacı ise, günümüz kadınlarının geçmişte yaşanan bu süreçte kendilerine birer rol seçmeleri ve o dönem kadınları ile kıyaslama yaparak olayların önemini kavrayabilmelerini sağlamaktır.

Araştırmanın Önemi

Araştırmamın önemi, destan ve efsanelerde adı geçen Türk kadınlarından hareketle, sonraki dönemde yerleşik hayata geçilmesiyle ve Osmanlı Devletinin kurulmasıyla aşamalaşan Türk kadınının toplumsal ve bireysel anlamdaki rol değişimlerinin, kadınların yaşadığı konum ve statü farkını gözler önüne sermek, destanlarda bahsedilen kadın tipinden ne kadar uzaklaştıklarının ya da yakınlaştıklarının ayırımına varabilmektir.

Türk kadınının süreçlerde olan değişimlerinin mantığını kavrayabilmek ve bu değişimin nedenlerini açıklayabilmektir. Bu değişimler kabaca destan ve efsanelerde Türk kadını, yerleşik hayata geçmeden önceki aşama, yerleşik hayata geçiş ve Osmanlı Devleti'nin kurulması ve daha sonra da cumhuriyet ve sonrası olmak üzere dört aşamada incelenmiştir.

Araştırmanın Hipotezleri

Ana Hipotez

Türk kadınının batı dünyasında başlayan ve dalgalar halinde yayılan eşitlik ve özgürlük fikirlerinden etkilenme aşaması eş zamanlı olarak kendini göstermiştir. Aydınlanmanın başlangıcı olarak da kabul edilen bu sürece Türk kadını da eş zamanlı olarak katılmış ve bu yolla toplumsal sorumluluğa katılma mekanizması da bu doğrultuda yavaş yavaş değişim sergilemeye başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu devlet düzeni itibariyle devlet yapısını düzenleyebilmek adına pek çok alanda kısıtlanan, belli çerçevelerin içine konan ve bu çerçeveleri esnetmesine izin verilmeyen kadın, düşünülenin aksine, asla pasif kalmamış, bu çerçevelerin içinden çıkabilmek için pek çok çaba sarf etmişlerdir.

Türk kadını tarihin her sayfasında fedakâr ve erkeğine de son derece yardımcı olan kadın tipi olarak karşımıza çıkmıştır. Türk kadını erkeğinin arkasında ezilen değil, her zaman yanında olan ve iyiye de kötüye de birlikte yürüyen bir kadın tipi olmuştur. Türk kadınının fedakar ve yardımcı yapısı ise maalesef genel anlamda Türk kadınının pasif olduğunun gözlenmesinin ana sebebi olarak algılanmıştır.

Destan ve efsanelerde gördüğümüz Türk kadını zaten olabileceği en üst seviyede ve mevkilerde muhafaza edilmiş, el üstünde tutulmuştur. Yerleşik hayata geçilen Osmanlı Devleti'yle birlikte kadınların statüleri değişmiş, bir takım haklara muhtaç duruma gelmişlerdir. Bunun sebebi düzenlenmesi gereken devlet düzeni, Müslüman ve gayri Müslimlerin birbirinden ayrılmasını uygun gören kanun düzenlemeleridir. İlerleyen süreç içinde bu durumdan kurtulmak için dergi ve dernekler kurmuş, hareketi çıkabileceği en üst boyuta taşımış ve istedikleri belli başlı hakları kısmen de olsa elde etmişlerdir. Bu hareketlerin en başarılı döneminde ise, Kurtuluş Savaşı ile burun buruna gelmiş ve kendi davalarını unutup, hatta erkeklerin sorumluluğu denebilecek görevler üstlenip cephelere koşmuşlardır. Ve sonunda da Atatürk'ün sağladığı hak ve özgürlükler de yeterince tatmin edici olduğundan, hareketleri hızını keserek devam etmiş ama asla bitmemiştir.

Alt Hipotezler

- Osmanlı Devleti'nde kadınlar, bir kısmı Meşrutiyet ve bir kısmı da Tanzimat'ta olmak üzere 20'ye yakın dergi yayınlamışlar, bu dergilerde toplumdaki tüm hemcinslerini pek çok konuda bilgilendirmeyi ve amaçları yolunda birleştirmeyi amaçlamışlardır.
- Osmanlı Devleti'nde kadınlar, özellikle Tanzimat döneminde farklı amaçlarla çeşitli dernekler kurmuşlardır. Bu derneklerin temel amacı ise, bütünleşmeyi perçinlemek olmuştur.
- Osmanlı Devletinde kadın ona biçilen annelik ve eşlik görevlerinin dışına çıkmış, üretim anlamında sanayide ya da tarlada ve eğitim anlamında sınırlarını zorlamış hakları için özellikle makineleşme döneminde eylemlere katılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Hipotez belirlenmiş ve bunun aşamalaşması için verilerin sağlanması çalışması yapılmıştır.

Verileri sağlamak için, öncelikle detaylı bir şekilde literatür taraması yapılmıştır. Bu yolla daha önce bu konuda yapılan tüm çalışmalar incelenmiş ve

Çalışmaların ortak ve farklı yönleri belirlenerek değerdendirilmiştir. Bunun ardından kaynak taraması kısmına geçilmiş ve kadının toplumsal rolü, bu rollerin değışimleri, tarihsel süreçte kadının hareketleri, dönemin olay ve olgularının kadını ve rollerini ne şekilde etkilediğini anlatan kitaplar incelenmiştir.

Bu çalışmaların ışığında bir sonraki adım, araştırmamın bölümlerini tespit etmek ve bu düzene göre de araştırmayı şekillendirmek olmuştur.

Araştırmada metot anlamında bağımsız değışken olarak aydınlanma ve bağımlı değışken olarak da kadın hareketi temele alınmış ve bu perspektifte araştırma yapılandırılmaya devam edilmiştir.

Metot ve buna bağılı derinleştirilen bilgiler ışığında ortaya çıkan bulgular değerdendirilmiş ve sonuç ortaya çıkarılmıştır.

TEZ METNİ

GİRİŞ

Kadının bireysel ve toplumsal rolünün değişimi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan hareketleri, çıkış noktası itibariyle merkezine özgürlük ve eşitlik ilkelerini koymuş bir harekettir, fakat bu hareket, toplumların özgürleşmeye ve de büyük ölçüde bireyselleşmeye başladığı hatta bir bakıma içine kapandığı geleneksel yaşam biçiminden kopup, siyasal ekonomik dönüşümlerin yaşandığı 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl boyunca ideolojisini belirlemiştir.

Bu değişim ve dönüşüm, çıkış noktası açısından baktığımızda, kadınların kendilerine yüklenen rol kalıplarına, yaşam tarzına ve yaşam alanlarına bir başkaldırı olarak doğmuştur. Bu başkaldırı; toplumun yapısal ve kurumsal anlamda kabuk değiştirmesiyle, eşitlik ve özgürlük fikirlerinin genel toplum değerleri olmasıyla yakından ilgilidir. Çıkış noktası açısından düşünecek olursak bu değişim ve dönüşüm, 18.yüzyıl sonlarında başlayan ve özellikle 19.yüzyılı etkileyen siyasal, ekonomik ve de ideolojik bazı temel katalizörler sayesinde gerçekleşmiştir.

1789 Fransız Devrimi, bu dönüşümlerin yaşandığı ilk somut yaşam deneyimi olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Bu dönemde İnsan Hakları Bildirgesi yayınlanmış, bireylerin tüm hak ve özgürlükleri güvence altına alınmıştır. Bu durum iktidarın meşruluk kaynağında değişimlere yol açmış, dine ya da soya dayalı otorite inancı yıkılmış, siyasal güç odağı Monark'ın elinden alınmış ve halkın özgür iradesiyle seçtiği parlamentolara geçmiştir. Eğitim kurumları dünyevileşmiş, rasyonalizmi odağına almış ve hızla çoğalmıştır. Ayrıca, sanayi devrimiyle birlikte bu eğitim kurumlarına ve savundukları odak noktalara kitlesel anlamda bir katılım söz konusu olmuştur. Fransa'da başlayan ve merkezden çevreye doğru yayılan bu tip değişim ve dönüşümler olmaya başladıkça merkezde ve daha sonra da çevrede de 'kadın ve erkek' kavramları da rolleri de istekli ya da isteksiz biçimde değişime uğramaya başlamıştır. Özellikle kadın için bu tarih neredeyse bir milat sayılmaktadır, bu tarihten önceki pasif ve sınırlı rolünden sıyrılarak artık girişken, hak ve özgürlüklerinin bilincinde ve bunlara uygun kadın modelini oluşturmaya çalışan kadın çıkmaktadır karşımıza.

Batı’da kadının hak arayışının temeli çok öncelere ve hatta Rönesans’a dek uzanır. Çünkü Rönesans, önyargılara karşı akıllı, siyasal eylemin güç kaynağı olarak bireysel sorumluluğu savunmuş, dış dünyayı denetlemeye olanak veren bilim ile tekniği yüceltmıştır.¹

Yine de kadınların kitlesel anlamda tarihin sahnesine ilk çıkışları Fransız Devrimiyle olmuştur. Devrimi başlatan ilk halk ayaklanmalarından, kitlesel yürüyüşlere, kurulmaya ve yayılmaya başlayan siyasal kulüp ve derneklerden, genel olarak halkın peşine düştüğü ve uğruna yüksek derecede değişimler geçirdiği her alanda geniş bir yelpaze dâhilinde hemen her kesimden kadın da katılarak destek vermiş, devrimin simgesi olan ‘eşitlik’, ‘özgürlük’ ve ‘kardeşlik’ sloganlarına sarılarak hak talep etmişlerdir.

Sonraki yıllar, eğitim, hukuk, çalışma, siyaset gibi her alanda hak eşitsizliğinin kadınların üzerinde yoğun biçimde hissedilmesine tanıklık etmiştir. Üstelik bu yıllarda kadınları ve hatta çocukları kitlesel biçimde üretime katan sanayi devrimi ve kapitalizmin getirdiği sorunlar, gerek kadın gerekse toplum üzerinde yarattığı etkilerle olaya yeni bir olumsuz boyut daha katmıştır.

Dünyanın hızla yaşadığı bu değişimler, yeni değer ve hakların ortaya çıkmasını sağladı. Ama bunların da kendilerini kapsamadığını, hiçbir kurumun kadın hak ve özgürlükleri ya da eşitlik duyguları adına hiçbir girişimde bulunmadığını gören kadınlar bu kez de isyana yöneldiler.

Karşılaştıkları tüm bu sorunlara ve içten içe hissettikleri umutsuzluklarına rağmen, hemen her ülkeden, her kesimden kadın, konumlarına ve ezilişlerine başkaldırdılar, toplumsal yaşama katılma dereceleri ve içinde yaşadıkları ülkelerin koşullarıyla bağlantılı olarak bir hareket başlattılar. Kadın işçiler, düşük ücrete, işsizliğe ve çalışma şartlarının ağırlaşmasına; burjuva kadınları ise, ekonomik ve siyasal haklardan yoksun bırakılmaya başkaldırdılar. Bu hareketin her ülke bazında, birbirinden habersiz; ama eş zamanlı olarak gerçekleşmesi yine her ülke bazında farklı noktalara doğru esneklik kazanır.

¹ Andree Michel, **Feminizm**, Çev., Şirin Tekeli, Kadın Çevresi Yayınları, İstanbul 1984, s.49

Böylece, siyasal, ekonomik, toplumsal dönüşümlerin meydana gelmesiyle ve kadının bu değişimler sırasında ortaya çıkan bu yeni hak ve eşitlik fikirleri arasında beklediğini alamamanın verdiği sıkıntıyla başlattığı eş zamanlı kitlesel hareketlerin de etkisiyle kadının toplumdaki konumu ciddi anlamda tartışılmaya başlanır.

Burada başlıca üç faktör etkili olur;

1. Toplumun siyasal, ekonomik, sosyal ve düşünsel alanlarda köklü değişimler geçirerek belirli bir gelişme ve karmaşıklık düzeyine ulaşması, giderek özgürleşmeye başlaması.

Bu dönem kadın dünyası açısından düşünüldüğünde; kadının konumu ve kadına karşı olan bakış açısı da bu köklü değişimlere ayak uydurarak son derece karmaşık ve bu etkileşimin yaydığı dalgayla şekillenen bir hal almıştır.

2. Düşünsel planda oluşturulan eşitlik ve özgürlük ideolojisinin politikasına ilişkin yönünün toplumsal gerçeklikte uygulanmaması, bu durumun yarattığı ikiliğin kadınlar tarafından fark edilmesi.

Fransız İhtilalinden sonra yayılan bu fikirler pek çok toplumda düşünsel anlamda kabul görmüştür fakat sanayileşme oranıyla doğru orantılı olarak bu fikirlerin davranış olarak gözlemlenebilmesi ya gecikmiş yada hiç başarılamamıştır. Kadınlar ise bunu fark etmiş ve bu anlamda ‘huzursuzluk’ hissetmeye başlamıştır.

3. Kısmen bu koşulların sonucu olarak, kadınların hiç değilse bir bölümünün kadın sorununun çözümsüz olmadığı konusunda bilinçlenmeleri, bireysel düzende başlayan talepleri giderek örgütlü birliklere dönüştürerek bir hareket başlatmaları.²

Bulunduğu durumu hisseden ve huzursuzlaşan kadın, bu sorunun temel kaynağını kavramış ve bu durumdan kurtulabilmek için ise önceleri bireysel daha sonra ise giderek kitlesel hareketler yoluyla hak, özgürlük ve eşitlik fikirlerinin gereklerini toplumsal yaşam alanına taşıyabilmek için uğraşmışlardır.

Bu süreç içinde kadın hareketi, toplumsal bir harekete dönüşür. İçinde bulunduğu toplumsal yapı içinde kadın kendini, erkeğe nazaran bulunduğu konumu sorgular. İlişkisiyle, değerleriyle, yaşam biçimiyle yeni bir toplumsal yapı ve bu yeni

² Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, Ankara 1996 s. 21

yapı içinde yeni bir kadın tipi oluşturmaya yönelik bireysel ya da örgütlü istem ve eylemler olarak ortaya çıkar. Bu eylemler genel anlamda toplumun herkese vaat ettiği eşitlik ve özgürlüğü kadının yaşamındaki her alanda gerçekleştirmek için, onu sınırlayan değerlerden, geleneklerden, yaşam biçiminden kurtulma mücadelesidir.

Kuşkusuz kadınlık hareketi her ülkenin kendi koşullarına göre şekillenecek, önlerine dikilen engellerin büyüklüğüne karşın hemen her kesimden kadın yaşadıkları ülke koşullarıyla bağlantılı olarak ezilişlerine başkaldıracaklardı. Bu başkaldırıları her ülkenin kendi yerel şartları açısından farklı değerlendirecek, kimi ülkelerde çoğunluk bu harekete gerçekten farkında lığını göstererek kadınların çabasına hayran kalacak ve dolayısıyla kadınların tam da istediği gibi mevcut durumu –en azından- sorgulayacak, kimi ülkelerde ise, bu başkaldırıları; yersiz, gereksiz ve hatta şımarıklık olarak değerlendirilip, görmezden gelinmeye çalışılacaktır.

Öyle ya da böyle kadınların bu haklarına sahip olma arayışları uzun yıllar sürecek ve zaman zaman istemedikleri aşamalara gelip kadınları duraklatacak ya da hareketlerini yenileme sürecine sokma ihtiyacı hissettirecektir. Ama sonucuna bakılacak olursak kadınların aydınlanmayla eş zamanlı dalgalar olarak etkileşim gösteren farkında lığı bireysel ve toplumsal açıdan, toplumsal sorumluluğa katılım mekanizması ve buna bağlı olarak da kadınların toplumsal rol, statü, hak ve taleplerindeki isteklerinin yerine gelmesini ve zaten öylesinin en doğrusu olduğunu gösterecek.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜR KAYNAKLARINDA VE OSMANLI DA KADIN

1.1. DESTAN VE EFSANELERDE KADIN FİĞÜRÜ

Günümüz çağdaş Türk toplumunda olduğu gibi eski Türk toplumlarında da toplumun en küçük birimi olan aile ve bunun temeli kabul edilen ‘kadın’ için Türk hikaye, destan ve efsanelerinde farklı anlatımlar yapılmış; kiminde, ‘mukaddes Türk çocuklarının annesi’, kiminde, erkeğinin can yoldaşı kiminde ise Türk ırkının yegane bereket kaynağı olarak şekillendirilmişlerdir.³ Bu nedenlerledir ki, tarih boyunca hanların, hakanların hatta cihan imparatorlarının bile önünde saygı ve itaatle eğildiği, imparatorlukları kırıp geçirirken düşünmeyen hükümdarların karşılına geldiklerinden kırmaktan, incitmekten çekindiği figürler olmuşlardır.

Türk destan ve efsanelerinde, kadın daima bir şeref, ahlak, kahramanlık ve fedakarlık sembolü olarak imgenlenmiştir. Kadına duyulan saygı ve hoşgörü, sonraki yıllarda olacak pek çok aksi davranışın nedenini sorgulatacak derecede yoğun ve emsalsizdir. Ben dahil pek çok araştırmacı eminim düşünmüştür ki, bu kadar yüce bu kadar el üstünde tutulan varlıklar daha sonra nasıl bir toplumsal bir değişim yaşamışlardır ki, fikirlerini söyleyebilmek için ancak çıkacak olan dergilere isimsiz mektuplar yazacak duruma gelmişlerdir.

Türk destanlarında büyük kahramanların anneleri ya da kadınları çoğu zaman insanüstü varlıklar şeklinde kendini göstermiştir. Bu şekilde anlatım da yine kadınların el üstünde tutulmasının ve o zamanki toplum yapısında Türk kadınının yerinin anlaşılması bakımından bize net fikirler vermektedir.

Eski Türk yerleşik inancına göre, hakan ve hatun gök ve yerin evlatlarıdır. Onları gökyüzünde Güneş Ana ve Ay Ata temsil ederdi. Hakanı temsil eden Ay Ata gökyüzünün 6. katında; hatunu temsil eden Güneş Ana ise gökyüzünün 7.katında idi.⁴ Bu inanışta dahi Eski Türk inanışlarında kadının yeri ve ehemmiyeti tüm açıklığıyla bellidir.

³ Necdet Sevinç, “Eski Türklerde Kadın ve Aile”, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, s.9.

⁴ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, C.2, s.211.

Bu ve bunun gibi nice Türk destanları; Yaradılış Destanı; Tanrıya yaratma ilhamını veren Ak Ana, ışıktan bir kadın hayalidir.⁵ Uygur Destanı; Böğü Han semavi bir ışıktan doğmuştur. Yakut Türkleri ile ilgili bir efsanede; destan kahramanı Ak oğlan, ağacın içinden çıkan nurlu bir kadın tarafından emzirilmiş, Ak oğlan doyunca da kadın kaybolmuştur.⁶ Türk yerleşik inancında kadın son derece özel ve önemli bir varlıktır.

Kadına verilen değer, kadının sosyal yapısı ve itibarı öylesine yüksek ve erişilmez boyuttayken; onun dövülmesi ve horlanması tabi ki hayal bile edilemez olgulardır. Türk destanlarında böyle bir basitliğe rastlanmamaktadır.

Görüldüğü üzere Türk efsane ve destanlarında sadece ‘kadın’ olmak çok önemli ve ulaşılmaz bir yere sahip olmak demektir. Hiçbir çaba sarf etmeden sadece kadın olarak doğmuş olmak bile bir ayrıcalık, övünülecek, gurur duyulacak ve daha da önemlisi şükredilecek bir özelliktir. Bu dönemde kadınlar kutsal sayılmış, bırakın fikirlerini, varlıklarına bile yeterinden fazla değer verilmiş, adeta kendi başlarına efsaneleştirilmişlerdir.

1.1.1. Siyasi-İdari Faaliyetlerde Kadın

İslam öncesi, Türk toplumlarında günümüzdeki - gizli baskı anlamında - ‘kadın’ tabusu olmadığından, kadın, erkeğin her türlü faaliyetine katılır; avda, savaşta, ziyafetlerde, dini, siyasi, tüm alanlarda erkeklerle beraber olurdu. Bu da dönemin şartlarında kadın tarafından tam bir destek ve erkek açısından ise gerçekten ona yardımcı, ona fikir veren, ya da kafasındaki fikirler kapsamında onu onaylayan bir mekanizma oluştururdu. Kadın-erkek ayrımı yapılmadığı ve kadın erkeğin tamamlayıcısı olarak kabul edildiğinden, kadınsız hiçbir iş yapılmaz, yapılırsa da tamamlanmış sayılmazdı. Hatta öyle ki; Hükümdar emirnameleri yalnız ‘Hakan buyuruyor ki’ ifadesiyle başlamışsa geçerli kabul edilmezdi. Yabancı devletlerin elçileri yalnız hakanın huzuruna çıkmazlardı, elçilerin kabulü sırasında, hatunun da hakanla beraber olması gerekirdi. Kabul törenlerinde, ziyafetlerde, şöenlerde hatun, hakanın solunda oturur; siyasi ve idari konulardaki görüşmeleri dinler, fikrini beyan eder hatta

⁵ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, C.1, s.12.

⁶ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, C.1, s.103.

harp meclislerine bile katılırdı.⁷ Türk devletlerinde Türk kadınları bu tür faaliyetleri büyük bir vakar ve haysiyetle yürütmüşlerdir. Hatta bu türlü faaliyetlerde öylesine büyük yetkilerle hareket etmişlerdir ki; Büyük Hun imparatorluğu adına, Çin ile ilk barış antlaşmasını Mete'nin hatunu imzalamıştır.⁸

Bu sosyal statü içinde siyasi ve idari anlamda Türk kadını kimi zaman hakim, kimi zaman komutan, kimi zaman da bizzat devlet başkanı, hatta bazen de Türk ülkesi ve Türk milleti için savaşan rütbesiz bir askerdir. Öte yandan üretim anlamında bakacak olursak da kimi zaman patron, kimi zaman müdür ve hatta kimi zaman ise tamamen ırgat olmuş ama yine de her durumda vatanı için elinden gelen tüm gayreti göstermiş, önce kendi vicdanını bu anlamda rahatlatmış, sonra çevresini ve genel anlamda da yaşadığı yeri tamamen sahiplenmiş ve iyiyi ve doğruyu yapmak adına kenetlenmiş durumdadır. Zamanın kadın erkek ilişkilerinde tamamen bir sahiplenme ve iki taraf için de koruma, kollama söz konusudur. Kadın erkeksiz, erkek de kadınsız hiçbir iş yapmaz birlikte yapılan fikir teatilerinden sonra doğruya ve iyiye karar verip uygulamaya geçerlerdi.

Siyasi-idari faaliyetlerde kadın, tamamen erkeğinin yanında ve destek olurken aynı zamanda tarlada, evinde ve sosyal ilişkilerinde de sorumluluklarını yerine getirmiş, hakan ile hatun birbirlerinden ayrılmadan her iki kolda da birbirlerini tamamlamış birlikteliklerinin tüm sorumluluklarını yerine getirmişlerdir.

1.1.2. İslam'dan Sonra Kadın ve Aile Hukuku

Türk kadınının sosyal ve siyasi statüsü Türkler Müslüman olduktan sonra da devam etmiştir. İslamiyet'in kabulünden sonra da kadın, orduların başında savaşan, elçilik heyetini kabul eden, devletin siyasi, idari ve kültürel faaliyetlerinde etkin görev alan simgedir.

İslam sonrası Türk kadını, tıpkı İslam öncesinde olduğu gibi, yine, baskı altında tutulmuyor, horlanmıyor ve aşağılanmıyordu. Aksine sahip olunan ve olunabilecek tüm değerlerden üstün tutuluyor, saygı duyuluyor; ama her şeyden

⁷ Gülçin Çandarlıoğlu, **Türk Destan Kahramanları**, İstanbul 1977, S.64

⁸ Bahaeddin Ögel, "Türk Kültürünün Gelişme Çağları", **DTCF Dergisi** VI. Ankara 1951, S.32.

önemlisi hiçbir sınırlama ve yadırgama göstermeksizin fikirleri danışılıyor ve bu fikirlere itimat ediliyordu. Hiçbir konuda cinsiyet ayrımı yapılmadığı gibi, kadın hukuk bakımından da erkeklerle eşit konumdaydı.

Bugüne kadar yaşamış ve yaşayan pek çok uygarlığın tarihinde kadın ve kadın hakları konularında pek çok problem yaşanmış, türlü uygarlıklar, türlü türlü aşığılama sebep ve yöntemleri bulup kadınlara ne kadar önemsiz ve değersiz, hatta gereksiz olduklarını vurgulamak için sanki ellerinden geleni yapmışlardır. Birkaç örnek vermek gerekirse İngiltere’de on birinci yüzyıla kadar kocalar karılarını satabilirlerdi. İlk günahı işleyerek tüm toplumları geri dönüşü olmayan bir felakete sürüklediği düşünülen Havva da bir kadın olduğundan Tüm Hristiyan alemleri kadınları Havva ile ilişkilendirerek onun parçası birer şeytan olarak değerlendirirlerdi. Onlara göre herhangi bir işin içinde ne kadar az kadın parmağı olursa o iş o kadar kusursuz ve makbul bir iş haline gelirdi. O dönemde İngiltere’de kadın sakıncalı ve günahkar bir varlık sayıldığı için İncil’e el süremezdi. Kadınlar İncil okuma hakkına ancak VIII. Hanry döneminde (1509-1547) kavuşmuşlardır. 1788 yılına kadar kadın kocasının haklı ya da haksız her dediğini yapmak zorundaydı, eğer yapmazsa kocası yanında her an hazır bulundurduğu sopasıyla onu dediklerini yapmaya zorlardı. Ayrıca kadın; erkeğin sofrasına oturmak, sorulmadan söze başlamak gibi haklara da sahip değildi. Kadının sözü kızlarına geçmez, oğulları ise annelerini bir hizmetçiden farklı görmezlerdi.⁹ 1788 Bunun yanı sıra, Eski Çin’de bir kadın kocasına erkek varis doğuramaz, hırsızlık yapar ya da kocasını ihmal ederse kocası onu hiçbir sebep göstermeden, habersiz bile boşayabiliyordu, fakat; aynı şeyleri erkeğin yapması durumunda kadının memnun olmadığını beyan etmeye hatta konuşmaya bile hakkı yoktu. Eski Hint hukukunda ise, kadının miras hakkı yoktu ve evinde kocasının tam anlamıyla esiri pozisyonundaydı.¹⁰

Eski Roma’ya baktığımızda da durum pek parlak görünmüyor. Roma’da da kadının hukuksal bazda bazı hakları sınırlandırılmıştı. Kadın, kendi malına hükmedemez, vasiyet edemezdi. Roma hukuku kadını ergin kabul etmiyordu.¹¹

⁹ M. Raif Oğan, **İslam Hukuku**, İstanbul 1956, s.71.

¹⁰ Özkan İzgi, “İslamiyet’ten Önceki Türklerde Kadın”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, s.159.

¹¹ H.Fikret Kanad, **Pedagoji Tarihi**, C.1, s.197.

Türk soyuna bakıldığında konum, sıfat, yaş farkı gözetmeksizin, tüm Türk bayanlarının miras hakları vardı. Bu konuda da diğer hakları ve özgürlükleri açısından Türk erkekleriyle birebir eşit konumdaydılar. Bekar bir bayan aileden bir büyüğün vefatı sonrası tamamen bir erkek çocukla eşdeğer olarak mirastan payını alıyordu. Evli bir bayan ise kocasının vefatı durumunda kocasının mirasının yanı sıra neredeyse tüm haklarının da sahibi oluyordu.

Tüm bu destan ve efsanelerden edindiğimiz bilgiler ışığında diyebiliriz ki; İslam ülkeleri dışında, dünyanın hemen her yerinde kadınlar, şeytanın aleti, şeytan, bütün kötülüklerin sebebi ve kaynağı olarak kabul edilir ve gerek yazılı gerekse sözlü sistemlerce kadını sadece erkeklerin kölesi, değersiz hatta uğursuz varlıklar olarak görüp dikte ederlerken, Türk kadınlarının böylesine bir ihtişam içinde, toplumdan saygı görerek yaşamaları elbette Türk milli kültürünün kadına verdiği yüksek değeri ifade etmektedir. Çünkü İslamiyet kadına her türlü hak ve değeri sağlamıştır.

Yan yana denebilecek iki farklı yerleşim bölgesinde bile, o kadar farklı iki kadın modeli oluşmuştur ki bu dönemlerde; bir tarafta, Türk yerleşiminde, yere göğe sığdırılmayan, her zaman düşündüklerine ve söylediklerine saygı duyulan, erkeklerden hak ve hürriyetler anlamında farklı davranılmayan ve ne olursa olsun aşağılanmayan aksine göklere çıkartılan bir kadın varken, diğer tarafta ise uğursuz bir şeytan aleti gibi görülen her türlü hak ve hürriyetten yoksun, rızaları bile sorulmadan kolayca evlenilip kolayca terk edilebilen, eşleri bir tarafa kendi doğurdukları çocuklarında bile saygı yerine aşağılama ve zulüm gören kadın vardır.

Tüm bu yaşananlar Türkler henüz yerleşik hayata geçmeden ya da geçişleri esnasında yaşanan ve gerek efsaneler gerekse destanlardan alınan bilgiler ışığında günümüze kadar gelebilen bilgilerdir. Şimdi biraz da yerleşik hayata geçiş ve Osmanlı Devleti zamanında kadının yeri ve önemini inceleyelim.

1.1.3. Osmanlı’da Kadın Hareketleri

Kadın hareketi, dünyanın neresinde olursa olsun altında başka hiçbir şey aranmaması gereken, gerçekten tüm hatları ve oluşumuyla açık bir özgürlük hareketidir ve kesinlikle toplumların özgürleşmelerinden bağımsız düşünülemez. Kadın hareketi,

geleneksel yapıdan, çağdaş yapıya doğru gidilen süreçte, toplumların yüzleştiği değişim ve dönüşümlerden sonra ister istemez ortaya çıkar, büyür gelişir ve şu ya da bu şekilde bir gün mutlaka kendisini gösterir. Bu, tüm toplumlarda bu şekilde olagelmiş ve bundan sonra da bu şekilde olagelecektir. Bunun açık bir sebebi de toplumdaki bireylerin toplumun genel yapısından farklı hareket edemeyeceği ve birey bazındaki değişimi de er yada geç toplumun genel yapısını etkileyecek olmasıdır.

19.yüzyılda ve özellikle 20. yüzyılın başında tüm dünyada varlığını iyiden iyiye hissettiren kadın hareketi, eş zamanlı bir özellik taşıyordu, dolayısıyla diğer ülkelerde olduğu gibi, Osmanlı toplumunda da böyle bir hareket aranabilirdi. Ama Osmanlı toplumunda yeni yeni başlayan bu hareket çok uzun bir zaman hükümdarlar ve toplumdaki neredeyse tüm erkekler tarafından yok sayılacak, yetersiz bulunacak, belli bir zümreye ait, hatta taklit olduğu şeklinde eleştirilecekti. Halbuki, bu bir taklit değil doğal sürecin bir parçası olarak karşımıza çıkacaktı. Çünkü kadın hareketi bir özgürlük ve eşitlik fikrinden beslenerek ortaya çıkmış, toplumun genel özgürlüğüyle paralel bir süreklilik izlemişti. Bu temel oluşumlar özellikle Osmanlı'nın II. Meşrutiyet döneminde kendini göstermiştir. II. Meşrutiyetin getirdiği toplumsal ve kültürel değişimle oluşan yeni yapılanmanın incelenmesi önem kazanıyordu. Bu dönemde kadının konumu ve Türk siyasal yaşantısıyla ilgili sorunları vardı. Osmanlı toplumunda, kadının statüsünde, özellikle toplumsal statüsünde değişim gerektiren tüm istekler, başta şeriat, yani hukuki yapı olmak üzere toplumsal yapının tüm unsurlarıyla, dolayısıyla bunları biçimlendiren siyasetle yakından ilgilidir. Bu nedenle kadının konumundaki değişimler devletin dünyevileşme –laikleşme- süreciyle de bağlantılıydı. Kadın sorunları Osmanlı döneminde edebiyattan basına, parti programlarından düşünce akımlarına kadar çok geniş bir yelpazede kendini gösterecekti. Bu dönemde başlayan ve gün geçtikçe kartopu gibi hızla büyüyen kadın hareketleri, önce belki isimlerini, imzalarını saklayarak fikir ve görüşlerini dile getirdikleri, daha sonra ise aralarına katılan kadınların var olduğunu ve yalnız olmadıklarını hissetmenin verdiği güvenle kendi kurdukları dergilerle başlayacak, sonraki aşamada kurdukları dernek ve cemiyetlerle ve son olarak ise,

toplumun ekonomik sahasında da kendilerini göstermeleriyle artık yadsınamaz boyutlara ulaşmıştır.¹²

1.1.4. Osmanlı’da Kadın Hareketlerinin Boyutları

19.yüzyılda Osmanlı Devleti de tüm dünyada ortaya çıkan siyasal, sosyal, ekonomik, eğitim, hukuk ve düşünce alanında ortaya çıkan değişimlerden etkilenmiş, yapısal bir değişim ve dönüşüm geçirmiş, bu değişimlerde, her ülkede olduğu gibi kitlesel hareketlerle karşılaşmış ve bu eşitlik ve özgürlüğünü kazanmaya çalışan kitlelerden biri de Osmanlı kadını olmuştur.

Geleneksel temeller üzerine kurulu Osmanlı Devletinde modernleşmeye öncülük edecek yapısal değişimler özellikle II. Meşrutiyet döneminde kendini göstermiş, Osmanlı siyasal yapısı; farklılaşma, merkezileşme, laikleşme ve özgürleşme sürecine girmiştir. Modernleşme sadece siyasal yapıda değil, toplumun yeniden yapılanmasında da önemli bir belirleyici unsur olmuştur. Aydınlanma fikri ve bu fikrin getirileri tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devletinde de eğitim, hukuk, ekonomi, toplumsal yaşam her kurumda kendine has özellikleri çerçevesinde değişmeye başlamıştır. Bu belirleyiciliği kadının konumunda da gözlemlemek mümkündür. Çünkü Osmanlı kadınının konumu bu değişimler ve modernleşmeye paralel olarak değişmeye başlayacaktır.¹³

Kadın her şeyden önemlisi artık kendi konumunu kendi belirleyebileceği fikri ile tanışmış, bu tanışmadan sonra kendi kognitif dünyasındaki dengelemeleri bu şekilde örgütlemeye başlamış ve sonra da bu fikirler davranış örüntülerine dönüştürmenin yollarıyla ilgilenmeye koyulmuştur. Derken kadın değişmeye başlamıştır, tıpkı Türk toplumunun ve diğer toplumların da değiştiği gibi.

Tüm bu değişimler, o zamana dek yalnızca ev içinde anne ve eş rolleriyle sınırlanmış olan kadın, toplumsal yaşamda yeni bir statü kazanmak amacıyla taleplerde bulunmaya başlamıştır. Bu konudaki en etkin rol basın olmuştur. O dönemde çıkan

¹² Serpil Çakır, “Osmanlı Kadını Bilinçlenme Yolunda: Beyaz Konferanslar”, **Tarih ve Toplum**, Ankara, 1994, ss,58-59.

¹³ Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketleri**, Metis Kadın Araştırmaları Yay, İstanbul, 1996, s.51.

gazetelerde, özellikle pek çok kadın dergisinde sorunlarını ve beklentilerini yazarak, toplumu, ama en çok da kadınları bilinçlendirmeye ve istekleri doğrultusunda değişime hazırlamaya çaba gösteren kadınlar, ayrıca konferanslar düzenleyip, çeşitli dernekler kurmuşlar, bu derneklerde de etkin roller üstlenmişlerdir.

Bu dönemdeki kadınların mücadelelerini, eylem ve taleplerini bize gösterecek en önemli kaynaklar kadın dernekleri ve dergileridir.

1.1.5. Osmanlı’da Örnek Bir Kadın Harekâtı: Bacıyan-ı Rum

Kültür mirasımızın zenginliği, derinliği ve içtenliği Osmanlı Devletinin eseridir. Sadece hizmet ve iş görme amacı güdülmemiş aynı zamanda estetik, samimiyet ve içtenlik her zaman metotları olmuştur. Tüm bunlarda kadın eli değmiş olmasının ve kadın bakış açısının yansıtılmasının çok önemli bir yeri vardır. İşte Osmanlı tarihi sayfalarında kısa bir gezinti yaptığımızda karşılaştığımız güzel bir örnek. Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda, yapılan büyük fedakarlıklar, gösterilen insanüstü gayretler ve tüm bunlarda kadınların rolü günümüz gözüyle bakılınca daha da netlik ve önem kazanıyor. Adeta “kellelerini koltuklarına alarak” Anadolu’nun yeniden İslamlaşması ve Türkleşmesi için çaba sarf eden pek çok Teşkilâtın içinde biri var ki, bir yönüyle benzerlerinden kesin olarak ayrılıyor: Bâciyân-ı Rûm. Anadolu bacıları. Fatma Bacı isminde ve Hacı Bektaş-ı Veli hazretlerine yakınlığı ile bilinen tasavvuf ehli bir kadının önderliğinde kurulmuş olan bir kadın Teşkilâtıdır. Özellikle İslamlaştırma çalışmalarına aktif olarak katılması ve asker Teşkilâtında kilit roller üstlenmesiyle, modern anlamda bir “sivil toplum örgütünün” belki de en sağlam örneklerinden birini teşkil ediyor. Günümüz modern dünyasının Osmanlıyı değerlendirirken göz ardı etmemesi gereken önemli bir gerçek şudur ki, Bâciyân-ı Rûm, Anadolu’da faaliyet gösterirken, o dönem Avrupa’sı, kadınlarını engizisyon mahkemelerinde susturuyor hiçbir konu için fikir beyan etmelerine bile müsaade edilmiyor, kendini savunamıyor, suçlu ve aciz konuma düşüyorlardı.

Tarih sayfalarında Bâciyân-ı Rûm hakkında bulduklarım; Türk tarihinde ilk kez Âşık paşazâde, XIII. yüzyıl Anadolu’sunda Bâciyân-ı Rûm Teşkilâtının varlığından bahsetmektedir ki pek çoğumuzun adını bile daha önce hiç işitmediği bu teşkilat,

tarihimizin en ilginç konularından biridir. Âşık paşazâde, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda rolleri olan dört önemli unsurdan bahsederken, "... ve hem de bu Rûm'da dört taife vardır: Kim misafirler içinde anılır biri Gaziyân-ı Rûm ve biri Abdalân-ı Rûm ve biri Bâciyân-ı Rûm ve biri Ahiyân-ı Rûm..." şeklinde sıralamış, üçüncü sırada Anadolu Bacıları Teşkilâtından bahsetmiştir. Müellif devamla, "...imdi Hacı Bektaş, bunların içinden Bâciyân-ı Rûm'u ihtiyar etti kim Hatun Ana'dır anı kız edindi..." diye kaydeder. Âşık paşazâde, bu Teşkilât ile ilgili kitabının sadece bir yerinde bahsediyor, fazla bilgi vermiyor.¹⁴

Âşıkpaşazâde'nin haber verdiği bu teşkilat üzerinde ilk defa bir Alman müsteşrik Fr. Taeschner durmuştur. Taeschner, bir Avrupalı zihniyetiyle, o günün toplumunda kadınların bir Teşkilât kurmuş olabileceğini o kadar imkansız görmüştür ki, bunun bir istinsah hatası veya yanlış anlama sonucu ortaya atılmış olduğunu kabul etmiştir. Ona göre Hacıyân-ı Rûm (Anadolu Hacıları) veya Bahşiyân-ı Rûm (Anadolu sihirbazları veya ruhbanları) tabirleri bir yanlışlık sonucu Bacıyân-ı Rûm olarak yazılmıştı. Ancak bunun böyle olmadığı sonraki araştırmalarla anlaşılmıştır.

İlk defa F. Köprülü, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda sosyal teşekküllerin rolünü incelerken, Âşıkpaşazâde'nin "Bâciyân-ı Rûm" diye adlandırdığı zümre hakkında verdiği bilgileri Bektaşî rivayetleri ve başka kaynaklarla da teyit ederek ortaya koymuştur. Hakikaten Ortaçağ Anadolu'sunda kadınlar tarafından kurulmuş bir sosyal zümrenin varlığına dikkatleri çekmiştir.

Ünlü Osmanlı tarihçisi Aşık paşazade, Tarih-i Al-i Osman adlı eserinde Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu'da Türkmen çevrelerde kurulan sosyal, kültürel ve siyasi kuruluşlardan biri olarak Ahi Teşkilâtını (Ahiyan-ı Rum) anmaktadır.¹⁵

Bu yazar Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacılar) diye Türkmen kadınlara mahsus bir örgütten de bahseder.

Bu örgütün Ahi teşkilatının kadınlar kolu olduğu anlaşılmış bulunmaktadır.

¹⁴<http://www.akder.org/?p=publication&view=detail&cnm=846&lang=tr&m=e16704d9e243b23b4f4e557748d6eef6> 17.05.2007

¹⁵ Bkz. M. Bayram, **Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rum**, Konya, 1994, s.78.

Esasen bu iki teşkilat Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanatı yıllarında Selçuklu Devleti'ni yeniden yapılandırma çalışmalarının bir parçası olarak devletin destek ve himayesinde kurulduğu görülmektedir. Bu Sultan'ın Ahi ve Bacılar için Kayseri'de bir sanayi sitesi inşa ettiğini de biliyoruz. Fakat bunların bir örgüt hiyerarşisi içinde bulunmadıkları, münferit meslekî faaliyetleri icra edenler oldukları görülmektedir. Bilhassa Ahlat şahlar (Sökmen oğulları) Devleti döneminde Ahilerin Sökmenler ülkesinde yaygın olduklarını biliyoruz.¹⁶

Selçuklular zamanında Kayseri'de teşekkül eden Ahi teşkilatının yanında Türkmen hanımlarının da kendi aralarında örgütlendikleri ve onların kurduğu örgüte de Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) dendiği tespit edilmiştir. Kayseri'deki bu sanayi sitesinde bulunan örgücüler ve dokumacılar çarşısında Ahilerin kızları ve hanımları da el sanatlarını burada icra ediyorlardı. Hatta Yeniçerilerin başlarına giydikleri Akbörk'ün ilk defa Kayseri'deki Külâh düzlar çarşısında Bacılar tarafından imal edildiğini tespit etmekteyiz. Türkmen Şeyh Evhadüd-din Hamid el Kirmani'nin kızı ve Ahi Evren'in eşi olan Fatma Bacı (Fatma Hatun) da bu örgütün lideri konumunda olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷

1.2. OSMANLI TOPLUM YAPISI VE KADIN

Tüm geleneksel toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da standart bir hukuk sistemi yoktu. Bu da eşitsizliklere yol açıyor ve kişinin özelliklerine, cinsiyetine, iş konumuna, dinine ve mezhebine göre farklı kurallar uygulanıyordu. Hukuk, ait olunan cemaat içinde din ve geleneklerden kaynaklanan yasalarla biçimlenmişti.

Osmanlı Devleti yapısı gereği çok kültürü içeren bir devlettir. Aynı coğrafya üzerinde pek çok dil, din, ırk, inanış bir arada yaşamaktaydı. Bunun sebebi Osmanlı Devletinin ilerleme politikasının agrasif olması, kısa zamanda pek çok yer fethetmesi ve bu topraklardaki insanların da Türk kültürüyle aynı coğrafyayı paylaşmaya başlamalarıdır. Bu zamanla Osmanlı Devletini Müslümanlar ve Gayrimüslimler olarak

¹⁶ O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1971, ss. 230-232.

¹⁷ www.acikistihbarat.com 10.01.2008

iki genel gruba ayırmıştır. Bu ayrım devlet düzeni kurmak için bir parça kolaylaştırdıysa da yine de çok da etkili bir çözüm olma amacına ulaşamamıştır.

Bu noktada duruma kadınlar açısından bakacak olursak durum biraz daha karmaşık bir haldeydi. Türk ırkının genel düşünce yapısında bilindiği üzere Türk kadınının çok önemli ve farklı bir yapısı vardır. Türk kadını asalet, fedakarlık, anaçlık ve namus simgesidir. Diğer kültürlerle yaşamaya başlayan Osmanlı Devleti kadınlarının temsil ettiği simgelere zarar gelebileceğini düşünen Osmanlı Devleti yönetimi bunun için tedbir alabilmek adına Türk kadınlarını öyle yaptırımlarla adete sarıp sarmalamıştır ki, işte bu aslında kadınların daha sonra içinden çıkmakta zorlanacağı tabular haline gelmiştir. Bu zorluk yada kısıtlamaların bazılarına bakacak olursak;

Bu dönemde evlilik devlet kontrolünden uzaktı, erkek ya da kadının doğrudan doğruya ya da vekilleri aracılığıyla evlenmek istediklerini iki tanık önünde söylemeleri yeterliydi. Evlenmek için yaş sınırı yoktu, evliliğin sona erdirilmesi ise, yani boşanma olayı, tek taraflı olarak erkeğe tanınmıştı. Erkek bu hakkı dilediği gibi kullanabilirdi. Eşinin gebeliğinin var olup olmadığını anlamak için üç ay bekleyip, eşini baba evine gönderebiliyordu ve bunun için ne eşinin rızasına ne de bunu hukuki bir gerekçeye dayandırmak zorunda değildi. Kadın giderken çocuklarını da götüremezdi; çünkü çocuklar üzerindeki tüm söz hakkı babalarına aitti.

Prensipte, malını dilediği gibi kullanma hakkına sahip olan kadın, uygulamada kocasının kararının aksini savunamazdı. Miras hakkı olmasına rağmen erkeklere göre daha azdı, örneğin, erkek çocuklar mirastan 2 hisse, kızlar ise 1 hisse alırlardı.

Kadınlar tanıklık etme konusunda da erkeklerden çok farklı değerlendiriliyorlardı. “Kadınlar unutkandır, olayları akıllarında tutamazlar” gerekçesiyle iki kadının tanıklığı bir erkekle eşdeğer görülürdü. Eğer bir olayın tanığı tek bir kadınsa, bu tanık yeterli görülmezdi.

Osmanlı Toplumunda hukuk alanında önemli değişimler ve düzenlemeler ancak Tanzimat Fermanı’yla başlatıldı. Bu dönemde keyfi cezalara son verilerek Osmanlı Devleti’nin tüm vatandaşlarını içine alacak bir eşitlik ilkesi hedeflenmiş ancak

yapılan yeni düzenlemelere rağmen kadının konumunda pek bir değişiklik olmamıştır. Bu dönemde dahi, yaşam alanında çeşitli yerlerde, örneğin; alışverişte, dükkanlarda, mesire yerlerinde kadın-erkek birlikteliğine izin verilmediği gibi, hangi milletten olursa olsun, kadınların geceleri sokakta dolaşmaları yasalar çerçevesinde men edilmiştir.

1882’de genel sayım yapılmış ve sonuçlar 1890’da tamamlanmıştır ve 1893’te açıklanmıştır. Bu sayımlara göre ilk kez kadınlar kayıt kapsamına alınmıştır. Bu sayımda, kadınların, yaş, fiziksel özellikleri, medeni ve sosyal durumunu açıklayan bilgiler de yer alıyordu.

Bu tarihten sonra da, hukuk alanında, ufak ya da orta ölçekli pek çok düzenleme yapıldıysa da, hiçbir kadınlar açısından rahatlatıcı olmayan ve hatta çok da kadınları ilgilendirmeyen konular kapsamında olmuştur

Osmanlı Kadını, haklarını ve hukuk önünde erkekle eşit görüleceği günü için çok beklemiştir; ama bu ancak Cumhuriyet Türkiye’sinde, Medeni Kanun’un kabul edildiği 1926’da gerçekleşebilmiştir.

1.2.1. Osmanlı Toplum Yapısı ve Kadın

Toplum yapısı açısından Osmanlı Devleti kadın ve erkeğe adeta farklı dünyalar sunuyordu. Erkeğin dünyası kurumsal, kadınıninki ise özel ve mahremdi. Yani kadın hane içi, erkek, hane dışı insanıydı. Bu ayrımın yaşamın her alanında izleri görülmekteydi çünkü toplumsal yapılanma, cinsler arasındaki her türlü yaklaşmayı önüyor, bunu geleneksel ve dinsel formasyonlara dayandırıyordu.

Bu dönemde, kadınların gideceği ve gezeceği yerler devlet tarafından sınırlandırılmıştır. Hangi araçlara bineceği, araçların hangi bölümlerinde oturacağı, nerelerden alışveriş yapacağı, hangi camilerde ibadet edeceği en ince noktasına kadar fermanlarla düzenlenmişti. Kadınların başlıca eğlenceleri, komşu ziyaretlerine katılmak, hamama ve mesire yerlerine gitmekti ancak buralarda da kadın-erkek arasındaki ayrım devam etmekteydi.¹⁸

¹⁸ Zehra Celasin, **Tarih Boyunca Kadın**, İstanbul 1946, s.123.

Klasik dönemde görülen bu özellikler, 19.yüzyıldan itibaren hızla değişmeye başlamıştır. Bu değişimde, gündelik yaşamın biçimini ve yönünü belirleyen mahalle ölçeğinin kırılması, dünyada görülen teknolojik devrimlerin üretimlerinin ülkeye girmeye başlaması, önemli rol oynamıştır. Fayton, tramvay, demiryolu, atlı araba ve vapur seferleri gündelik yaşamın parçaları haline geldi ve toplumun zaman ve mekan akışı hızlanırken, posta, telgraf gibi seçenekler insanların birbiriyle ilişki kurmasını bohçacı kadınlara oranla daha hızlı, kolay ve doğru şekle getirdi. Bunun yanı sıra gazete ve dergiler ise, bilgilendirme ve dünyayı tanıtmaya işlevini yüklenmiştir.

Bu noktada eğlence kültürü de değişmeye başlamış, geleneksel kültürün ürünü olan kahvehanelerin yerini tiyatro, pasta hane, Boğaziçi, adalar, gibi yeni yaşam alanları ve üslupları almıştır.¹⁹

Mutlak otoritenin babada olduğu geniş aile tipi değişmeye başlamış, çekirdek aileye doğru bir geçiş başlamıştır hatta o asla yıkılmayacak zannedilen otoritenin paylaşımı da gündeme gelmiştir. Tüm bunların sonucu olarak, bu sosyal hareketlilik beraberinde kadın ve erkek ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi ihtiyacını ve yanı sıra bireyselleşmeyi de beraberinde getirmiştir.

1.2.2. Osmanlı Toplumunda Giyim ve Kadın

Kadını toplumdan farklılaştıran en önemli unsurlardan biri “tesettür” olgusuydu. Kadınlar ev dışında vücutlarını ve yüzlerini göstermeyen yeldirme, ferace ya da çarşaf giyerlerdi. Bir dinsel kural olan “örtünme” koca tarafından istendiği gibi, devlet tarafından da uygulanan karar ve yasaklarla denetim altına alınmıştı. Çünkü, İslam toplumlarında kadın, giyimiyle de, toplumsal ve siyasal projeye dahil edilmişti. “Tesettür”le biçimlenen giyimden sadece mahremliğin, cinselliğin korunması, gösterilmemesi değil, toplumsal düzenin de korunması amaçlanmıştı.

Osmanlı-Türk kadınının giysisinde iki farklı özellik vurgulanıyordu: Ev içi giysi, ev dışı giysi. Ev içinde giyilen giysi, gösterişli ve Türk kadınının İslami esaslara uygun giyimine, Müslüman kadın tipini bozmaması, Hristiyan kadınlara benzememesi

¹⁹ Tiğınçe Oktar, **Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Ortamları**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1998 s. 16.

için giysi biçiminden, renklerine değin sınırlama getirilmişti. İnce kumaş ve alıcı renkler kullanılmayacaktı. Sadece Müslüman kadınların kıyafetlerine karışılmamış, Hristiyan kadınların kıyafetleri de bu kısıtlamalardan payını almıştı. Onlar da Müslüman kadının giyim tarzını kullanamazdı.

1.2.3. Osmanlı Toplumunda Aile ve Kadın

Klasik dönemde aile, anne, baba, çocuklar; evlenmemiş, dul kalmış ya da “boş kâğıdı” olarak eve geri dönmüş kadınlarla erkeğin anne ve babasından oluşmuştur. Kişi sayısı, evlenen erkek evlatlar ve onların çocukları da artabilirdi. Mutlak otoritenin yaşlı erkeğe ait olduğu ataerkil geniş bir aile tipi vardı. Kararların alınmasından, çocukların velayetine değin, tüm haklar babanın ya da yokluğunda aile büyüğü başka bir erkeğin yetkisindeydi. Eşlerin seçiminden, evlenme biçimine, çocukların yetiştirilmesinden eğitime dek her şey cins ayrımı temeline oturtulmuştu ve yine tek söz sahibi, aile büyüğüydü.²⁰

Evliliğin kurulmasında, evin büyükleri, genellikle anne, teyze, hala gibi kadınlar tarafından, erkeğe eş seçiliyordu. Evlilik cins ayrımcılığının bir göstergesi olan “görücülük” usulüyle gerçekleştiriliyor, bu seçimde eşlerin birbirini görmesi, tanınması pek mümkün olmuyordu. Bu tip evlilikler çiftlerin belki nişan, eğer şansları varsa söz aşamasında birbirlerini görmeleri uygun bulunarak tamamen bir piyango şansı ile temelleniyordu.

Evlilikten amaç, çoğalmak, yeni kuşaklar oluşturmaktır. Nüfusun artması, savaşçı bir toplum olan Osmanlı İmparatorluğu için çok önemliydi. Evlilik, dinsel açıdan da destekleniyordu. Toplumun sürekliliği ve düzenin dengesi açısından, ister kadında, ister erkekte olsun, bekarlık hoş karşılanmazdı. Kadın, evlilikle, evlilikte doğurduğu çocuklarla değer ve saygınlık kazanır, geleceğini güvence altına alırdı. Çocuksuz kadın işe yaramaz olarak nitelenir; ya baba evine gönderilir ya da üzerine

²⁰ Çakır, a.g.e., s. 174

ikinci bir kadın, “kuma” alınırdı. Bir kadın eğer evlenmeden ölürse, kendisine yüklenen görevi yerine getirmediği için kınanırdı.²¹

Aile hayatındaki tüm bu özellikler zamanla değişmeye başlamış, çekirdek aileye doğru gidiş 19. yüzyılda hızla artmış, aile içindeki ilişkiler ve tutumlar değişmeye başlamıştır.

Değişimlerden yine en çok etkilenen kadınlar olmuşlardır. Bunun için çaba sarf etmişler ve sonunda da tam istedikleri kadar olmasa da yavaş yavaş zincirlerini kırmaya başlamışlardır. Önce evlenme kararlarını kendileri vermeye aşlamışlar, kendilerini hazır hissettiklerinde evliliği düşünme şansını yakalamışlardır. Zamanla artık evlenmek için en azından aday gösterebilme şansını elde etmişlerdir. Daha sonra ise artık küçük küçük flört dönemi yaşayarak tabi ki son derece kontrollü bir şekilde evlenecekleri insanı en azından evlendikleri günden önce tanımaya başlamışlardır.

1.2.4. Osmanlı Toplumunda Eğitim ve Kadın

Eğitim, Tanzimat’la birlikte Osmanlı toplumunun temel sorunu olarak ele alınmış, yeni yapının oluşturulmasında önemli bir araç olarak kullanılmıştı. Bu durum Osmanlı eğitim sisteminde köklü değişimleri gündeme getirmişti.

Bu bağlamda Osmanlı eğitiminde başlatılan reform çalışmaları, dinsel içerikli ilimden Batılı anlamdaki bilime (yani ulûm ve fûnuna) geçiş, genel olarak toplumda, özel olarak da eğitim sisteminde dünyevileşme, merkezileşme, sistematikleşme gibi temel dönüşümlerin gerçekleşmesi doğrultusunda idi.

Bu plan dahilinde 1848’de Darülmuallim (Erkek Öğretmen Okulu) açıldı. Kız çocuklarının gittikleri tek okul, cinsiyet ayrımı yapılmayan sübyan mektepleri idi. Ergenlik çağına gelindiğinde kadın ve erkeğin dünyalarının ayrılması dinsel zorunluluk olduğundan, ilköğretim sonrası ayrı okulların açılması önemli bir gereklilikti.

Böylece okul sayısı arttı ancak, ilk kız rüştiyesi, açılmak için 1858’i bekleyecekti. Bu okullar da pek arzulanmasa da nakış dışındaki dersler erkek

²¹ İlber Ortaylı, “Osmanlı Toplumunda Aile Türkiye’de Ailenin Değişimi” **Toplum Bilimsel İncelemeler**, Ankara 1984, s. 44.

öğretmenler tarafından veriliyordu. Bu durum, kadınlar için bir öğretmen okulu açılması gereğini doğurdu. Kadın öğretmenler yetiştirilene kadar kız okullarında sadece yaşlı ve iyi ahlaklı erkek öğretmenler ders verebilecekti.²²

Kız rüştiyeleri açılmasına açıldı, ancak gerek bina, gerekse müfredat bakımından erkek rüştiyelerinin çok gerisindeydi. Pencereleri kafesliydi, dar binalarda ders görülüyor, ders programı Osmanlı toplumunun kadından beklentileri doğrultusunda düzenleniyordu: Ev idaresi, ahlak, hıfzısıhha ve el hünelerleri dersleri gibi.

1869 Maarif Nizamnamesi kadının eğitimi için sınırlı da olsa önemli sonuçlar verecek çalışmalar başlattı. Aynı yıl ilk kez kadınlar için mesleki eğitime yönelik bir kız sanayi mektebi, Yedikule Kız Sanayi Mektebi açıldı. Bugünkü kız meslek liselerine benzetilebilecek olan bu okullarda kadın, çalışma hayatına hazır, kalifiye bir eleman haline getiriliyordu.

1887’de tarih, hukuk, ticaret, sanayi-i nefise mektepleri niteliklerinden ötürü Maarif Nezareti’ne bağlanırken, İstanbul Kız Sanayi Mektebi de aynı nezaretin kapsamına alındı. Kız sanayi mektepleri için yeni bir program düzenlendi. İstanbul’da, 1878’de Üsküdar, 1879’da Aksaray ve Cağaloğlu’nda olmak üzere üç kız sanayi mektebi daha açıldı. Bu okullar iptidai ve rüşti olmak üzere, yedi yıllık bir eğitim veriyordu. Uygulamalı dersler arasında nakış, dikiş, biçki, halı dokuma, makine ile çorap ve fanila örme, aşçılık, tatlıcılık dersleri vardı. 1884’te sanayi okulları için 23 maddelik bir nizamname yayınlanarak mektebin programına yeni bir yön verildi. Öğrenci sayısı artırılarak eğitim süresi bir yıl daha uzatıldı.

1879-1880 öğrenim yılında, ilk kez bir kadın, Fatma Zehra Hanım, müdire oldu. 1891’de, bilimsel branş dersleri “Metod” ve “Pedogoji”, Ayşe Sıdika Hanım tarafından vermeye başlandı. Ayşe Sıdika Hanım öğretmenliğinin yanı sıra Usul-i Talim ve Terbiye adlı bir kitap yazmıştı ve bu eseriyle de bu alandaki “ilk”ler arasındaydı.

²² Çakır, “Siyasal Yaşama Katılım”, **a.g.e.**, s. 189.

Okul sayısındaki artışa karşın, Abdülhamit Dönemi'nde dinsel ağırlıklı eğitim sürüyordu. 1895'te Kız Muallim Mektebi Talimatnamesi'nde yapılan değişiklik, cinsiyet ayrımcılığı olayını daha da belirginleştirdi. Bu talimatnameyle, kadın ve erkek öğretmenlerin aynı yerde bulunmalarına izin verilmediği gibi, birbirlerini görmeleri de engellendi.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde özellikle eğitimde amaçlanan değişimler, Cumhuriyet Türkiye'sindeki ideolojiyle paraleldi: Eğitimin yaygınlaştırılması, ilköğretimin zorunlu ve parasız olması, eğitim birliğinin sağlanması gibi. Ders programlarında yapılan yeniliklerle de, eğitimin dinsel-geleneksel yüzü değiştirilmeye başlanmıştı.

İlköğretimin zorunlu hale getirilmesi için 1910'da bu makama atanan ilk eğitimci olan Maarif Nazırı Emrullah Efendi tarafından hazırlanan ilk Tedrisat-ı İftidaiye Kanunu, 15 Eylül 1913'te yürürlüğe girdi. Bu kanunla kız rüştiyeleri 6 yıllık kız ilkokulları haline getirilerek, kaza merkezlerine dek yaygınlaştırılması amaçlanıyordu. Bu arada 1911'de kızlar için, rüştiyeden sonra gelen idadi mektebi ve ardından da bazı il merkezlerinde 5 yıllık kız muallim mektepleri açılmıştı.

2 Mart 1915'te çıkartılan bir nizamname ile “Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu’nda, iptidai mekteplerin ilk basamağı olarak düşünülen “Ana Mektepleri” ile ilgili madde yürürlüğe girdi. Darülmuallimat’ın ana muallim mektebinden yetişen öğretmenlerin görev aldığı bu okullarda, 4-6 yaş arasındaki kız ve erkek çocuklar, sıhhi ve ahlaki oyunlar, dini ve milli hikayeler ve resim ve el işi dersleriyle eğitilerek, ilkokula hazırlanıyorlardı. Gerek kadınların yoğun talebi, gerekse sayıları artan kız idadileri ile kız öğretmen okullarının gereksinimlerini karşılama düşüncesi, kadının yükseköğrenim hakkına kavuşturulması gereğini beraberinde getirdi. Bu amaçla ilkin, 7 Şubat 1914'te Darülfünun Konferans Salonu'nda haftada dört gün olmak üzere herkese açık dersler verilmeye başlandı. Bu dersleri sayıları 600-700'e varan kadınlar büyük bir ilgiyle izledi. Bu girişim, 12 Eylül 1914'te bir kız üniversitesine dönüştürüldü. Eğitim programına, edebiyat, riyaziyat [matematik], tabiat ve sanayi-i nefise [güzel sanatlar] dersleri kondu. Kız üniversitesinde dersler önceleri Darülfünun binalarında ayrı dersanelerde yapılırken, kız ve erkek öğrencilerin sınıfları aynı da olsa, aynı binalarda

karşılaşmaları uygun görülmediğinden, okul Cağaloğlu'na taşındı. Yükseköğrenimin karma hale getirilmesi ancak 1921'de gerçekleşecekti.²³

1.2.5. Osmanlı Toplumunda Çalışma Yaşamı ve Kadın

Osmanlı Devleti bir tarım toplumuydu. Ekonomiyi şekillendiren ve yön veren temel birim, tarımdı. Organik enerjinin egemen olduğu ekonomik yapıda, tarımsal teknoloji, ne yazık ki öküz ve sabanla sınırlanmıştı Tarım ekonomisinin yükü Anadolu'daki kadınlı erkekli ailelerin, hatta özellikle kadının omuzlarına yüklenmişti. Kadın, bütün gün tarlada çalıştığı gibi, evde de ailenin ihtiyaçlarını sağlamak ve çocukların yetiştirilmesi görevini üstlenmekle yükümlüydü.

1882-1884 Nüfus Sayımı orduya asker alımını amaçladığı için 19. yüzyılın başına dek kadın, nüfusa dahil edilmemişti. Kadının, sanayi istatistiklerinde yer alması ise 1913'ü bulmuştur. Üstelik kadınla ilgili önemli bilgiler verecek olan, ferman ve kadı kayıtlarıyla çeşitli konsolosluk raporları da yeterince incelenmemiştir. Çeşitli dönemlere ait olan bu belgeler incelendiğinde Anadolu kentlerinde tüccar ve ticarethane sahibi kadınlar gibi madenci kadınların da olduğu ortaya çıkacaktır.

Osmanlı kadını sadece tarım ve el sanatlarında değil, sanayi işçisi olarak da önemli bir işleve sahipti. 1897 yılında İstanbul'daki kibrit fabrikasında çalışan 201 işçinin 121'i kadındı; Bakırköy Bez Fabrikasında çalışanların yarısını kadınlar oluşturuyordu. Adana, Ankara, Konya, Sivas ve Kayseri'de 8000 kadın, ev içinde yün dokumacılığı ile uğraşırken, Bitlis'te 1907 yılında 5000 dokuma tezgahı vardı. Halep, Adana, Urfa el örme makineleriyle çevrilmişti. Örneğin Adana'da bir Alman'ın kurduğu dokuma fabrikasında 50 kadın 50 erkek çalışıyor, bir günde 700 çorap üretiliyordu. Bu sayı Urfa'da artıyor, 1000 tane Alman el makinesiyle, kadınlar kendi evlerinde üretimi gerçekleştiriyorlardı.²⁴

Ancak kadın emeğinin kullanıldığı bu yerlerde kadınların çalışma süreleri uzun olduğu gibi, ücretleri de çok düşüktü. Buna karşın Osmanlı kadınının her şeye boyun eğdiğini, haklarını elde etmek için mücadele etmediğini söylemek mümkün

²³ Mikail Bayram, "Osmanlı Döneminde Kadın", **Tercüman Kadın Ansiklopedisi**, 2.cilt, Ankara.

²⁴ Oktar, **a.g.e.**, s. 56.

değildi. Aksine, kadınlar çeşitli gösteri ve grevlere aktif olarak katılmışlardı. Fakat kadınlar emeklerinin karşılıklarını almak bir yana bir ekmek bile alamayacak duruma gelmişlerdi. Buna o yıllarda yaşanan kıtlık ve açlık eklenince, 25 Haziran 1908’de 50 Türk kadını harekete geçmiş, Sivas’tan başlamak üzere pek çok yerde grevlere katılmış ya da greve katılan eşlerini aktif olarak desteklemişler ve irili ufaklı pek çok eylemde başrol oynamışlardır. Buğday depolarını taşlamışlar, iş istihdamları ellerinden alınacak endişesiyle dokuma makinelerine büyük zararlar vermişlerdir. Bu hareketlerin emeklerin karşılığının verilmemesi yanında diğer bir nedeni ise, artık sanayileşme ve dolayısıyla da makineleşme dönemine geçen üretimde, kadınların kendilerine iş bulamama korkusu olmuştur.

1913 ve 1915 yıllarında İstanbul, İzmir, Manisa, Bursa, İzmit, Karamürsel Bandırma ve Uşak’ta yapılan ilk sanayi sayımı, sanayideki kadın sayısının gittikçe arttığı gerçeğini ortaya çıkarması açısından önemlidir. Öyle ki, yapılan bu sayımlar sonucu sanayide çalışan kadınların erkeklere oranının yüzde otuzlara kadar çıktığı gözlemlenmiştir.

Yaşamı Anadolu kadınından daha sıkı biçimde denetlenen orta tabaka büyük kent kadını da, 1900’lü yıllarda iş yaşamına girmeye başlamıştır. İlk kez 1913’te, hem memur, hem de iş müfettişi olarak Telefon İdaresi’ne kabul edilen kadınlar Birinci Dünya Savaşı sonrasında hemen her iş alanında çalışmaya başlamışlardır.

1.2.6. Osmanlı Toplumunda Siyaset ve Kadın

Osmanlı İmparatorluğu’nun değişmesinde öncülük edecek yapısal oluşum ve değişimler II. Meşrutiyet’te gündeme getirilmiş; Osmanlı siyasal yapısı, farklılaşma, merkezileşme, laikleşme, özgürleşme sürecine girmiştir.

Osmanlı Devleti’nin meşruluk kaynağı tüm geleneksel devletlerde olduğu gibi kutsallıktı. Geleneksel otorite, eskiden beri yaşayan geleneklerin ve buna uygun olarak otoriteyi elinde bulunduranların meşruluğunun kutsallığı inancına dayanıyordu.

Merkezileşememe, Osmanlı devlet düzeninde önemli bir olguydu. Yönetim, hukuk, maliye, eğitim gibi çeşitli alanlarda görülebilecek olan bu durum, merkezin

çevresi üzerinde fazla söz sahibi olamamasını, merkez zafiyetini doğurmuştu. Devlet, yapısı itibarıyla merkeziyetçiydi; ancak bu merkeziyetçilik görünürdeydi. Çünkü uygulamada otoritenin yetki alanları modern anlamda paylaşılamamıştı, merkezle çevre arasında kopukluk vardı. Bu çerçevede Osmanlı devlet düzeni şer’i ve geleneksel bir düzendi. Bu düzende padişahın mutlak otoritesi, idari ve askeri yapının belirlediği toprak sistemine dayalı ekonomik temel üzerinde kurulmuştu. Toplum cemaat esasına dayanan “millet”lere bölünmüş, vergiler bu esasa göre düzenlenmişti. Yargı düzeni, eğitim bu anlayış içinde dini cemaat liderleri tarafından örgütlenip yürütülmüştü. Bu ise adli ve idari örgütlenmede bir tür dine dayalı ademi merkeziyetçilik ve çeşitlilik demektir. Mali yönden kısmen özerklik, hukuki planda da dağınıklık ve çeşitlilik vardı. Kısaca merkezi denetim kurulamamıştı.

Geleneksel yapıdan sapma, ilk kez 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı’yla mümkün olacaktı. Bu tarih sonrasında, dinsel, örfi içerikli geleneksel yapı değişmeye başladı. Tanzimat Fermanı, bir anayasa olmamakla birlikte can, mal, ırz güvenliklerini sağlayıcı maddeler taşıması, vergi ve askerlik işlerinin adaletle görülmesini sağlaması buyruğunu, “kanunsuz suç ve ceza olmaz, yargılamasız kimseye ceza verilmez” ilkelerini tanıması nedeniyle “temel haklar fermanı” olarak nitelenebilir.

1876’da ilan edilen, ancak pek uzun sürmeyen anayasal dönem ise II. Meşrutiyet’te yaşama geçirilmiştir. Modernleşme sadece siyasal yapıda değil, bu değişimle birlikte toplumun yeniden yapılanmasında da belirleyicidir. Eğitim, hukuk, ekonomi, toplumsal yaşam her yönüyle değişmeye başlamıştır. Bu belirleyiciliği kadının konumunda da gözlemek mümkündür. Osmanlı kadınının konumu, modernleşmeye paralel olarak değişecektir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, günümüzde iddia edilenin aksine, değerlerin sorgulanması, hak ve özgürlük taleplerinin gündeme getirilmesi, bunların kamuoyunda tartışılarak uygulamaya geçirilmesi açısından, Osmanlı toplumunda, dergileri ve dernekleriyle hayli eylemci bir kadın hareketi yaşanmıştır. Ancak bu gerçeğe karşın, Osmanlı kadınının hak mücadelesi vermediği şeklindeki yanlış kanı bugüne dek süregelmiştir. Bu kanının yerleşmesindeki nedenler tartışılmalıdır. Daha da önemlisi, kadının geçmişini ele alan incelemelerde -özellikle Osmanlı kadını açısından- kendi

ifadesi, kendi faaliyetleri ve kadının kendisi göz ardı edilmiştir. Bu yönde ayrıntılı araştırma yapılmadığı gibi, dönemin kadınlara ilişkin bilgilerin tamamına yakını entelektüel erkeklerin görüşleri aracılığıyla yansıtılmıştır. Oysa kadınlar açısından önemli olan kadının kendi bakış açısının verilmesidir.

Kadınların geçmişinin unutturulmasında bir diğer etken, her yeni toplumsal yapılanmanın beraberinde kendi paradigmasını getirmesi ve eski paradigmaları gölgelemesidir. İdeolojik yenilik getiren rejimler sürekliliği değil, kopuşu gündemde tutarlar. Kitle kültürü de bu söylemi yayar, içselleştirir. Oysa toplumsal olaylarda kopuş mümkün değildir. Cumhuriyet rejimi, özellikle Atatürk ve arkadaşları, muhafazakâr kadının tüm engellemelerine rağmen kadınlar için medeni kanun, seçme seçilme hakkı gibi önemli reformlar başlattılar. Ancak Cumhuriyet’le gelen tarihsel kopuş geçmişin, dolayısıyla kadın geçmişinin unutulmasına yol açtı. Kadın hareketinin geçmişi yok sayıldı. Hareketi yönlendiren kadınlar bile bu söylemi bozmadılar. Bu, tarihsel olaylardaki nedensellik ve süreklilik ilkesinin göz ardı edilmesiydi. Oysa Cumhuriyet’le kadına verilen hakların ardında gözden kaçırılmış bir mücadele geçmişi vardı.

Kadınların kurtuluş mücadelesinin en önemli adımlarından biri hareketin bağımsızlığını kazanmasıdır. Oysa Türkiye’de kadınların kurtuluş mücadelesi, tarihsel süreç içerisinde modernleşme, uluslaşma, sosyalizm ve günümüzün liberal söylemindeki insan hakları gibi kavramlar içinde eritilmiştir. Kadınlar her ne kadar sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda yer almaya başlasalar da 1980’lere değin feminist örgütlenmeyi yeniden başlatamamışlar, bağımsız bir kadın hareketini geliştirememişlerdir.

Yine tarih araştırmalarında sıkça rastlanan bir yanlışlık, geçmişi, etnosantrik bir tanımla bugünkü değer ve inançlara göre yorumlamak, şimdinin bilinciyle geçmişi yargılamak olarak karşımıza çıkar. Geçmişteki kadın hareketine bugünkü kazanımlar açısından bakıldığında, bu durum bizi geçmişteki kadın mücadelesinin ve düşünce biçiminin küçümsenmesi ya da neden öyle olduğu gibi geçmişi hesap vermeye çağıran düşüncelere götürür. Bu nedenle incelenen dönemin, koşulları ile birlikte ele alınıp değerlendirilmesi, değişen tarihsel konumlarda yerel özgüllüğü göz ardı etmeden evrenselliğin vurgulanması gerekir. Her toplumsal yapının kendine özgü koşulları vardır

ve bu koşullar hareketin biçimini, yönünü etkiler. Bugünün değer yargılarını evrensel geçerliliklerle yüklü aksiyomlar derecesine yükselterek geçmiş yorumlanamaz. Osmanlı kadın hareketini ancak böyle bir yaklaşımla anlayabiliriz.²⁵

Kadın hareketi, ya da feminizm kavramından kaynaklanan tanım sorunu da bir başka olumsuzluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadın hareketi kavramıyla neyin kastedildiğinin, hangi ölçütlerin alındığının bilinmesi, konunun bu açıdan değerlendirilmesi önemlidir.

Tüm bu sorunları dikkate alarak, öncelikle kadın hareketi kavramından kastedilen açıklanmalıdır. Kadın hareketi, bulunduğu toplumsal yapı içinde kadınların kendilerini tanıması, ilişkisiyle, değerleriyle, yaşam biçimiyle yeni bir toplumsal yapı ve bu yapı içinde yeni bir kadın tipi yaratmaya yönelik örgütlü istem ve eylemler olarak tanımlanabilir.

Kadın hareketinin ortaya çıkışı hemen hemen tüm dünyada aynı seyri izler. Türk kadınları için bu sürecin başlangıcı hukuk, eğitim, toplum, siyaset ve ekonomik yapı yönünden gelişme ve değişme döneminin başladığı yıllar olan II. Meşrutiyet Dönemi olduğu söylenebilir. Kadın hareketi bir özgürlük ve eşitlik hareketi olarak dünyada yaşanan dönüşümlerin Osmanlı toplumunu etkilediği 1900’lerde ortaya çıkmıştır. Bunda çeşitli değişimlerle birlikte II. Meşrutiyet’in özgürlük ideali etken olmuş, kadın giderek özgürleşmeye, bireyselleşmeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun ulus-devlet olma çabaları içinde yapılan reformların etkisi kadına da yansımıştır. Bu dönemde toplumsal yapı ve bu yapı içinde kadınlar her yönüyle değişmeye, farklılaşmaya başlamıştır, içinde bulundukları toplumu, erkeğe nazaran bulundukları konumu sorgulayan kadınlar, kendilerini kuşatan geleneklere, kısıtlamalara, kadın erkek eşitsizliğine karşı bir mücadele yürüttüler. Kadınlar gerek aile yaşamında, gerekse toplumsal yaşamdaki ilişkiler ağında, dahası çalışma, hatta siyaset alanında yeni bir düzenlemeye gitmenin gereğini vurguladılar, toplumsal yaşamın tüm yönleriyle ilişkili olacak bir “kadın inkılabı”nın gerçekleşmesini istediler. Bilgilendirme, bilinçlendirme, talepleri ifadelendirme, imaj değiştirme, harekete geçirme, yol

²⁵ Çakır, “Osmanlı Kadın Dernekleri”, a.g.e., s. 64.

gösterme olarak yararlandıkları çok sayıda dernek ve dergiyi kadın inkılabının gerçekleşmesini sağlayacak başlıca araçlar olarak kullandılar.

Basın yoluyla gerek kendilerini, gerekse Batılı kadınları tanıma olanağı buldular. Amaç kadının kendini tanıması, başka dünyaların, başka yaşam biçimlerinin olduğunun farkına varmasıydı. Haklarıyla, yaşam biçimleriyle kadının, kadınlar tarafından yeniden tanımlanmasına çalışıldı. Kadının sadece anne ve eş kimliklerine değil, çeşitli kimlik ve rollere sahip olması gerektiği vurgulandı. Yeni kadın imajının önce kadınlara benimsetilip, daha sonra toplumun tümüne yaygınlaştırılması amaçlandı. Toplumun çeşitli kesimlerinden gelen kadınlara, taleplerini ve değişmesini istedikleri konulan açıklamaları için fırsat verildi. Dergilere gönderilen yazılarla kadınlar kendilerini ifade edebildiler. Haklarını kazanabilmek için harekete geçtiler. Bunda kadın derneklerinin, özellikle Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin etkisi büyük oldu. Derneğin faaliyetleri hareketin somut örneklerini oluştururken, Kadınlar Dünyası dergisi kanalıyla istenen hakların yaşama geçirilmesine çalışıldı.

Kitlesel olmasa da her kesimden kadının desteğini alan harekette, Osmanlı kadını, hareketin bizzat başlatıcısı, yürütücüsü ve yönlendiricisi oldu. Zaten kadın hareketi tanımında da görüldüğü gibi, burada önemli olan katılımın niceliğinden çok niteliği, örgütlü ve sürekli oluşu, yeni taleplerle ortaya çıkan bir grubun bu mücadeleyi sürdürmedeki kararlılığıdır. Bu bağlamda Osmanlı kadın hareketi taklit değil, dünyadaki kadın hareketiyle bağlantılı olan eş zamanlı bir harekettir. Hareketin yaşandığı dönem, yeni biçimlenen, değişen kadın imajının kamuoyuna sunulması ve savunulması açısından eylemci bir niteliğe sahiptir.

Osmanlı kadın hareketi, Batı'daki kadın hareketinden farklı biçimde siyasallaşmıştır. Çünkü İslam toplumlarında kadının konumunun değişmesi, neredeyse devlet ve toplum yapısının değişmesi demektir. Bu değişmeyi önlemek için devlet, kadının giyiminden gezmesine, seyahat biçimine, toplumsal ilişkilerine, kısaca kadının özel ve kamusal yaşamına karışma hakkını kendinde görüyordu. Bu açıdan, kadının taleplerinin karşılanması, devlet yapısının ve toplumun genel özelliklerinin değişmesini, yani laikleşmeyi gündeme getirmiş, sorunun çözümü top yekûn bir değişimi, devrimi

zorunlu kılmıştır. Bu konu o denli önem kazanmıştır ki, kadın konusu daha sonraki dönemlerde cumhuriyet devrimlerinin de mihenk taşını oluşturmuştur.

Avrupalı hemcinsleri siyasal yaşama katılım mücadelesi verirken, Osmanlı kadınının mücadelesinin ana konusu eğitim, çalışma gibi taleplerde dile gelen soyutlandıkları yaşam alanlarına katılım olmuş, kadınlar erkekler gibi toplumsal yaşamda faal görev almayı istemişlerdir. Bu durum, toplumsal yapının özgül koşullarının hareketin yönü ve niteliğinin belirlenmesinde ne denli önemli olduğunu bir kez daha göstermektedir.

Kadınlar mücadelelerinde şiddete başvurmayacaklarını, mücadelelerini gerekli süreçlerden geçirerek yürüteceklerini belirtmişlerdi. Çünkü onlara göre, toplumsal yapı tersi bir durumu kaldıramayacağı gibi bu tavra gösterilebilecek tepki, hareketin gelişimine engel oluşturacaktı.

Osmanlı kadın hareketinde görülen bir başka özellik, aile, toplum, çalışma ve siyaset düzeyinde istenen hakların hem bireysel hak ve özgürlükler açısından, hem de toplumun kurtarılması açısından talep edilmesi idi. Feminizme yeni bir toplum yaratmak gibi bir anlam yüklenmiş, Osmanlı aydınlarının “Bu devlet nasıl kurtarılabilir?” sorusuna “Ancak kadınlığın yükseltilmesiyle” yanıtı verilmiş, kadının kurtuluşu ile toplumun kurtuluşu arasındaki paralellige dikkat çekilmişti.²⁶

Kadınlar siyasal hakların kazanılmasının kendileri için ne denli önemli olduğunun bilincindeydiler. Bilincinde oldukları bir diğer nokta, toplumsal yaşama aktif olarak katılmakla siyasete katılımları arasındaki doğrudan bağlantıydı. Bu nedenle birincil amaç olarak ailede, toplumsal yaşamda ve çalışma yaşamındaki haklarını talep etmişler, siyasal hakları bu hakların tamamlayıcısı olarak görmüşlerdir. Kadınlar siyasal hakkı sadece istemekle kalmamışlar, siyasetin oluşumunda söz sahibi olmak için eyleme geçerek, bağımsızlık savaşının hemen ertesinde, -sonradan seçme ve seçilme hakları bulunmadığı gerekçesiyle izin verilmeyecek olan- bir siyasal parti -Kadınlar Halk Fırkası-bile kurmuşlardır.

²⁶ Nermin Abadan Unat, “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını, Türk Toplumunda Kadın”, **Türk Sosyal Bilimler Derneği**, Ankara, 1982, ss.78-95

Görüldüğü üzere, geçmişini araştırıp öğrenmeden, Türk kadınının hak mücadelesi vermediğini ileri sürmek, gerçekleri yadsımaktan başka bir şey değildir. Üstelik büyük yanılgılara yol açar, açmıştır da. Osmanlı toplumunda gayet canlı, yalnızca bir grup kadınla değil, çeşitli kesimlerden kadınların katılımıyla ifadesini bulan bir hareket yaşanmıştır. Sorun, kadın hareketi kavramına yüklenen tanımdan, hareketin İngiltere’de oy hakkı mücadelesi veren “süfrajeter”lerin yaptığı gibi, kitlesel bir şiddete dayalı, ölümüne yapılan mücadele biçimi olması gerektiği anlayışından kaynaklanmaktadır. Oysa, ölçüt alınması gereken her ülkenin kendi gerçekleri doğrultusunda verdiği mücadeledir. Osmanlı kadını da, ne denli göz ardı edilmeye çalışılırsa çalışılsın, bu mücadeleyi vermiştir.

Böyle bir söyleme karşı geliştirilebilecek söylemin hangi nedenler ileri sürdüğü de açıklanmalıdır. Böylelikle hareketin önemsizlenmesi gerektiği yolundaki görüşlerin kaynakları da saptanabilecektir:

Kadınlar ve onların hak mücadelesi söz konusu olduğunda, arka planda daima harekete geçirici bir güç aranır ve eylemin başarısı doğrudan bu güce bağlanır. Böylece kadınların mücadeledeki rolleri önemsiz kılınmaya çalışılır. Oysa herhangi bir toplumsal olayı tek bir nedene bağlama girişimi indirgemeci bir yaklaşımdır. Bu görüş, ilk nedeni yahut temel nedeni arayarak hareketi sınırlamak ve küçümsemek düşüncesinin ürünüdür. Çünkü her toplumsal hareketin ardında belli temellendiriciler vardır ve bu temellendiricilerden hareketle ortaya çıkan toplumsal hareketler çok boyutlu sonuçlar doğurur. Kadın hareketi başlangıç itibarıyla modernleşme, milliyetçilik gibi akımların etkisiyle ortaya çıksa bile, bir süre sonra kendi talebini gündeme getirerek bağımsızlaşmış, kendi kitlesine ulaşmış ve çıktığı noktayı aşmıştır.

Ulus-devlet oluşum sürecinde cemaat toplumundan milli devlete geçilirken, bu aşamada muhalefet hareketleri ortaya çıkmıştır. Milli devlete geçiş, kurumsallaşma çabalarına da yol açmıştır. Eski üst yapı kurumlarının yeni durum için yeterli olmaması nedeniyle, devletin yeniden örgütlenmesi çerçevesinde hukuk, medeni kanun vb. konularda değişiklikler yapılmıştır. Kuşkusuz yeni devlet yapısına uygun kurumsallaşma çabalarının gelişmesi kadına da yaramış, kendine kaynak bulan kadın hareketi gelişmiştir.

Bu oluşumlardan sonra kadınların bu hareketlerini küçümsemek ya da önemini azaltabilmek adına pek çok iddiada bulunulmuştur. Bunlardan bazıları; kadın dergileri yayınlanmaya başladığı ilk dönemlerde erkeklerin kadın imzalarıyla yazılar göndermesinde, kadınların yazma yeteneğinin yeterli gelmediği hareket, elit bir hareket olup sadece İstanbul’da başladığı ve sonuçlandığı, geneli kapsamadığı ve sonuç olarak da etkisinin sadece İstanbul ve çevresinde gözlemlenebileceği, bununla birlikte dönemin erkeklerinin kadınlar için –devlet ve kendi hak/özgürlükleri adına yaptıkları mücadelelerden bahsediyorlar- daha çok mücadele ettiklerine varan söylentilerle hareket küçümsenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK MODERNLEŞME SÜRECİNDE KADIN HAREKETLERİ

2.1. TANZİMAT DÖNEMİNDE KADIN HAREKETLERİ

2.1.1. Tanzimat Dönemi Kadın Dergileri

Osmanlı Döneminde kadınların kendilerini tanımaları, tanıtılmaları ve ifade etmeleri ilk defa basın yoluyla olmuştur. Bu dönemde, gazetelerde kadın yazarlara ayrılan sayfalara, bazı gazetelerin çıkardıkları kadınlara yönelik sayfa ve eklere, özellikle de kadın dergilerine rastlamak mümkündür. Kadın dergileri, her kesimden kadının yazma ürkekliğini, çekimserliğini atmasına yardımcı olmuş, kadınların kendileri gibi düşünen kadınların varlığını görmesi ve takip etmesi açısından bir kılavuz, kadın bilinçlenmesi ve örgütlenmesi açısından bir yol olmuş ve taleplerini iletmede önemli bir rol oynamıştır.

Kadınlar önce bireysel anlamda bir anlamlandırış yaşamıştır ve kendi sosyal hayata katılma mekanizmalarına ayak diremek için kitlesel bir direnişin daha etkili olacağını benimsemişlerdir. Daha çok kadına ulaşmanın en etkili, zararsız ve güvenilir yönü ise gazeteler aracılığıyla yapılan direniş olacaktır. İşte bu fikrin oluşmasının ardından da o günün gazete ve dergilerinde yavaşça kitlesel tepki olma çabasını başlatmışlardır.

2.1.1.1. Terakki Gazetesi

1868’de çıkan Terakki gazetesi, kadınlar lehine yayın yapan bir gazetedir.²⁷ Kadın hakları ve seçimlerden söz eden ilk gazete budur.²⁸ Yine bu gazetede kızlar için okullar açılması gereğinden, kadın-erkek eşitliğinden ve tek bir kadınla evlenmenin üstünlüğünden bahsedilmiştir.²⁹

Bu gazete dönem şartlarına bakıldığında son derece cesur bir atılım gerçekleştirmiştir. Çünkü bu gazete o dönemde bu kadın hareketinin yanında olduğunu göstererek fazlaca tepkiye maruz kalmayı da göze almış duruma gelmiştir.

²⁷ Tezer Taşkiran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara, 1973 s. 30.

²⁸ Emel Doğramacı, *Türkiye de Kadın Hakları*, Ankara, 1982, s.85.

²⁹ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, M.E.B. Yay, 1992, s.65.

Gazete, kimliklerini açıkça belirtmese de kadın mektuplarına yer vermiştir. Bu mektuplar dönemin kadın sorunlarını gündeme taşınması anlamında son derece önemlidir. Üstelik yurttaki kadınlar bu mektupları ve değindikleri konuları takip ederek böylece kitleselleşmeye de ilk adımlarını atmaya başlamışlardır.

2.1.1.2. Terakki-i Muhadderat

Yayınlanma tarihi açısından dönemin kadın dergilerini ele aldığımızda, ilk kadın dergisi olarak niteleyebileceğimiz, TERAKKİ-İ MUHADDERAT dergisidir ki bu dergi, Terakki gazetesinin kadınlar için, haftada bir kez yayınladığı bir ek şeklindedir. 15 Haziran 1869- 20 Ağustos 1869 tarihleri arasında 48 sayı olarak Ali Reşat tarafından yayınlanmıştır.³⁰

Bu dergide içerik olarak, dönemi ve dönemin kadınlarının konumunu eleştiren çoğu başlıksız, bir kısmı ise sadece kadınların ilk isimlerini kullandıkları mektupları önemli yer tutuyordu. Kadınlar eğitimin onlar için öneminin farkına varmışlardı ve hatta çoğu mektupta da buna yer verip kıyıda köşede kalmış ve eğitimin önemini hala kavrayamamış insanlar varsa onları da bilinçlendirmeye çalışıyorlardı.

Dergide ayrıca, Batı dünyasındaki kadın hareketlerinden, evlilikte karşılıklı vazifelerden, çok evliliğin şeriata aykırı olmadığıyla birlikte, tek evliliğin daha üstün tutulduğundan bahsediliyordu.³¹

İlk gazeteden sonra derginin de çıkışıyla artık hareket tüm coğrafyada tarafta bulmaya ve bu gazete ve dergide isimsiz tazılar yazan kadınların çabalarıyla diğer kadınları da bilinçlendirmeye başlamıştır. Bu anlamda kadınlar artık, ‘öteki’ kadınların yaşayışları ve çeşitli durumları hakkında fikir ediniyorlar, hayatlarını bu şekilde düzenleme, yeniliklere ayak uydurabilme şekline alışıyorlardı.

³⁰ Aynur İlyasoğlu-Deniz İnel, “Kadın Dergilerinin Evrimi”, **Türkiye’de Dergiler ve Ansiklopediler**, İstanbul, 1984, s. 164.

³¹ Taşkıran, **a.g.e.**, ss. 31-32.

2.1.1.3. Vakit Ya da Mürebbi-i Muhadderat

Kadınlara yönelik olarak hazırlanan VAKİT ya da MÜREBBİ-İ MUHADDERAT, adlı derginin çıkış tarihi 1875'tir. Gazetenin yayın ilkesi 'kadınlığa dair nafi şeylerden bahseder' şeklinde açıklanmıştır.³²

Bu ikinci dergi ile birlikte artık otoritenin önyargısını da kırmış, tüm yayın organlarındaki kaygı da böylece ortadan kalkmış oldu. Bu dergiden sonra artık gerek yayıncılar gerekse adsız kahramanlar çözülüp daha rahat ve güvenli şekilde yazılarına devam edebilme fırsatı yakalamış oldular.

2.1.1.4. Ayine

Bir başka dergi de yine aynı tarihlerde haftalık olarak çıkan ve 30 sayı çıkartılmış onan AYİNE dergisidir. Dergi, Selanik'te 1874'de her hafta Pazar günleri yayınlanmaktaydı.³³ Ayine dergisinde hedef kitle olarak kadınların, çocukların alındığını, konu bazında değerlendirecek olursak da; evlilikte ilişkiler, eşlerin tutum ve görevleri, çocuk terbiyesi, sağlığı gibi konuların işlendiğini, kadınlardan gelen mektuplarla konuların açıklayıcı boyutta irdelendiğini ve bu şekilde bu konulardan muzdarip olan kadınlara tavsiyeler verildiği göze çarpmaktadır.

2.1.1.5. Aile

1880 yılında AİLE yayınlanmaya başlamıştır. Bu dergi de kendini, 'Aileye, yani kadınlara, çocuklara ve ev işlerine müteallik mebahis-i mütenevviayı cami mecmuadır' şeklinde nitelemiştir. Bu dergide de diğerleri gibi konu başlığı ve imzaya rastlanmamaktadır; fakat yazıların hepsi, Şemseddin Sami tarafından yazılmıştır.³⁴

Artık dergilerin ve gazetelerin yazı konuları kapsamını genişletmiş, yazılar sadece kadın değil, aile, çocuk bakımı, eşler arasındaki ilişkilere kadar ilerlemiştir. Bu da daha çok kadının ortak olarak yaşadığı sorunlarla daha fazla kesişmiş ve kitleleşme adına daha çok kadına ulaşmaya başlamıştır.

³² Çakır, "Osmanlı Kadın Dernekleri", a.g.e., s. 143.

³³ Kurnaz, a.g.e., s. 69.

³⁴ a.g.e., s. 69.

2.1.1. 6.İnsaniyet

1883 yılında çıkan aylık bir dergidir. Diğerleri gibi kadınları bilgilendirmeyi ilke edinen bir dergidir. Bu derginin içinde diğerlerinden farklı olarak ansiklopedik bilgiler, takvim ve yıldız sistemleri de vardır. Aynı yıl çıkan Hanımlar dergisinde artık kadın imzaları artmaya başlamıştır.³⁵

2.1.1.7. Şükufezar

Günümüze ancak ilk 5 sayısı ulaşan ŞÜKUF EZAR, sahibi ve yazı kadrosu olarak tamamen kadın olan ilk kadın dergisidir. 1886'da yayınlanmıştır, 15 günde bir yayınlanmaya başlamıştır; sahibi Arife, derginin yayım amacının siyaset dışındaki yazılarıyla, kadınların varlığını kamuoyuna duyurmak olduğunu söylemiştir.

Derginin ilk sayısında şu sözlere yer verilmiştir.”Biz ki saçı uzun, aklı kısa diye erkeklerin alayına hedef olmuş bir taifeyiz. Bunun aksini ispat etmeye çalışacağız. Erkekliği kadınlığa; kadınlığı erkekliğe tercih etmeyerek çalışma ve gayret yolunda olacağız.”³⁶

2.1.1.8. Mürüvvet

İlk kez 1888 yılında yayınlanan MÜRÜVVET dergisi yazıları; haftalık politika haberleri, havadis-i dahiliye, havadis-i hariciye, edebiyat, terbiye ve ahlak, fûnun, fıkra, bilmece gibi konu başlıklarına ayırmışlardır. II. Abdülhamit'in de desteklediği ve teşvik ettiği Mürüvvet gazetesinin eki olarak yayınlanmış dergi, eğitime ağırlık vermiş, kadınların kültürel düzeyini yükseltmeyi amaçlamış ve öte yandan Osmanlı kadınlarına dünya kadınlarından haberler vermektedir. Edebiyatla ciddi anlamda ilgilenen Osmanlı kadınlarının yazıları da ilk bu dergide yayınlanmış ve hatta şair Nigar Bint-i Osman'ın ilk şiiri de bu dergide yayınlanmıştır.³⁷

³⁵ Çakır, “Osmanlı Kadın Dernekleri”, a.g.e., s. 26.

³⁶ Taşkiran, a.g.e., s.33.

³⁷ Çakır, a.g.e., s. 27.

2.1.1.9. Parça Bohçası

1889’da yayımlanan 15 günde bir yayınlanan PARÇA BOHÇASI adlı dergi de Hatice Semiha ve Rabia Kamile adlı kadınlar tarafından çıkartılmıştır. Ev işleri, ev düzeni, çocuk bakımı gibi konuların yanı sıra aşçılık ve pastacılık hakkında bilgi verilmiştir.³⁸

2.1.1.10. Hanımlara Mahsus Gazete

1 Ağustos 1895’ de baş yazarı ve yazı kadrosunun tamamına yakını kadın olan Hanımlara Mahsus Gazete yayın hayatına girmiştir. Derginin sahibi İbnül Hakkı Mehmet Tahir’dir. Bu derginin en önemli özelliği 1895-1908 yılları arasında 13 yıl, toplam 604 sayı olarak çıkan en uzun süreli kadın dergisi olmasıdır. Derginin yayın amacı; nesil yetiştiriciliği rolünden ötürü kadınlarında geliştirilmesi yükseltilmesi gerektiği vurgulanmış, kadının içinde bulunduğu durumla toplum arasında bağlantı kurulmuştur. Öte yandan dergi aracılığıyla entelektüel Türk kadınları ve eserleri tanıtılacak, yayınlanacak, böylece Türk kadınının yeteneği kamuoyuna gösterilecek; Osmanlı toplumunda ve dünyada kadınlarla ilgili çeşitli bilgiler ve olaylar iletilerek, kadınların birbirlerinden haberdar olmaları sağlanacaktır.³⁹

Hanımlara mahsus gazetede kadınların sorunları, aile, toplum ve iş yaşamları, eğitim, sağlık, moda ve giyim konuları ağırlıktadır. Yurt içi ve yurt dışından verilen örneklerle kadınların her işi başarabileceğine olan inanç yerleştirilmeye ve pekiştirilmeye çalışılmıştır. Terziklik, halıcılık ve kuaförlük kadınlara meslek olarak önerilmiş, belki eğitim almamış ya da çeşitli sebeplerden dolayı alamamış kadınlara da bu yolla, ailelerinden ya da eşlerinden gördükleri ya da görebilecekleri şiddet veya haksızlıklar karşısında ayakta ve dik durabilme yolları sunulmaya çalışılmıştır.

2.1.1.11. Alem-İ Nisvan

1906 yılında Kırım’da Tercüman gazetesinin sahibi İsmail Gazpirenski, gazetesine ek olarak bir kadın dergisi çıkarmıştır. “Alem-i Nisvan” adlı bu dergi

³⁸ Taşkiran, a.g.e., s. 33.

³⁹ Çakır, a.g.e., s. 28.

Kafkasya’da yaşayan Müslüman kadınlara yöneliktir. Kadınların yaşadıkları kötü koşullar çözüm önerileri ile birlikte verilmiştir.

2.2. MEŞRUTİYET DÖNEMİ KADIN HAREKETLERİ

2.2.1. Meşrutiyet Dönemi Kadın Dergileri

1908 yılında II.Meşrutiyetin ilanıyla birlikte kadın dergilerinde de bir artış gözlenmektedir çünkü bu dönemde oluşan hürriyet ortamı bu dergileri harekete geçirmeye yetmiştir. Bunlardan, Demet, Mehasin ve Kadın içlerinden en önemlileridir. Kadın, Selanik’te çıkan ilk kadın dergisi; Demet’in de Osmanlı kadınının siyasetle ilk karşılaştığı dergi olması yönüyle önemlidir.

2.2.1.1. Mehasin

1908 Eylül, 1909 Kasım ayları arasında 12 sayı çıkan Mehasin, bir kadın dergisi olarak ilk kez renkli ve resimli olarak yayınlanmıştır.Bu dergide kadınlara özel konuların dışında, kadınlar için düzenlenen konferans metinleri de yer almaktadır.Çeşitli ülke kadınları tanıtılmış, kadın faaliyetlerinden ve derneklerden bilgiler verilmiştir.Moda, edebiyat, güzel sanatlar ve güncel olaylar da işlenen diğer konular arasındadır.

Mehasin’de dikkat çeken diğer bir özellik de günümüzde olduğu gibi promosyonlara yer verilmesidir. Dergiyi daha cazip kılmak için ve okur sayısını arttırmak için piyango çekilişler yapılmış, çekilişin sonunda Paris’te yaptırılan bir elmas verilmiştir. Bir süre sonra okur sayısı tekrar azaldığında ise bu piyangolar; kol saati, gramofon ve yazı takımı şeklindeki hediyelerle ara sıra tekrarlanmıştır. Bunun yanında jürinin okurlardan oluştuğu müsabakalar da düzenlenmiştir.⁴⁰

2.2.1.2. Demet

1908’de İstanbul’da yayın hayatına başlayan, kadınlara özel, ilmi, siyasi, haftalık bir dergidir. Derginin ilk sayılarında yazarlar çoğunlukla erkekler ve ekseriyetle

⁴⁰ Çakır, a.g.e., ss. 35-36.

de Jöntürkler'dir. Fakat daha sonraki yazılarında kadın imzaları artmıştır. Kadınlar siyasetle ilk yazıları burada okumuşlar ve ilgi göstermişlerdir.⁴¹

2.2.1.3. Kadın

1908'de Selanik'te yayınlanmıştır. Derginin amacı eğitim, kültür, kadına hitap edebilmektir. Edebi yazılar, hikayeler ve şiirlerin bulunduğu bu dergide, kadın okuyuculardan gelen mektuplara da yer verilmiştir.⁴²

2.2.1.4. Kadınlar Dünyası

Kadınlar dünyası hukuku savunan haftalık bir gazetedir. 1913'te İstanbul'da yayınlanmaya başlamıştır. Dergide önemli güncel konuların yanı sıra, edebi konulara, şiir, hikaye, sohbet, müzik ve tiyatroyla ilgili yazılara, röportajlara ve tercümelere de yer verilmiştir.⁴³

Tüm bu dergiler bu yazılar ve kadın yazarlar konusunda sağlanan bu artıştan sonra, kadınlar basın dünyasında kendilerini destekleyen erkek yazarlar bulmuşlardı, kuşkusuz bu rakam karşı çıkanlar yanında pek sönük kalıyordu ama yinede bu gelişim ümit vericiydi. Ancak bu kadın yazarların karşılaştığı daha vahim bir sorun vardı, bu da dönemin anti-feminist kadın yazarlarıydı. Bu örneklerden biri İkbâl Hanım'dı. İkbâl Hanım Kur'an'daki 'erkekler kadınlardan üstündür' hükmünü ileri sürerek İslam kadınlarının feminist olamayacağını, kadın ile erkeğin eşit konumlandırılması başta aile olmak üzere tüm düzenleri bozacağını söylemiştir.⁴⁴

II.Meşrutiyet'in ilanı ile artan dergilerin yanı sıra, Tanin, Servet-i Fünun, Sabah ve Millet gibi İstanbul'da çıkan çeşitli günlük gazetelerde de kadın imzalarına rastlanmaya başlanmıştır. Kadınlar buralarda sorunlarını tartışarak, hak talep etmişlerdir.

⁴¹ Kurnaz, a.g.e., s.24.

⁴² a.g.e., s. 125.

⁴³ a.g.e., s. 126.

⁴⁴ Çakır, a.g.e., s. 43.

2.2.2. Kadın Dernekleri

Kadın dergileri, kadınların kendilerini birey olarak ifade etmelerini sağlarken, kurulan dernekler, bu bireysel talepleri örgütlü birliklere dönüştürmüştür. Böylelikle; çeşitli sorunlara önerilen çözüm önerileri de artık sadece öneri olmaktan çıkmış ve uygulamaya geçirilmeye çalışılmıştır. Kadın dernekleri amaçlarını benimsetmek, kitlelere yaymak için, yayın ve konferans gibi araçlara başvurmuşlardır. Bu dönemdeki kadın dernekleri, yardım, eğitim, kültür amaçlı, ülke sorunlarına çözüm arayan, feminist, ülke savunmasına yönelik, siyasal amaçlı ve siyasal partilerin kadın dernekleri olarak gruplaşabilir.

2.2.2.1. Yardım Dernekleri

Kadınlar ilk kez yardım derneklerinde bir araya gelerek örgütlenmişlerdir. Bu dernekler kadının hak mücadelesi ve sorunlarının çözümünde kazanılan deneyimle önemli işlev görmüşlerdir. Kaldı ki; bu dernekler Osmanlı kadınlarının dönem itibariyle konumlarını sorgulamış, genelde ve özelde yerlerini tayin etmiş, bilmedikleri konularda bilinçlenmelerine, bildikleri konularda fikir alış verişinde bulunmalarına fırsat vermiştir. Bunun yanı sıra hak ve özgürlükleri için örgütlenebilme yeteneği kazanmışlar ve bu yolla yardıma ihtiyacı olan hemcinsleri için bir umut kaynağı olmuşlardır.

1898’de Selanik’te Emine Semiye’nin kurduğu “Şefkat-i Nisvan”, yine Selanik’te 1908 de kurulan “Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi” mezhep ayrımı gözetmeksizin tüm Osmanlı kadınlarına açık olan kimsesiz kadınlara ve onların çocuklarına yardım etmeyi amaçlıyordu. Bu dernekler üyelerine para ve çeşitli eşyalar toplamakla yükümlü kılıyor, düzenlenen pazarlarda satılan mallardan elde edilen gelir yoksul kadınlara ve çocuklarına dağıtılıyordu.⁴⁵

Osmanlı toplumundaki çeşitli dinsel gruplara mensup kadınlar da kendi kadın derneklerini kurmuşlardır.”Beyoğlu Rum Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi” bunlardan biriydi. Ayrıca “Türk ve Ermeni Kadınlar İttihat Cemiyet-i Hayriyesi” türünde dernekler de Müslüman ve gayrimüslim kadınların işbirliğine somut örneklerdir.

⁴⁵ Kurnaz, a.g.e., s. 112.

Özellikle, Balkan ve I.Dünya Savaşı yıllarında bu tip derneklerin sayısı arttı; “Topkapı Fukaraperver Cemiyet-i Hayriyesi”, “Kadıköy Fukarasever Hanımlar Cemiyeti”, “Himaye-i Etfal Cemiyeti”, “Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti” ve “Müslüman Kadın Birliği” savaşlar sırasında kadınların maddi veya manevi kayıpları karşısında inanç farkı gözetmeksizin kucak açmış ve en azından maddi yaralarını sarmak için çaba sarf etmişlerdir.⁴⁶

2.2.2.2. Kadının Eğitimine ve Ekonomisine Önem Veren Dernekler

Selanik’te kurulan “Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye” bir yardım derneği olmasına karşın özellikle eğitimi temel amaç olarak görmüştür. Okullar açmayı, okulların ve öncelikle kız okullarının eksikliklerini tamamlamayı, yetim ve yoksul kız öğrencilere yardımı programlarına almıştır. Tüm bu amaçları dernek bütçesi aracılığıyla gerçekleştirebileceklerinden derneğin üye aidatlarına ek olarak geliri arttırmak için el işlerinden oluşan kermesler tertiplemiş, piyangolar düzenlemiştir.⁴⁷

Balkan savaşı ertesinde 1913’te kurulan “Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği” savaş sonucu yoksul ve kimsesiz kalan kadın ve çocukların sorunlarına eğilmiş, kız çocuklarının eğitimi için, özellikle iş yaşamına ırmeleriyle ilgili mesleki eğitimi temel amaç olarak kabul etmiştir. Kadına ekonomik güç ve beceri sağlayacak iş alanlarının açılması, böylece ülkenin ekonomik gelişimine de katkıda bulunulması derneğin hedefleri arasındadır.

Bunların yanı sıra Ermeni kadın dernekleri de Üsküdar’da 1879 yılında “Azkaniver Hayuhaç İngerutyan” derneği ile genç kızlara özel okullar açmayı planlamış ve Anadolu’da 23 okul açmıştır.

Eğitim sorunu ile ilgilenen dernekler yanında özellikle kimsesiz kadına meslek öğreten, mesleki uygulamasını sağlayan, bu amaçla dikiş evleri, fabrikalar da açan dernekler kurulmuştur. Böylelikle kadının geçim sorunu az da olsa giderilmeye çalışılmıştır.

⁴⁶ Celasin, **Tarih Boyunca Kadın**, İstanbul 1946, s. 97.

⁴⁷ Çakır, **a.g.e.**, s. 48.

2.2.2.3. Kültür Amaçlı Dernekler

Kültürel açıdan kadınları bilgilendirmek, geliştirmek amacıyla kadınlar tarafından çeşitli dernekler kurulmuştur. Bunlardan bazıları; “Asri Kadın Cemiyeti”, “Tefey z Cemiyeti”, “Musiki Muhibbi Hanımlar Cemiyeti”, “Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti”, “Osmanlı Kadınlar Cemiyeti”, “Nisvan-ı Hey’et-i Edebiyesi” dir.⁴⁸ Bu dernekler Türk kültürü ve içerdiği her unsura dair konferanslar tertipleyip kadınları bu konuda bilgilendirmeyi amaçlamışlardır. Hatta bu derneklerin kimilerine  ye olmak için Türkçe’yi çok iyi okuyup yazma ve İngilizce derslerine devam etme gibi bazı koşullar vardır. Bu amaçla ilk kez bir dersane açılmış ve kadınlara çeşitli dersler ve konferanslar verilerek kültürel bilinçlenmenin aşılanması hedeflenmiştir. Derslerin yanı sıra dönemin kadın dergilerine yazılar gönderilmiş, yabancı dildeki yazı ve öykülerden çeviriler yapılmış ve seçilen çeviriler imzalarıyla birlikte dergilere yollanılarak ödüllendirilmiştir.⁴⁹

1918’de düzenlenmeye başlanan resim sergileri de derneğin katkısıyla yapılan kültürel faaliyetlerin somut bir göstergesidir.

2.2.2.4.  lke Sorunlarına  z m Bulmayı Amaçlayan Dernekler

Yerli  retimi yaymak, yerli malı kullanımını teşvik için 1913’te kurulan “Ma’mulat-ı Dahiliyye İstihlakı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyyesi” bu grubun önemli örneklerinden biridir. Osmanlı ekonomisinin gelişememe nedenlerini savaşların dışında ülkede yerli malı kullanımının yetersizliğiyle açıklamış, bunu en aza indirebilmek adına her türlü yerli üründen oluşacak ürün yelpazesi bulunan, yoksul geç kız ve kadınlara ücret karşılığı dikiş diktirilecek bir terzihane kurup, böylece hem ülke ekonomisine katkıda bulunup hem de çalışacak kadınların geçimi sağlanmış olunacaktı⁵⁰. Bu terzihane kurulmuş, içinden pek çok terzi yetişmiş, şubeleşmiş taşra kadınlarına da çağrıda bulunmuş ve kapısını açmış, hatta savaş dönemlerinde askerlere dikiş dikme görevini de üstlenmiştir.

⁴⁸ akır, a.g.e., s. 52.

⁴⁹ Kurnaz, a.g.e., s. 119.

⁵⁰ Cahit aka, *Tarih Boyunca Harp ve Kadın*, Ankara 1948, s. 38.

2.2.2.5. Siyasal Partilerin Kadın Dernekleri

İttihat ve Terakki Cemiyeti kendi ideolojisi doğrultusunda kadın şubeleri ve dernekleri açmış, konferanslar düzenlemiştir. Bu dönemde bu derneklerde 40 kadar kadın çalıştığı öğrenilebilmiştir. Bu derneklerde de kadınların ortak amacı olan hak ve özgürlüklerin talebi ilk planda yer alıyordu. 1908’de ilk toplantılarını yapmış ve hür bir rejimde kadın konulu ilk toplantı gündemleri olmuştur.⁵¹

İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurduğu derneklerden olan “Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti” nin amaçları arasında, yetim ve yoksul kızlar için işyerleri açmak, doğumevleri açmak, Kızılay’a yardım etmek, cins ve mezhep ayrımı gözetmeksizin yoksulluk içinde bulunanların ihtiyaçlarını sağlamak yer alıyordu.

2.2.2.6. Feminist Kadın Dernekleri

II.Meşrutiyet dönemi kadın dernekleri içinde belki de feminist olarak tanımlayabileceğimiz tek dernek, Kadınlar Dünyası adlı yayın organı da olan “Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti”dir. 1913’te kurulan derneğe üye olmak için sadece kimlikle başvuru yapılabilirken, asıl görev, kadınlık hakkının müdafaa ve yükseltilmesi yolunda çalışılmasıydı.⁵²

Amacı, bilinçlendirme ve yol gösterme işlevleriyle Osmanlı kadınına yeni bir rol kazandırmaya çalışmak ve bu uğurda kadınların harekete geçmesini de sağlamaktı. Böylece, kadının toplumsal yaşamla bütünleştirilmesi, çalışma yaşamına katılımının da gerçekleştirilmesi hedefleniyordu.

Cemiyet, kadını sınırsız kuşatan geleneklere, kısıtlamalara, kadın-erkek eşitsizliğine, hukuksuzluğa ve eğitimsizliğe karşı bir mücadele başlattı. Bu amaçla gerek aile, gerekse toplumsal hayatta yaşamlarının tekrar düzenlemeye gidilmesi gündeme geldi.

⁵¹ Çakır, a.g.e., s. 74.

⁵² Necla Arat, **Kadın Sorunu**, Say Yayınları, İstanbul 1986, s. 33.

2.2.2.7. Ülke Savunmasına Yönelik Kadın Dernekleri

“Nisvan-ı Osmaniye İmdat Cemiyeti”, “Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti”, “Müdafaa-i Milliye Hanımlar Heyeti”, “Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti” kadınların ülke savunması için bir araya gelerek birleştikleri derneklerdi. Bu derneklerin ortak amaçları, savaşlar sırası ya da sonrasında her nerede yardıma ihtiyaç varsa gönüllü olarak ülke yararına yardım sağlamışlardır. Örneğin; kimi savaşlar sırasında hemşirelik görevi üstlenirken, kimi piyangolar düzenleyerek sağladıkları gelirlerle orduya maddi destek vermeye çalışmışlardır.⁵³

2.2.2.8. Siyasal Amaçlı Kadın Dernekleri

İkinci meşrutiyetin dergi ve derneklerinde aktif olarak rol alan kadınlar siyasal anlamda bir parti de kurmuşlardır. 1923’de “Kadınlar Halk Fırkası” kurulmuş ve gerekçesi de ülkenin her yerinde yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik sorunların içinde olan kadın varlığının ve kişiliğinin kitlesel bir şekle dönüştürülme isteği olarak tanımlanmıştır. Parti tarafından kadının kendisiyle ilgili olan meselelerin müdafaasında kendisini bizzat temsil etme hakkı ön plana alınmıştır. Ancak bu partinin kurulmasına valilikten izin verilmediğinden ismi “Türk Kadınlar Birliği” olarak değiştirilerek dernek halini almıştır. Uzun süren mücadelelere rağmen, dernek amaçlarına ulaşamamış, sonuç olarak dernek de kapatılmıştır.⁵⁴

2.3. OSMANLI’DA KADIN STK ÖRNEKLERİ

2.3.1. Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi

2.3.1.1. Derneğin Kuruluş Tarihi, Yeri, Amacı ve Yönetimi

“Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi” Dahiliye Nezareti’nin 27 Mayıs 1332/11 Nisan 1916 Tarih ve 3 sayılı izniyle 24 Ağustos 1916’da İstanbul’da açılmıştır.

⁵³ Kurnaz, **a.g.e.**, s. 118.

⁵⁴ Çakır, **a.g.e.**, s. 72.

Derneğin amacı, “Kadınları yapabilecekleri işlere yönelterek, namuslarıyla yaşamlarını sürdürebilecek şekilde, gelir elde etmeye alıştırmak ve himaye etmek” şeklinde tüzüklerinde belirtilmiştir.

Dernek, İstanbul, Üsküdar ve Beyoğlu olarak üç ayrı bölgede organize olmuş ve her bölgede bir veya birkaç fabrika kurulmasına karar verilmiştir. Bu fabrikaların onar bin kişinin çalışabileceği kapasitede olması, her bölgenin bir müdürün yönetiminde bulunması ve ayrıca bir genel müdür tarafından da denetlenmesi öngörülmüştür. Buraya atanacak “Müdire ve öğretmenler” bilgili ve eğitilmiş kadınlar arasından seçilecektir. Nitekim merkez fabrikaya müdire ve öğretmenler Biçki Yurdu mezunlarından seçilmiştir.

Günümüze örnek olabilecek nitelikte bir örgütlenme oluşturan her üç bölge fabrikası da “dantel”, “beyaz iş”, “elbise”, “makineyle çorap ve fanila örücülüğü”, “askeri çamaşırlar”, “kostüm, tayyör ve benzeri ince işler” bölümlerine ayrılmış ve üretilen eşyaların doğrudan çarşıda ya da başka satış birimlerinde satışa sunulması kararlaştırılmıştır.

Diğer yandan, derneğin anlaşma yaptığı özel kuruluşlar ya da nezaretler ve çeşitli fabrikalarda da kadınların işçi ya da memur olarak istihdamı sağlanmaya çalışılmıştır. Dernek tarafından kadınlara iş bulmak üzere Dahiliye Nezareti’ne, oradan Şehremaneti’ne yazılmış olan tezkireler aşağıdadır.

2.3.1.2. Derneğin Çalışmaları

“Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi”ne kuruluşunu izleyen birkaç gün içinde Fatih, Beşiktaş taraflarında birer “sanat hanenin” acilen kurulması için bina kiralanmış ve on dokuz gün içinde 11 bin kadın çalışmak ve hayatını kazanmak üzere başvurmuştur.

2.3.1.3. 1918 Yılı Çalışma Raporu

1916 yılında kurulan derneğin, ilk genel kurul toplantısı 1917 yılı sonlarında yapılmış ve tutanaklar rapor olarak 1918’de bastırılmıştır.

1918 tarihli bu rapora göre merkez ve merkeze bağılı diğer iki şubede yer alan fabrikalarda 1917 yılı sonuna kadar istihdam edilen Müslüman kadınların sayısı ve kurulan makinelerin çeşitleri şöyledir.

Tüm yönetici, ustabaşı ve eğitimcileri kadın olan Merkez-Çapa Şubesi'ndeki toplam 19 dikiş ve 46 örgü makinesinde sürekli 231 kadın işçi çalıştırılmıştır. Ayrıca 405 kadına da "eve iş verme" biçiminde yün bükme işi yaptırılmıştır.

Yukarıda söz konusu edilen şubelerde üretilen eşyanın öncelikle askeri ihtiyacın karşılanmasına yönelik olduğu görülmektedir. Nitekim "Fantezi Elişi" çeşidi yalnızca Merkez-Çapa Şubesi'nde ve 780 (adet) üretilmiştir.

Derneğin gördüğü bir başka görev de, bazı özel ve kamu kuruluşlarında kadınlara çalışma izni sağlaması ve çok güç koşullara karşın, o devirde oldukça fazla sayıda kadını buralarda çalıştırabilmiş olmasıdır.

"Kadınları Çalıştırma Derneği"nin işe yerleştirdiği kadınların sayısı 7185'i bulmuş ve bunların büyük bir kesimi sanayi işçisi olarak çalışmıştır. Yalnızca İstanbul'daki işyerlerinin bir bölümünü kapsayan bu rakam, 1913 ve 1915 sanayi sayımıyla belirlenmiş olan saray işçisi kadınların sayılarının hemen hemen toplamına eşdeğerdedir.

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi"ne İstanbul'da çalışmak üzere çok sayıda Müslüman kadının başvurusunun yanı sıra, derneğin talebi üzerine İzmir'den İstanbul'a 80 kadın işçi gönderilmiştir.

Ayrıca, çalışmak isteyen Müslüman kadınların bizzat kendilerinin başvurularının yanı sıra, çok zor durumda olan bazı kadın, kız ve çocukların yaşam ve namuslarının korunması zorunluluğunu duyan yetkililerin de "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi" yönetiminden bu yönde talepleri olmuştur.

Bu talep doğrultusunda, koruma altına alınmış olan 750 yetim ve kimsesiz çocuktan başka 1800 kadar çocuğun merkeze getirilmekte oldukları belirtilmiştir.

Dernek ayrıca, sürdürmüş olduğu çalışmalarına ek olarak Osmanlı Devleti'nin savaş nedeniyle oluşan nüfus açığının kapatılabilmesi yönünde bu dönemde izlediği nüfus politikasını yürütmek için kendi çalışanları arasında da yeni bir uygulamaya geçmiştir. Bu amaçla öncelikle bu derneğin kendi şube ve fabrikalarında ya da derneğe kayıtlı ancak başka kuruluşlarda çalışanlar arasında evliliği zorunlu duruma getirmiş ve bunu da düzenlemek üzere bir kararname yayınlamıştır.

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyyesi'nin memur ve işçilerine evlenme zorunluluğu getiren kararnamesine göre, bu yöndeki taleplerin kapalı zarf içinde olacak biçimde yazılmış mektuplarla derneğin genel kuruluna iletilmesi istenmiştir. Bu uygulamaya kabul edilecek olanların taşınması gerekli koşullar ise şu şekilde özetlenebilir.

1. Derneğe bağlı memur ve mamurelerle sürekli işçilerden erkekler en fazla 25, kadınların ise yine en fazla 20 yaşında evlenmeleri zorunludur.
2. İşçi kadınlara dernek dışından bir erkeğin talip olması durumunda dernek, “zabıta” aracılığı ya da başka şekilde yapacağı inceleme sonucunda, adayın iyi hal ve “kefâleti tebeyyün” ederse bu evliliğe karşı gelmeyecektir.
3. Çeyiz sağlayamayacak olan kızların durumuna uygun birer çeyizin hazırlanması için dernek gerekli yardımda bulunacaktır.
4. Evlenecek olan kadının eşi, ailesinin geçimini sağlayacak bir işten yoksunsa dernek, eşin iş bulmasına yardım edecektir.
5. 25 yaşını geçmiş ancak evlenmemiş erkeklerin hak ettikleri ücretlerinin yüzde on beşi ve dernekle bağlantıları kesilecektir. 21 yaşını bitirmiş ancak evlenmiş ve dernekçe kendilerine uygun bir eş bulunduğu halde evlenmemekte ısrar eden kadınlar için de erkeklere uygulanan işlemler söz konusu edilecektir.
6. Kendi çalışanlarından evlenen erkek ve kadınların evliliklerinden itibaren gündeliklerine yönetim kurulu kararıyla yüzde yirmi zam yapılacaktır. Bu evlilikten doğacak çocuklar için de yönetim kurulu kararıyla ayrıca yüzde yirmiye kadar zam yapılacaktır.⁵⁵

⁵⁵ Oktar, a.g.e., ss.103-120.

2.3.1.4. 1920 Yılı Çalışma Raporu

Avrupa'dan getirtilen örgü makineleri ile öncelikle askeriye olmak üzere çeşitli kuruluşlara fazla miktarda fanila, çorap, kuşak, pamuklu ve benzeri eşyayı sağlayabilmek için yaklaşık 2 bin Müslüman kadının çalışmasını sağlamıştır.

Fatih büyük yangınında Çapa Şubesi'nin yanması ve Fatih Şubesi'nin de yeterli sayıda çalışanı olması nedeniyle Çapa Şubesi yatılı fabrika ve Fatih şubesi de Vezneciler'de kiralanmış bir binaya taşınmışlardır. Böylece Dernek 1918 senesi içinde çalışmalarını Vezneciler, Kabataş ve Üsküdar Şubeleri'ndeki üç fabrikada sürdürmüştür.

Ayrıca dernek, Bilecik'te çatma ve halı yapımı için bir şube açmak girişiminde bulunduğu gibi, Ankara'da bile bir işyeri kurulmasına destek vermiştir. Dernek bu şekilde çalışmalarını sürdürürken, diğer yandan kadınların namuslarıyla geçimlerini sağlamaları amacıyla çamaşırhaneler, tütün haneler, aşçı ve hizmetçi okulları açmak ve kadınlara yazı makinesi ile yazmayı öğretmek üzere bir proje hazırlamış ise de bunları koşulların elverişsizliği nedeniyle gerçekleştirememiştir. Ancak 1919 yılı Mart ayında yalnız Beyoğlu'nda bir moda salonunu açmakla yetinmiş, Kabataş Şubesi ile Vezneciler Şubesi'ni birleştirmiş, çalışmalarını İstanbul, Üsküdar ve Beyoğlu Şubeleri'nde sürdürmüştür.

Başlangıçta kurucu ve asli üyelerin aidatlarından oluşan çok küçük bir sermaye ile kurulmuş olan bu dernek, savaş yıllarında çok sayıda Müslüman kadına yaşamını çalışarak kazanma olanağı vermiş, orduya gereksinim duyduğu birçok eşyayı sağlamış ve 1920 yılında elindeki demirbaş eşya ile 50-60 bin liralık bir kuruluş durumuna gelmiştir. Bununla birlikte, "mütareke"den sonra ordudan gelen siparişin düşme noktasına gelmesi ve bir yıl içerisinde "Meclis-i İdare"nin üç kez değişikliğe uğraması nedeniyle bu süreçte derneğin yönetimiyle ve parasal işlemleriyle yeteri kadar ilgilenilememiş; bu arada bazı yolsuzluk iddiaları da işe karışınca dernek iflasın eşiğine gelmiştir.

1919 yılı Eylül ayının 24'üncü günü "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi"nin merkez binasında olağanüstü toplanan "Heyet-i umumiye" tarafından seçilmiş olan "Reis, Harbiye Nazırı esbap Ferit Paşa, Reis Vekili Ankara Vali-i esbak

Mahzar Bey, Azalar; Dava vekili Arif, Duyun-ı Umumiye Komiseri Ragıp Bey, Vefa Sultanisi Tarih Muallimlerinden Emin Ali Bey, Tüccar Lütfü Bey, Sabık Roma Ziraat Delegatesi Cemil Bey”lerden oluşan “Meclis-i İdare”ce derneğin hesaplarının incelenmesi sonucu; İstanbul Şubesi adına 1920 yılı Haziran ayına kadar 1.252 lira, Üsküdar Şubesi adına 1919 yılı içerisinde 1.198 lira zarar saptanmıştır. Bu durumda da derneğin faaliyetlerinin sürdürülemeyeceği belirtilmiş ve öncelikle de zarar eden İstanbul ve Üsküdar Şubeleri’nin kapatılmasına karar verildiği açıklanmıştır.

Beyoğlu’nda bulunan moda salonu ise bulunduğu yere uygun gelir sağlamamış olmakla birlikte derneğin amacına ulaşabilmesi için elinde kalan tek sermayesi olması nedeniyle, kumaş reyonu satışlarından yüzde 10’unu derneğe vermek ve derneğe ait en az 30 bin liralık eşya bulundurmak koşuluyla tüccar Yusuf Bey’e verilmiş, adı geçen ile tuvalet salonunun bulunduğu yerde nadir eşyalar sergilemek ve satışların yüzde 20’sini de derneğe bağışlamak üzere bir Rus şirketiyle işbirliği yapılmış ve yıllık 10 bin lirayı aşan bir miktar, moda salonuna kazandırılmıştır.

Mütarekeden sonra gittikçe şiddetini artıran ve tüm diğer kuruluşlar gibi derneğin de dayanma gücünü aşan “ekonomik kriz” nedeniyle kapanmanın eşiğinde olan dernek, yeni yönetim kurulunun çabalarıyla İstanbul Merkez Şubesi’ni yeniden açmayı başarmıştır. 1336/1920 yılında Beyoğlu ve İstanbul Şubeleri’nde istihdam edilen Müslüman kadınların sayılarının toplamı 50 ya da 60’ı bile bulmamıştır. Bu da derneğin tüm çabalarına karşın temel amacını gerçekleştirmede ne kadar sınırlandığının bir ifadesi olmuştur.

Derneğin, 1919 yılındaki yeniden yapılanma süreci içinde iki önemli değişiklik gerçekleşmiştir. Bunlar sırasıyla “Hanımlar Heyet-i İdaresi” oluşturmak ve tüzük değişikliğidir.

Büyük bir olasılıkla derneğe kuruluştan itibaren yönetiminde kadınların söz sahibi olmamaları yönünde yöneltilen eleştirilere bir son vermek üzere asli üyeliğe kabul edilen kadın azalar arasından “Hanımlar Heyet-i İdaresi” Reise’liğine Naciye Sultan, Reise Vekilesi Necmiye Hanım ve Azalar; Behire Hakkı Hanım İrfan Hanım, Nimet Hanım, Makbule Hanım seçilmişlerdir.

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi yönetimi, zamanın kadın dergilerince kadınlara yönetimde yer vermemekle eleştirilmiştir.

Görüldüğü üzere tüm bu kadın dergi, gazete, dernek ve hatta sivil toplum kuruluşlarına kadar artık kadın tam anlamıyla kitle halinde bilinçlenmiş duruma gelmişlerdir. Cumhuriyet öncesi kadınlar açısından hak ve özgürlüklerine karşı bilinçlenmek adına tam anlamıyla hazır duruma gelmişlerdir. Fransız İhtilali'nden sonra yayılan eşitlik ve özgürlük fikirleriyle girilen aydınlanma çağıyla tüm donanımlarını tamamlayan kadın artık, cumhuriyeti ve getirdiklerini yaşamaya hazır, ektiğini biçme sürecine girmiştir.

2.3.2. Afyon Kadınalar Hareketi

Kadınalar, Selçuklu hükümdarlarından Sultan III. Alaaddin Keykubat'ın kızlarıdır. Anadolu valisi olan Emir Çoban oğlu Demirtaş Bey, 1318 yılında Konya'ya gelince Selçuk evlatlarından kim görülüp yakalandıysa feci şekilde katletmiştir. Bu hunharca saldırdıktan ancak kaçanlar kurtulabilmiştir. Sultan III. Alaaddin Keykubat'ın üç kızı Melek Peyker, Naime Gevher ve Asiye Hanım (Şahrah Sultan) bu zulümden kaçarak, Afyonkarahisar'da Sahip Oğlu'na sığınmışlardır. İşte zaten konumuzla ilgili bölüm ise buradan sonra başlamaktadır.

Kadınalar diye adlandırılan ve halen Afyonkarahisar'da isimlerine yapılan iki türbe ve daha pek çok yapı bulunan bu kardeşler, zulümden kaçıp Konya'dan Afyon karahisara gelmişler ve getirebildikleri, daha doğrusu kaçırabildikleri tüm mal varlıklarını bu şehrin gelişmesi için ve hayır işlerinde kullanmışlardır.

Kardeşlerden Melek Peyker, Orta Kalecik'deki kaynaktan, açıkta gelen su yolunu, kapalı ark haline getirmiştir. Bunu tamamen kendi bütçesi ve birlikte yaşadığı insanların iş gücü ile başarabilmiştir.

Naime Gevher Hatun, şehrin ortasından geçen dere üzerine köprüler ve bentler yaptırmıştır.

Asiye Sultan ise şu anda yine şehrin merkezi sayılabilecek bir yerleşme sınırına yaklaşık bin kişi kapasiteli bir mezarlık yaptırmıştır. Böylelikle Afyon bu üç kız

kardeşin kollarını sıvayıp sosyal hayata bu şekilde etkili olarak girmesiyle üç büyük sorunundan kurtulmuş olmuştur. Bu üç kızkardeşe Afyonkarahisar’da Kadınannelar ünvanı verilmiştir.

Bu kadınların yaşam şartlarına bakacak olursak gerçekten katledilmekten zar zor kurtulan üç kadın, babalarının tanıdığı biri sahip çıkıyor diye doğdukları ve büyüdüğü yer olan Konya’dan kaçıp Afyon’a gelir. Yanlarında neler getirebildikleri tam olarak bilinemese de bir daha asla doğdukları yere dönmedikleri biliniyor.

Görmemiz gereken şey; bu kadınlar aslında toplumsal rol olarak hiç de üstlerine düşmeyen bir şekilde daha sonra nerede uyuyacaklarını bile bilmeden tüm yatırımlarını sığındıkları Afyonkarahisar’a yapmışlardır.

Sosyal hayatta kadın görüldüğü gibi toplumsal mekanizmaya katılma rolündeki değişimi aştıktan sonra son derece fedakar, azimli ve sosyal sorumluluklara sahip bir şekilde davranıp, yaşadığı yeri güzelleştirmek adına hiçbir şekilde elinde olan hiçbir maddi veya manevi kaynağı esirgemeyeceğinin en somut örneğidir Kadınannelar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ATATÜRK ve CUMHURİYET DÖNEMİ KADIN ve KADIN HAREKETLERİ

3.1.TÜRKİYE’DE KADIN HAREKETLERİ

3.1.1.Modernleşme Sürecinde Kadın Hareketlerinin Gelişim Aşamaları

Batı’dakine benzer şekilde Türkiye’de de kadınların kamusal hayatla bütünleşme tarihini on sekizinci yüzyıldan itibaren başlatmak mümkündür. On altıncı yüzyıl sonlarından itibaren Batılı ülkeler karşısında peri ferî durumuna düşmeye başlayan Osmanlı on yedi, on sekizinci yüzyıla geldiğimizde Batılı toplumlar için çok önemli bir ekonomik pazar haline gelmişti. Merkezinde Batılı toplumların yer aldığı global dünya ekonomisi Osmanlı’daki cemaat eksenli “kapalı kamusal alanları” herkesin katılımına açık olan tek merkezli “açık kamusal alana” dönüştürmeye zorlamaktaydı.

Bir çok Batılı toplumun aksine, Türkiye’nin siyasal kültüründe ve sosyo-ekonomik yaşamında en merkezi yeri işgal eden devletin, kadın hareketi gibi bir oluşuma karşı kayıtsız kalması mümkün değildir. Özellikle modernleşme arayışlarının baş gösterdiği son iki yüz yıllık tarihsel gelişme içinde toplumun değişim dinamiğini ve ivmesini elinde bulunduran tek aktörün devlet olduğu göz önünde bulundurulduğunda devletin kadın hareketi konusuna karşı tavrının analiz edilmesi daha çok önem kazanmaktadır.

3.1.1.1.Türk kadınının Yeni Toplumsal Yüzü

Kadın hareketinin ilk aşaması Osmanlı’nın tek merkezli kamusal yaşam alanının şekillenmeye başladığı on yedinci yüzyıldan Birinci Meşrutiyetin ilan edildiği dönemlere kadar devam eden süre içinde gelişmiştir. Kadın hareketinin fiilen başladığı ilk aşama olarak tanımlamak mümkündür. Osmanlı’da kadınların külliyelerin, medreselerin ve camilerin yapımında önemli bir katkısının olduğu yapılan araştırmalarda ortaya çıkmaktadır. Ancak sosyal hayata eser kazandıran bu kadınların daha çok yönetici sınıf kadınları olduğunu ortaya çıkarmıştır. Yükselmekte olan dünya ekonomisine entegre olan Osmanlı’da gelişen tek merkezli kamusal alanda yönetici sınıf kadınlarının yanı sıra varlıklı kesim kadınları da boy göstermeye başlamışlardır.⁵⁶

⁵⁶ Abadan Unat, **a.g.e.**, s.89.

Batıda imal edilen kumaşlardan görkemli giysiler yaparak sokaklarda, meydanlarda, toplum içinde giyen kadınlar dikkat çekmekteydi. Tekstil alanındaki üretim büyük ölçüde kadın emeğine bağlı olarak gelişmekteydi. Kadın hareketinin kök salma dönemi olarak da tanımlayabileceğimiz bu dönemde kadınların henüz politik bir kimlik kazanmadığı, sadece yeni gelişen kamusal alanda ekonomik hayata katılmak istediği gözlemlenmektedir. Bununla birlikte gelişmekte olan Osmanlı sanayisinin ihtiyaç hissettiği alanlarda gelişen eğitim kurumlarında da kadınların eğitim alma imkanına kavuştuğu, dolayısıyla “kültürlü” bir kadın kuşağının özellikle on dokuzuncu yüz yılın ikinci yarısından itibaren yükseldiğini söylemek mümkündür.

Kadın hareketinin ilk aşamasını oluşturan bu dönemde devletin bu hareket karşısındaki reaksiyonu iki aşamalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Birinci aşama yasaklama aşamasıdır. On yedi ve on sekizinci yüzyılda kadınların kıyafetini düzenleyen, onların sokakta, çarşıda, pazarda nasıl hareket edeceklerini uzun uzadıya beyan eden fermanlar yayınlanmıştır. Bu fermanlarda kadınların hangi mevkilere gidebilecekleri, nerelerde piknik yapacakları, hangi renkten ve hangi boyda feraceler giyebilecekleri açıkça yazılıydı. Fermanların çoğu, irat edilen emirlere uymayan kadınların ya da bunlara yardımcı olacak erkeklerin taşraya sürüleceği ifadesiyle bitmekteydi.

Devletin kadınların kamusal hayatta yer almasına karşı gösterdiği ikinci tepki ise on dokuzuncu yüz yılın ilk çeyreğinden sonra göze çarpar. Bu tepki kadınların lehine bir tepki olup onların eğitimine özel bir önem vermektedir. Osmanlı’da yükselmekte olan modern sosyal hayatta kadınların da emeğine ihtiyaç hissedildiği için 1842 yılından itibaren kadınlar kamusal alanda devlet eliyle eğitim görmeye başlamıştır. Önce sağlık alanında, daha sonra sırasıyla sanayi ve eğitim alanlarında kadınlara eğitim imkanları devlet tarafından sunuldu. Devlet on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren kadın konusuna özel olarak eğilmiş, kadınlara değişik alanlarda eğitim imkanı sunmanın yanı sıra, geleneksel hukuksal alanda da onlar lehine düzenlemeler yapmaya başlamıştır. Birinci meşrutiyete gelinceye kadar toprak, miras ve eğitim alanındaki hukuksal düzenlemelerle kadınların durumunda belirgin bir iyileştirme görülmüştür.

Yeni reformlarla kadınlar mirasa ortak oldukları gibi kendilerine verilecek olan temel eğitim de zorunlu hale getirilmişti.

3.1.1.2.Kadın Kimliğinin Toplumsal Dönüşümü

Türkiye’deki kadın hareketinde en önemli dönemlerden biri Birinci Meşrutiyetten Cumhuriyetin ilanı olan döneme kadar devam eden süre içinde görülmüştür. Bu dönemi kadınların sosyal hayata entegre olma aşaması olarak tanımlamak mümkündür. Devletin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren kadının eğitimi konusuna verdiği önem kadınları önemli bir toplumsal obje haline getirmekteydi. II. Abdülhamit’in en önemli reformu kadın konusunda göze çarpmaktaydı. Abdülhamit tarafından açılan “Muallime Mekteplerinde” yetişen kadınlar öğretmen olarak Osmanlı kadınına eğitmek üzere taşraya gönderiliyordu. İkinci Meşrutiyet’e kadar devam eden bu süreçte İstanbul, İzmir, Bursa, Selanik gibi gelişmiş kentlerde önemli bir eğitilmiş kadın ordusu ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu kadın ordusu içinde kalem oynatabilen, yazı yazabilen, resim yapan, şiir yazan, batı dillerinden çeviriler yapabilen çok sayıda kadın yetişmiştir. İkinci Meşrutiyetin “özgürlükçü” ortamından en fazla yararlanan, hatta İkinci Meşrutiyeti en fazla coşkuyla karşılayanlar İstanbul’daki kadınlar olmuştur. İkinci Meşrutiyet döneminde üzerinde en fazla konuşulan, tartışılan ve yazılan konuların başında kadın konusu gelmekteydi. Kadınların yanı sıra erkeklerin de konuya eğilmesi, sağdan sola, Batıcılardan İslamcılara neredeyse her görüşten düşünürün konuyla ilgili yazması kadın konusunu en hararetli konulardan biri haline getirmişti. Kadın konusuna karşı gelişen bu ilgi konuyla ilgili çok sayıda kitap, dergi ve gazete ekinin yayınlanmasına yol açmıştı. Yapılan araştırmalar bu dönemde kadın konusyla ilgili otuz üzerinde gazete veya dergini yayın hayatında boy gösterdiğini saptamışlardır.

Gerek kadınlar, gerekse erkekler tarafından gündeme getirilen çok eşlilik, hukuksal eşitlik, eşit miras paylaşımı, boşanmada kadının da söz sahibi olması gibi konular Osmanlı kadının yerel sorunlarıydı. İkinci Meşrutiyet’e gelindiğinde kadınların örgün eğitim kurumlarında eğitilmesi ve kamusal kurumlarda çalışması konusu tartışma konusu olmaktan çıkmış, içinde geleneksel muhafazakar aydınların da yer aldığı her kesim tarafından kabullenilen bir konu haline gelmişti. Geriye kadının hukuksal ve

siyasal statüsü kalmıştı. Erkeklerin de içinde yer aldığı genel tartışmalar bu iki konu üzerinde süregelmekteydi.

İkinci Meşrutiyetin özgürlükçü ortamı içinde kurulan feminist kadın dernekleri bu dönemde “yerli feminizm” olarak nitelendirilen bir feminist hareket oluşturmuşlardı. Bu feminist hareket içinde yer alan kadınların en temel talebi oy hakkını elde etmektir. Dolayısıyla kadın hareketindeki bu aşamada kadınların, kamusal yaşamın erkekle eşit bir aktörü olma yolunda çaba sarf ettikleri açıkça görülmektedir.

Kadın hareketinin bu ikinci aşamasında devletin genel olarak kadınların yanında yer aldığını görülmektedir. Devletin bu dönemdeki tavrı koruyucu ve teşvik edici niteliklere sahiptir. Osmanlının yoğun savaşların içinde olduğu bu dönemde, devletin de yardımıyla erkeklerden boşalan yer kadınlar tarafından doldurulmaktaydı. Osmanlının gelişmiş kentlerinde imalat sektörüne dayalı ekonomik hayatın neredeyse yarıya yakını kadınlar tarafından doldurulmuştu. Bununla birlikte üniversite eğitimi imkanına kavuşan kadınlar hukuksal alanda da geleneksel rollerinde önemli değişiklikler sağlayan düzenlemelerle gelen haklar elde ettiler. 1917 yılında ilan edilen Aile Hukuku Kararnamesi İsviçre Medeni Kanununun verdiği tüm kadınları aşağı yukarı Osmanlı kadınına vermektedir. Kadınların ikinci aşamanın sonuna geldiğimizde elde edemedikleri tek hakları seçme ve seçilmeyi ön gören siyasal haklar olmuştur. Milli Mücadele başlayınca Türk kadını vatanın kurtuluşu için canla başla çalıştı. Önce işgalleri protesto eden, halkı mücadeleye çağıran mitinglerde aktif rol oynadılar. Silâhlı direnme hareketleri başlayınca, bazıları cephelere koştular, vuruşmalara katıldılar.

Bir kısmı cephe gerisi hizmetlerde fedakârca çalıştı. Bazıları da kadın cemiyetleri kurup Millî Mücadeleyi var güçleriyle desteklediler. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyetinde olduğu gibi. Halide Edip, Müfide Ferit gibi, eli kalem tutan kadınlar, coşkulu yazılarla ruhları ateşlediler.

3.1.1.3. Kadın Kimliğinin Sivilleşmesi ve Siyasallaşması

Kadın hareketinin Türkiye’deki üçüncü aşaması Cumhuriyetin ilanı ile başlar ve 1980’li yıllara kadar devam eder.⁵⁷ Osmanlı son döneminde önemli bir sivil toplum hareketi oluşturan kadınlar Cumhuriyetin ilan edildiği yıllara gelindiğinde Türkiye’deki en aktif grupların başında yer almaktaydılar. Hatta Cumhuriyetin ilanının hemen sonrasında Cumhuriyet Halk Fırkası ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasından daha önce Kadınlar Halk Fırkası adında bir siyasal parti kurarak siyasal haklar elde etme yönündeki isteklerini siyasal alana taşıyarak ortaya koydular. Bu partinin kurulmasına izin verilmeyişinin ardından aynı kadınlar bu kez “Türk Kadınlar Birliği” adında bir dernek kurarak bu derneğin çatısı altında siyasal haklar elde etme yönündeki faaliyetlerine derneğin kapandığı 1935 yılına kadar devam etmişlerdi. Türkiye’nin değişik illerinde düzenledikleri sempozyum ve konferanslar aracılığıyla yöneticilere seslerini duyuran bu kadınlar medyayı da işgal eden önemli bir malzeme oluşturmuşlardı.

Cumhuriyeti kuran devlet, muasır medeniyetle bütünleşme idealini gerçekleştirmek için kadınların desteğinden yararlanmak istiyordu. Devlet, Osmanlı’nın son döneminde tartışma konusu olan çok eşliliğe son vermek, boşanmada söz sahibi olmak, mirasa ortak olmak, mahkemede şahitlik yapmak gibi konularda 1926 yılında kabul ettiği Medeni Kanunla çözüm getirerek bir yandan kadınların sosyal yaşamda yer aldığı modern bir toplum yaratmaya, bir yandan da kadınların desteğini almaya çalışmıştır. Osmanlı son döneminde yaşanan savaşılarından dolayı mektepli erkeklerin önemli ölçüde kaybolması sonucunda Cumhuriyetin ilan edildiği tarihlerde okuma yazma bilen kadınlar Türkiye’de önemli bir yer teşkil etmekteydiler. Bu tür hakların verilmesiyle kadınların yeni rejimin yanında yer almalarını sağlamak fazla zor olmayacaktı.

Atatürk ile bu kadınların arasında geçen bir diyalog şu şekilde gerçekleşmiştir: Türk Kadınlar Birliği yöneticileri, 1934 yılında Atatürk’ü oy hakkı elde etmek için ziyaret ettiklerinde Atatürk, onlardan bu tür gereksiz işlerden vazgeçmelerini, kendilerini Cumhuriyetin ideallerine adanmalarını ve bu idealleri Türkiye’nin her

⁵⁷ Gökalp, a.g.e., s.211.

köşesindeki kadınlara ulaştırmak için seferber olmalarını istemiştir. Bu kadınlar bununla ikna olmaz 1934 yılında Kızılay'da toplanarak Meclisin bulunduğu Ulus meydanına kadar “oy hakkı isteriz” sloganları eşliğinde yürüyüşe geçer. Atatürk'ten bu hakkı alacaklarına dair söz aldıktan sonra dağılırlar.⁵⁸ Bu gösteriyi takip eden kısa bir süre sonra kadınlara seçme ve seçilme hakkını veren kanun Meclise sunulur ve kabul edilir. Bunun üzerine Türk Kadınlar Birliği yöneticileri amaçlarını elde ettiklerini düşünerek uluslararası bir sempozyum yaparak derneği isteyerek ve kendi rızalarıyla kapatırlar.

1935 yılı Türkiye'deki kadın tarihi bakımından bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Bu tarihten itibaren devletin baskısı karşısında dağılmak zorunda kalan bu kadınlar yerlerini kendilerini her şeyiyle Cumhuriyetin ideallerine adayan kadınlara bırakırlar.

II. Abdülhamit'in iktidarı döneminde yaptığı gibi Cumhuriyeti kuran yönetici kadro da Cumhuriyetin ilk yıllarında kadınların öğretmen olarak yetişmesine özel bir önem vermiştir. Cumhuriyet devrimleriyle birlikte ilk defa erkeklerle birlikte aynı sınıflarda karma eğitim alma imkanına kavuşan ilk kuşak kadınlar Nilüfer Göle'nin tabiriyle “dişiliklerinden soyutlanmış” erkeksi kadınlar olarak yetiştirilmişlerdir. Bu kadınlar büyük bir heyecan ve coşkuyla devrimlere sahip çıkarak kent varoşlarındaki kadınları da bu yönde eğitime yoluna koyulmuşlardır. Bu kadınlar 1950'lerde kent varoşlarındaki yoksul kadınlara ücretsiz pardösü ve eşarp dağıtarak bu kadınları kara çarşıdan kurtarmaya çalışmaktaydılar. Kısaca, 1970'li yıllara kadar kadınlar “kadınlıklarını” bir kenara bırakarak, kısa saç, dar pantolon, alçak ökçeli iskarpinleri ve makyajsız simalarıyla “erkeksi” bir görüntü kazanmışlardı. Bu durum en az 1970'lere kadar devam etmiştir.

3.1.1.4.Feminizm Etkisinde Kadın Kimliğinin Farklılaşması

Türkiye'de kadın hareketinin en önemli aşaması olan dördüncü aşaması 1980 sonrasında başlamıştır. Kadının kimliğinin farkına varmaya başlaması olarak tanımlayabileceğimiz bu aşamada değişik feminist akımların başlattığı kadın hareketi Türkiye'de dikkat çeken bir hareket olarak gün yüzüne çıkmıştır. 12 Eylül hareketinin

⁵⁸ “Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri”, **Türk Tarih Kurumu**, Ankara, C. I, 1952, C. II, 1954, s.25.

siyasal yaşamı sağ ve sol gruplardan boşaltması yeni arayışlar için oldukça elverişli bir ortam oluşturdu; bu ortamın bir ürünü olarak da daha önce sol gruplar içinde yer alan bazı entelektüel kadınlar yüzlerini soldan çevirerek kadınları ilgilendiren bir hareket başlattılar.

1980'ler boyunca yayınladıkları dergilerle seslerini duyuran kadınlar aynı zamanda sokaklarda da görünmeye başladılar. Eşitlikçi, sosyalist ve radikal feminist gruplar farklı söylemlere sahip olmalarına rağmen, ortak hareket ederek birlikte bir takım sokak eylemleri, kampanyalar, gösteriler ve kendilerine özgü orijinal faaliyetler gerçekleştirdiler.

Batıda kadınlığı pozitif bir değer ve aynı zamanda bir kimlik kaynağı olarak kabul eden, dolayısıyla kadını erkekten ayrıştıran feministlerin aksine, Türk feminist kadınların, erkeğin dünyasıyla bütünleşmek için erkekle kendi arasındaki duvarları hedef alması dikkat çekicidir. Devletin kadın hareketinin dördüncü aşamasına karşı gösterdiği tavır, seyretme ve gerektiğinde müdahale edebilecek şekilde hazırlanma olarak açıklanabilir.

3.2.1.5. Kadın Kimliğinin Siyasal Bir Aktöre Dönüşmesi

Türkiye'deki kadın hareketindeki beşinci aşama 1980'lerde başlayıp 1990'larda iyice belirginleşen devredir. Bu kadınlar yayın dünyasında, siyasal partilerde, derneklerde ve vakıflarda dikkat çeken bir varlık oluşturdular. Geleneksel muhafazakar kadınlar bir yandan Türkiye'nin siyasal yaşamına aktif bir siyasal dinamizm olarak katılırken, bir yandan da başta üniversiteler olmak üzere kamusal kurumlarda var olma hakkı için mücadele ettiler. Geleneksel muhafazakar kadınların kamusal alanda var olma mücadelesi aslında Türkiye'deki sosyolojik ve kültürel modernleşmenin bir başarısı olarak görülebilir.

Sonuç olarak; 1980'li yılların başlarından itibaren feminist kadınlarla, geleneksel muhafazakar kadınların şahsında yükselmekte olan kadın hareketi Türk siyasal yaşamında önemli bir siyasal oluşuma zemin oluşturmaktadır. Kadınların toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşamın önemli bir aktörü haline gelmesi bu sürecin doğal bir sonucudur.

Kadın hareketinin kamusal yaşamda var kılmaya çalıştığı kadınlar, kamusal yaşamı erkeksi bir görüntüden kurtarabilir. Bununla birlikte Türkiye'nin başat kültürü olan erkeksi kültürün dönüşmesine de katkı sağlayabilir. Ancak kadınları, özellikle de geleneksel muhafazakar kadınları bekleyen ciddi sorunların ve engellerin var olmaya devam ettiği aşıkardır. Kadınların önünde, kendilerini araçsallaştıran ve erkeksi bir dünyada salt cinsel obje düzeyine indirgeyen kültür ile, tüm toplumu tek tipleştirmeye çalışan resmi ideolojinin ciddi engeller olduğu söylenebilir.

3.1.2. Kadının Toplumsal Rolünün Evrimi

Cumhuriyet Döneminde kadın artık Osmanlı Devletinin halkı bir arada tutmak adına çizdiği tüm sınırların dışına çıkmış, kendi ayakları üstünde durabilme, dolayısıyla para kazanma, sosyal hayata katılma, kendini dışarıda olan değişime dahil edebilme yetilerini kazanmış durumdadır. Artık kadın, medeni kanun da yürürlüğe girdikten sonra kendini temel haklar ve özgürlükler çerçevesinde devletin garantisinde altında da hissederek bu oluşan kendine güven duygusuyla birlikte yeni sosyal roller ve sorumluluklar çerçevesinde kendi yeniden inşasına başlamıştır.

Kadın seçme ve seçilme hakkını alarak artık aynı zamanda siyasi bir özne olarak da kendini göstermeye başlamıştır. Sivil toplum kuruluşlarında rolleri giderek çoğalan kadınlar, o ana kadar bire bir olarak siyasetin içinde bulunmasalar da gerek toplumun nabzını tutmak, gerekse insanları yönlendirmek adına güçlü özneler olmuşlardır.

Kadın Cumhuriyetle birlikte artık bundan önce yaşadığı pek çok devrin pek çok sıkıntısını geride bırakıp artık her anlamda yeterli 'kadın' olmak için tüm donanımlarını tamamlamış bulunmaktaydı. Kadın eğitim anlamında da önü açıldığı için, tüm eğitim kademelerinden geçen, değişip dönüşen dünya karşısında gelişimler araştıran ve inceleyen, bu konularda fikir beyan edebilen, bilinçli bir özne olmuş ve kadınlığın asli görevlerinden olan annelik görevinde çocuğuna çok daha üst düzey eğitim verebilmiştir.

Sosyal hayatın içine ne kadar çok girdiğiyle orantılı olarak kognitif dünyasını zenginleştirmiş, eşine, karşılarına gelen sorunlar karşısında sosyal hayata

katıldığı derecede ve tecrübelerinden faydalanarak fikir anlamında yardımcı olmaya çalışır hale gelmiştir.

Öte yandan batıdan çok daha önce Türk kadını kendini uluslar arası pek çok aktivitede göstermiştir. Bu güzellik yarışması yada pilotluk gibi alanlarda ilk örneklerini göstermiştir. Bu örneklerin çoğalması ise Türk kadının istediğinde her şeyin altından kalkabileceğinin görünmesi adına diğer devletlere de örnek teşkil etmiştir.

3.2. ATATÜRK'ÜN TÜRK KADIN KİMLİĞİNİ YENİDEN İNŞASI

Atatürk'ün istilâcı güçleri yurtdışına attıktan sonraki hedefi, yeni Türkiye'yi oluşturmaktır. Bunun yolu çok çalışarak çağdaş medeniyetin ortağı olmaktan geçmektedir. Bu ise ülke nüfusunun yarısını teşkil eden kadınların sosyal ve ekonomik hayatta yerlerini almasıyla mümkün olabilecektir.

Ocak 1923'te İzmir'de halkla konuşurken bunu şu şekilde ifade eder: “Yaşamak faaliyet demektir. Dolayısıyla bir toplumun bir uzvu faaliyette bulunurken diğer uzvu atalet içinde olursa o toplum felç olmuştur’ Dolayısıyla toplumumuz için ilim ve fen lâzım ise bunları aynı derecede hem erkek, hem de kadınlarımızın elde etmeleri gerekmektedir.’Kadınların en büyük vazifesi analıktır. İlk terbiye verilen yerin ana kucağı olduğu düşünülürse, bu vazifenin önemi layığı ile anlaşılır. Milletimiz kuvvetli bir millet olmaya azmetmiştir. Bugünün gereklerinden biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini sağlamaktır. Bu sebeple kadınlarımız da ilim ve fen sahibi olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün tahsil derecelerinden geçeceklerdir. Sonra kadınlar erkeklerle yürüyerek birbirinin yardımcısı ve destekçisi olacaklardır.”⁵⁹

Atatürk, Türk kadınının Milli Mücadeledeki eşsiz fedakârlığını,bizzat görmüş ve yaşamış bir şahıs olarak, 21 Mart 1923'te Konya kadınlarıyla konuşurken şu cümlelerle dile getirir: “Dünyanın hiç bir milletin kadını ben Anadolu kadınından fazla çalıştım, milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar hizmet gösterdim diyemez, Kimse inkâr edemez ki bu harpte ve bundan önceki harplerde milletin hayat kabiliyetini ayakta tutan hep kadınlarımızdır. Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu kesip getiren, mahsulatı pazara götürerek paraya çeviren, aile

⁵⁹ a.g.e, s.17.

ocaklarının dumanını tütüren bütün bunlarla beraber, sırtıyla kağnısıyla, kucağındaki yavrusuyla yağmur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip cephenin harp malzemesini taşıyan hep onlar, hep o yüce, o fedakâr, o ilâhi Anadolu kadınları olmuştur⁶⁰

O, ilerlemenin, çağdaş medeniyet düzeyinin üstüne çıkmanın, ancak kadın ve erkeğin birlikte gösterecekleri çaba ile başarıya ulaşacağına inanmaktadır. Bu konuda toplumu her fırsatta uyarır. Daha önce denenmiş yenilenme hareketlerinin başarısız kalması nedenini şöyle açıklar: “Bence sebep işe esastan temelinden başlanmamış olmasıdır. Bu hususta açık söyleyelim. Bir toplum bir millet erkek ve kadın denilen iki cins insandan meydana gelir. Kabil midir ki bir kütlenin bir parçasını ilerletelim diğerini kendi haline bırakalım da kitlenin hepsi ilerleme şerefine ulaşabilsin? Mümkün müdür ki bir topluluğun yarısı zincirlerle bağlı kaldıkça diğer kısmı semalara yükselebilsin.”⁶¹

Atatürk her işinde olduğu gibi, ortamı gereğince hazırladıktan sonra, Medenî Kanun 4 Ekim 1926’da yürürlüğe konuldu. Medeni Kanun Türk kadın haklarına ihtilal sayılabilecek çarpıcı yenilikler getirmekteydi. Bu yasa ile kadın ve erkek yasalar karşısında eşit duruma geliyordu. Çok kadınla evlilik kaldırılıyordu. Evliliğin hukukî bakımından geçerli olması için, nikâh memuru tarafından ve iki şahit huzurunda yapılması gerekiyordu. Boşanmada erkeğe tanınmış olan keyfîlik kaldırıldı. Her iki cinse mahkeme kararıyla boşanma hakkı tanındı. Boşanma halinde kadının ve çocuğun geçimini sağlayacak hükümler öngörüldü. Miras bakımından da kadına da eşit miras hakkı tanındı. Evlenme yaşı kayıtlara bağlandı. Böylece aile sağlam bir temele bağlanmış, kadına sosyal ve ekonomik alanda etken olma yolu açılmıştır.

3 Nisan 1930’da kadınlara belediye seçimlerine katılmak hakkı verildi. 5 Aralık 1934’de kadınlara milletvekili seçmek ve seçilmek hakkı tanındı. Kanun gerekçesinde şöyle denilmektedir: “Türk Tarihinin her safhasında erkeği ile yan yana her fedakârlığı yapan, ulus ve yurt işlerinde büyük feragatle her mahrumiyete, her cefaya ve her acıya katlanan ulusun, yurdun felâket ve saadetlerine aynı hisle katılan büyük kalpli ve yüksek erdemli Türk kadını, müşterek eseri olan bu Cumhuriyet’te

⁶⁰ a.g.e, s.17.

⁶¹ a.g.e, s.18.

elbette ve elbette kendi evinin kent beldesinin işlerinde olduğu gibi, yasama işlerinde de temiz ve ciddi mevkiini alacaktır.”⁶²

Bu yasaya göre ilk milletvekili seçimi 8 Şubat 1935’te yapıldı. İlk defa parlâmentoya 18 kadın milletvekili girdi. Bunların çoğunluğu millî eğitim kaynaklıdır. Ama içlerinde Satı kadın gibi köyden gelenler de vardı.⁶³

Son olarak belirtmeliyim ki; Türk kadınına Atatürk’ün getirdiği bu haklar verildiği sırada, Avrupa, Amerika ve Asya’daki bir hayli ülkenin kadınları bu haklardan yoksundular. İsviçre gibi en medenî tanınan bir ülkede bile kadınların oy verme hakları yoktu. Atatürk, kadın hakları konusunda da kendi çağının çok ötesine uzanan bir öngörü ile hareket etmiştir. Böylece Millî Mücadele’de istilâya uğrayan vatani kurtarmak için cephede vuruşan, karda, kışta, ateş hattına sırtında cephe taşıyan, mitinglerde bağımsızlık için haykıran Türk kadınına ödüllendirmiştir.

3.2.1. Kadının Sosyal Yaşama Katılması

Atatürk’ün verdiği sosyal ve siyasi hakların ardından Türk kadını artık her meslekte de boy göstermeye başlamıştır. Artık kadının kendini gerçekleştirmesini tamamlamış olması ve bu nedenle de kendine güvenini yeniden kazanması onu yeni atılımlar için yüreklendirmiştir.

Örneğin en başta Atatürk’ün çok sevdiği manevi kızı Sabiha Gökçen’e havacılık eğitimi verilir. “Dünyanın ilk kadın savaş pilotu”dur. Bu önemli bir gelişimin başlangıcı, diğer kadınları, özellikle Anadolu kadınlarını harekete geçirecek bir örnektir.

Sonrasında Türk kızı, ilk kez düzenlenen Güzellik Yarışmalarında dünyaca ün kazanır. Türkiye adına finalist olarak katılan Keriman Halis’in Dünya Güzeli olmasının arkasında Atatürk vardır. Bu örneklerden sonraki süreçte Türk kadını gerek Türkiye gerekse dünya çapında çok çeşitli iş kolları açılımlarıyla örnekleri artırmaya devam etmişlerdir.

⁶² Çakır, "Siyasal Yaşama Katılım Mücadelesi'nde Türk Kadını", **Kadınlar ve Siyasal Yaşam, Eşit Hak Eşit Katılım**, (der.) Necla Arat, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991, s.83.

⁶³ a.g.e., ss.84-88.

3.2.2. Kadın Eğitim ve Öğretiminin Yaygınlaşması

Atatürk, Millî Eğitim derken kız ve erkek çocuğunu hiç ayrı düşünmez, bütün tahsil derecelerinde eğitimlerinin eşit olmasını ister. Atatürk'ün kadının eğitim ve öğretimi konusunda konuşmalarında dört esas üzerinde durduğunu görürüz:

- 1- Kadın-erkek öğretim ve eğitimi eşit olmalıdır.
- 2- Kadının en önemli görevi “Kadınlık”dır.
- 3- Kadın toplum hayatının her yönünde yer almalıdır.
- 4- Kadın, analık hizmetini ve toplumdaki görevini iyi yapabilmek için çok bilgili ve faziletli olmalıdır.⁶⁴

Atatürk'ün dile getirdiği konuşmalardan ve bu maddelerden de anlaşılacağı gibi Atatürk'ün kadınlara ve daha da önemlisi Türk kadınına verdiği değer tartışılmazdır. Atatürk 2. maddede de belirttiği gibi kadının asıl görevi kadınlıktır. Kadının görevi eşine eşlik, çocuklarına analık yapmaktır ama 4. maddede de belirttiği gibi eğitimsiz ve kendi köşesine çekilmiş bir kadın da bunu layıkıyla yapamaz.

Kadın önce kendini geliştirmelidir ki, daha sonra eşini ve çocuklarını geliştirebilsin. Gelişim çağı yaşanırken, kendini belli yaşama alanlarına kapatmış, bu alanlar dışındaki değişim ve dönüşümden kendini soyutlamış bir kadın ne bu gelişimlerden haberdar olabilir, ne de kadınlığının gereklerini yerine getirebilir.

3.2.3. Kadına Seçme ve Seçilme Hakkının Tanınması

Türkiye’de Anayasalı rejime geçildiği 1876’dan sonra 1877’de yapılan ilk seçimlere ve ondan sonrakilere kadınlar katılmamışlardı. Yalnız, 1908 hareketinden sonra Anayasa’nın daha demokratikleşmesi ve hürriyetlerin daha genişletilmesi sonucu kadınların siyasal alana ilgi duymaya başladıkları görülmüştür. Fakat, bu konuda çeşitli sebeplerden dolayı pek kayda değer bir gelişme meydana gelememişti. Zira hem savaş dönemlerinin yaşanması (Balkan ve I. Dünya Savaşları) hem de kadının toplumdaki

⁶⁴ Necdet Sakaoğlu, "Eğitim Tartışmaları", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 2, no: 15, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.143.

konumuna ilişkin eski anlayışın ağırlığını hissettirmesi yüzünden kadınlar siyasetin dışındaki alanlarda faaliyetlerde bulunmuşlardı. Söz konusu zor dönemlerin atlatılması ile başlayan yeni dönemde kadınlar, artık aktif olarak siyasetle uğraşmak için harekete geçtiler. Daha 1923 yılı Nisanında “İntihâb-ı Mebusan Kanunu”nun görüşülmesi esnasında kadına seçme hakkının verilmesi konusu gündeme gelerek çeşitli tartışmalara yol açmış, ama, bu hakkın verilmesi kabul edilmemiştir. Aynı yılın Haziran ayında (16 Haziran 1923) Başkanlığını yazar Nezihe Muhittin’in (1889-1958) yaptığı “Kadınlar Halk Fırkası” kurularak, ilk siyasi oluşum meydana getirildi. Fırka, siyasi bir görünümde olmakla beraber esas amacını, kadınların eğitim ve sosyal alanlardaki eksikliklerinin tamamlanarak cehaletin ortadan kaldırılması olarak açıklar. Ancak, Fırka’nın genel sekreteri Şükufe Nihal : ‘Şimdiye kadar her fırsatta izaha çalıştığımız gibi, kadının içtimai, iktisadi ve bilahare siyasi sahalarda haklarının inkişafını temin etmektir.’ sözleri ile ‘Kadınlar Halk Fırkası’nın nihai hedeflerinin siyasi hakları kazanmak olduğunu ifade eder.⁶⁵ Kadınların bu girişimi siyasal haklara sahip olmamalarından dolayı başarısızlıkla sonuçlanır ve söz konusu fırkaya resmi izin verilmez. Bunun üzerine Cumhuriyet’in ilânı sonrasında ise, 7 Şubat 1924’te “Türk Kadınlar Birliği”ni kuran kadınlar, çalışmalarını bu yolla sürdürmeye başlarlar. Birliğin tüzüğünde amaçlarını: “ kadınların sosyal ve siyasal haklarını elde edecek olgunluğa erştirilmesi” olarak belirleyerek konuya dikkatleri çektiler ve böylece isteklerinde ısrarlı olduklarını bir kere daha gösterdiler. Hatta 1927’de Birliğin tüzüğüne siyasal haklar sağlamayı amaçlayan bir maddeyi ekleyerek kabul ettirirler ve aynı yıl yapılacak seçimlere katılmaları için birlik içinde tartışırlar.⁶⁶ Konuyu basında da gündeme getirmelerine rağmen, Anayasa’da kadınların seçime katılmalarını sağlayacak hükmün olmaması gerekçelerinden dolayı istekleri gerçekleşmez.

Aynı konuda, 1926’da Türk Ocağı’nda bir konuşma yapan Süreyya Hulusi isimli hanım verdiği konferansta: “Türk kadını tarihte siyasal rol oynamıştır. Kadın kendi benliğini idrak eder. İktisadi sahada haiz-i tesir olursa neden memleket işlerinde geri kalsın. Herkes anadan vatan dersi alır da ne için o vatanın idaresi ve mukadderatı mevzu-bahis olduğu zamanda mahmul vaziyette bırakılır. Vatanda tüten ilk ocak eğer

⁶⁵ Çakır, "Siyasal Yaşama Katılım..."; a.g.e., s.82.

⁶⁶ B. Caporal, “Kemalizm’de ve Sonrasında Türk Kadını”, **Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları**, Ankara, 1982, 32.

kadın parmağıyla tutuşmuşsa ve eğer vatan o ocakların müşterek bir ifadesi ise öyle zannediyorum ki vatan ve kadın yekdiğerinden ayrılmayan iki mefhum teşkil ederler” sözleri ile Türk kadınının seçme ve seçilme haklarının verilmesinin gerekliliğini vurguluyordu.⁶⁷

Bu ve benzeri pek çok girişimlerle siyasal hakların kazanılması için gösterilen gayretler Takrir-i Sükûn dönemini takip eden dönemde olumlu sonuçlarını verdi. Bu konuda ilk adım 3 Nisan 1930’da kabul edilen Belediye Kanunu ile atıldı. Bu kanuna göre kadınlar ilk kez Belediye seçimlerinde oy kullanma ve Belediye Meclislerine seçilme hakkını elde ettiler. 26 Ekim 1933’te ise 1924 tarihli Köy Kanunu’nun 20.ve 25. Maddelerinde yapılan değişiklikle muhtar ve ihtiyar meclisi seçimlerinde oy kullanma ve seçilme hakkını elde eden kadınlar nihayet 5 Aralık 1934’te dönemin Başbakanı İsmet İnönü ve 191 arkadaşının; 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun 10.ve 11. Maddelerinin değiştirilmesine ilişkin kanun teklifinin kabul edilmesiyle milletvekili -seçme ve seçilme hakkını kazandılar. Kanun’da yapılan değişiklikle kadın, erkek her Türkün seçme yaşı 22, seçilme yaşı 30 olarak belirlendi. Böylece, kadın ile erkek arasındaki eşitsizlikten biri daha ortadan kalkmış oluyordu.⁶⁸

Siyasal haklar bakımından kadın ile erkeği aynı konuma getiren bu kanun ile Türkiye’nin daha demokratik bir görünüme kavuşması ve siyasal katılımın boyutlarının genişletilmesi gibi amaçların ağırlık taşıdığını söylemek mümkündür. Zira 1930’lar aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk’ün de isteği doğrultusunda kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası ile Türkiye’de çok partililiğe geçişin yaşandığı bir dönemdir.

3.2.4.Atatürk Dönemi “Kadın Hakları” kazanımları

19 Mayıs 1919’dan bu yana Büyük Atatürk’ün reformları ile değişen “Kadın Hakları” şöyle özetlenebilir:

⁶⁷ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, a.g.e., s.25.

⁶⁸ a.g.e., s. 26.

- 1- İstanbul’da kadınlarımız Millî Mücadeleye mitinglerle destek olmuşlardır.
- 2- İstiklâl Savaşı’nda kadınlarımız geniş çaplı silah kullanarak muharebelere fiilen katılmışlardır. “Topyekûn Savaş” doktrini Türkiye’de geliştirilmiştir.
- 3- Sivas ve Erzurum Kongrelerinde siyasî mücadeleye katılmışlardır.
- 4- İlk kez İstanbul’da kızlarımız üniversitede erkeklerle aynı koşullarda okumuşlardır.
- 5- “Medenî Kanun”un çıkması ile kadın-erkek eşitliği reformu pek çok ülkelerden evvel gerçekleşmiştir.
- 6- Kadınlarımızın giyim-kuşamı hızla gelişmiştir.
- 7- Kadın konusunda yazarlarımız ve yazarlarımız çoğalmıştır.
- 8- Aynı konuda pek çok dernekler doğmuştur.
- 9- Ve nihayet Hava Kuvvetlerinden başlayarak kadın subaylarımız Harp Okulu’nda yetişmektedir.
- 10- Bütün bu gelişmelerden, “Türk Anası”nın daha iyi eğitilmesini sağlamış, dolayısıyla da yeni ve daha iyi yetişmiş bir kuşağın doğmakta olduğu görülmüştür.⁶⁹

Tüm bu kazanımlara baktığımızda Atatürk Döneminin kadınlara neler kazandırdığı apaçık ortaya çıkmıştır. Fakat eski dönem ve yeni dönem arasında küçük bir kıyas yapmak sanırım bu gerçeği tüm ayrıntılarıyla ortaya çıkaracaktır.

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi kadın dergi ve gazeteleri; dernekleri kadının değişen toplumsal rolünün ve modern kazanımlarının somut göstergeleridir.

Bu dönemde eğitim anlamında kadınlar ilkokulu okuyabiliyorlar çünkü daha sonrası için, -erkeklerle ayrı okumaları gerektiği düşünülünce- okuyabilecekleri okul yoktu. Atatürk döneminde ise artık hava harp okullarına kadar girip eğitim alma hakları vardır.

Medeni kanunla birlikte evlilik kurumuna ait yaşantıları değişen ve olgunlaşan kadınlar önceleri, imam nikahı ile evleniyor ve eşleri üç kez ‘boş ol’

⁶⁹ Şükrü Tezer, **Atatürk’ün Hatıra Defteri**, 75.Yıl T.T.K. Basımevi, 1972, s.53.

dediğinde ondan ayrılmış oluyordu, bunun için fikrinin sorulmasına bile gerek yoktu. Ayrıca bu kanunla birlikte, kadın erkek arasındaki eşitlik birçok batı ülkesinden önce ülkemizde sağlanmıştır.

3.3.TÜRK KADINININ SİYASET ALANINDAKİ EYLEMLERİ

Türk kadını, İstiklâl Savaşı'nda yalnız askerlikle ilgili konularla ilgilenmemişlerdir. Cepheye cephane taşımanın yanı sıra, siyasi arenada da kurtuluş için ellerinden geleni yapmış, kurtuluş planlarına paralel olarak düzenledikleri toplantı ve konuşmalarla Atatürk ve silah arkadaşlarına büyük ölçüde yardımcı olmuşlardır. Milli Mücadele dönemindeki çalışmaları ile üzerine düşeni yapan Türk kadını, takdire şayan bir davranış sergilemişti. Mondros Mütarekesi sonrası işgallere karşı protesto mitingleri ile tepkisini ortaya koyma, ordunun hizmetinde bulunma, mermi ve giyecek imal etme ve cepheye malzeme taşıma gibi faaliyetlerde bulunmuştu.

Bunun yanı sıra Batı ülkelerinden önce elde ettikleri hakları için de mücadele etmişlerdir. 15 Mayıs 1919'da, Yunanlıların İzmir'e asker çıkarması üzerine, İstanbul'da yapılan mitinglere de aynı heyecanla katılmışlardır. Bunlardan, 19 Mayıs 1919'daki "Sultan Ahmet Mitingi" pek ünlüdür. Anadolu Kadınlar Müdafaa-ı Vatan Cemiyeti Erzurum ve Sivas Kongrelerine paralel destekleyici çalışmalar yaparlar. Türk kadınının Seçme, Seçilme Hakları ilk defa 1926'da Trabzon Türk Ocağında "Süreyya Hulusi" isimli hanım toplantısında konuşulur.⁷⁰

3.3.1. Türkiye İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis Çalışmaları

Cumhuriyetin ilânı sonrası gerçekleştirilen köklü değişiklikler arasında , Türk kadınına tanınan seçme ve seçilme hakkı önemli bir gelişme olarak yer alır. Söz konusu hakların üzerinden yetmiş yıla yakın bir süre geçmesine rağmen, kadının siyasetteki yeri ile siyasal katılımındaki rolü ve etkinliği hala tartışılmaya devam etmektedir. Bu tartışmaların odak noktasını ise, daha çok milletvekili seçilen kadınların sayıca azlığı meselesi oluşturmaktadır.

⁷⁰ Çakır, "Osmanlı Kadın Dernekleri", a.g.e., s.93.

Cumhuriyetle birlikte Türk kadınına tanınan siyasal hakların alt yapısını oluşturan gelişmeler Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan "batılılaşma" hareketlerine kadar uzanır. Özellikle, Tanzimat Dönemi (1839-1876) kadınların hakları konusunda ilk adımların atıldığı bir dönemdir. Bu süreci kısaca özetlemek gerekirse;

Bu dönemde ilk kez devlet eliyle kızların eğitim ve öğretimine yönelik çalışmalar yapıldı. Sübyan okulları üstünde rüştiye, idadi ve sultani gibi ortaöğretim kurumlarına gitmeye hak kazanan kızlar, söz konusu kurumların öğretmen ihtiyacını karşılamak için açılan kız öğretmen okullarına (Darülmuallimat) da devam hakkına kavuştular. Ebe ve Kız Sanayi Mektepleri gibi okulların da açılmasıyla hem kızların eğitim seviyesinin yükselmesi hem de başta öğretmenlik mesleği olmak üzere çalışma hayatına atılmalarına fırsat sağlanmış oluyordu. Basındaki gelişmeler çerçevesinde fikir hayatında kadının durumu tartışılmaya başlandı ve ilk kez kadınlar lehine yayın yapan dergiler çıkarıldı.

Tanzimat'la kadınlara tanınan bu fırsatlar Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)'ne gelindiğinde daha da genişledi. Bunda dönemin getirdiği söz, yazı ve basın hürriyetinin tesiri çok oldu. Daha önce elde ettikleri ortaöğretim hakkına ilave olarak 1915'te açılan İnas Darülfünunu ile yükseköğrenim hakkını kazanan kızlar, söz konusu hürriyet ortamında özellikle sosyal hayatta da faaliyette bulunmaya başladılar. Daha çok yardım dernekleri şeklinde de olsa bu dönemde ,kadın haklarını geliştirmek ve onların eğitimlerini yükseltmek gibi gayeler taşıyan çeşitli dernekçilik çalışmalarına rastlanır. Basındaki gelişmelerin artmasıyla fikir hayatında da yer alan kadınlar,çeşitli yayın faaliyetlerine giriştiler. Balkan Savaşları (1912-1913) ve özellikle I. Dünya Savaşı (1914-1918)'nin getirdiği sıkıntı ve zorunluluklar - erkeklerin savaşa katılması vb.- sebeplerle başta devlet daireleri olmak üzere çalışma hayatının değişik kademelerinde görev aldılar. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde gerek cephede gerekse cephe gerisinde erkeklerle beraber yurt savunmasına katılarak üzerlerine düşeni yaptıkları ve ülkenin işgalci güçlerden kurtarılması için gerekli faaliyetlerde bulundukları bilinen bir gerçektir.

Cumhuriyete kadar Türk kadınının siyasal alanda pek bir hak talebine girmedığı, ancak kendilerini yetiştirebilecekleri alanlarda yer alarak mücadelelerini

sürdürdükleri görülür. Kadınların eğitim ve kültür seviyesinin yükselmesine paralel olarak gerek fikri ve sosyal alanlarda, gerekse çalışma hayatına atılmasıyla ekonomik alanda kendi haklarını savunabilecek konuma ve bilince ulaşmak için gösterdikleri çabalar sonucunda, siyasal alanda da yer alma istekleri belirmeye başladı. Kısacası, bütün bu tecrübelerin Cumhuriyet döneminde tanınan haklara zemin hazırladığı muhakkaktır. Bunun yanı sıra siyasal hakların kazanılması için gösterilen gayretler de göz ardı edilmemelidir.

5 aralık 1934 tarihli kanunla milletvekili seçme ve seçilme hakkını elde eden kadınların pek çoğu bu gelişmeyi büyük bir memnuniyetle karşıladılar. Bu nedenle, 6 Aralık'ta bazı Ankaralı kadınlar Mustafa Kemal Atatürk ve diğer büyüklere teşekkür için Halkevi'nde bir toplantı düzenlediler ve ardından Meclise giderek memnuniyetlerini belirttiler.⁷¹

Kadınların ilk kez katıldığı 1935 yılı seçimleri, iki dereceli seçim sistemi ve tek parti olarak Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bulunduğu bir ortamda yapıldı. Daha önceki seçimlerde olduğu gibi bu seçimlerde de büyük ölçüde kadın ve erkek adaylar parti üst kademeleri tarafından belirlendi. Seçimlere gerek müntehib-i sani (ikinci seçmen) olarak gerekse milletvekili adayları olarak kadınların ilgisi ve katılımı oldukça fazlaydı. 8 Şubat 1935'te yapılan seçimlere katılım, özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerde % 80'lere varmıştı ve söz konusu şehirlerde oy verenlerin % 48'e yakınının kadınlardan meydana geldiği ifade ediliyordu. Kadınların da katıldığı ilk seçimler olmasına rağmen katılımın fazla olması, onların konuya olan ilgilerini ortaya koyması açısından olumlu bir gelişmedir.⁷²

1935 yılı seçim sonuçlarına göre, seçilmesi gereken 399 milletvekilinden 17'si kadın olmak üzere, 386 milletvekili CHF adaylarından oybirliği ile; 4'ü azınlıklardan olmak üzere 13 bağımsız aday oy çokluğu ile seçilmişlerdi. Bu seçimlerde Meclis'e 17 kadın milletvekili girmiştir. 1936 yılı başında boşalan milletvekillikleri için yapılan "ara seçimi"nde ise Çankırı Milletvekili olarak seçilen emekli öğretmen Hatice Özgenel ile bu sayı 18'e çıkmıştır. Böylece, kadınlar Meclis'teki tüm milletvekillerinin

⁷¹ Çakır, "Osmanlı Kadını Bilinçlenme Yolunda: Beyaz Konferanslar", **a.g.e.**, s.37.

⁷² Çakır, "Siyasal Yaşama Katılım Mücadelesi'nde Türk Kadını", **a.g.e.**, s.48.

% 4,5 'ini oluşturdular. Bu oran o günden bugüne ulaşılan en yüksek rakamdır. Zira, çok partili döneme geçildiği 1950-51'de 3 kadın ile % 0,61 gibi en düşük rakamla temsil edilen kadınlar, en son yapılan 1995 seçimlerinde de 13 kadın ile % 1,82 oranında Meclis'te yer almışlardır.

3.3.2. 1935 Yılı Seçimlerinde TBMM'ne Seçilen İlk Kadın Milletvekilleri

Mebrure Gönenç (Afyonkarahisar): 1900'de İstanbul'da doğdu. 1919'da Arnavut köy Amerikan Koleji'nden mezun oldu. Fransızca ve İngilizce bilen Gönenç, bir süre Çamlıca Kız Lisesi ve Üsküdar Amerikan Koleji'nde dil hocalığı yaptı. Adana Belediyesine seçilen ilk kadın meclis üyesidir. Seçilmeden önce CHF'dan Mersin Belediye üyesiydi. Bir dönem milletvekilliği yaptı.

Hatı Çırpan (Satı Kadın- Ankara): 1890'da Kazan'da doğdu. Milli savaşta malûl olmuş bir askerin eşi idi. Beş çocuğu vardı. Çiftçilikle uğraşan Satı Kadın hususi eğitim gördü. Seçildiğinde Kazan Köyü muhtarıydı. Bir dönem milletvekilliği yaptı.

Türkan Örs Baştuğ (Antalya): 1900'de Üsküdar'da doğdu. İstanbul Darülfünunun Felsefe Şubesinden mezun oldu. Fransızca biliyordu. Uzmanlık alanı felsefe, sosyoloji ve eğitimdi. Üsküdar Kız Sanat Mektebinde müdürlük yaptı. Seçimden önce Feyziâti Lisesi Kız kısmı müdürlüğündeydi. İki dönem milletvekilliği yaptı.

Sabiha Gökçül Erbay (Balıkesir): 1900'da Bergama'da doğdu. İstanbul Kız Muallim Mektebinde ve Yüksek Kız Muallimin İhzari (hazırlık) kısmında okumuştur. İzmir Kız Muallim Mektebinde edebiyat öğretmenliği ve müdürlük yapmıştır. Adana Lisesi ve İstanbul Erenköy Kız Lisesinde de öğretmenlik yapan Gökçül V. Dönemde Balıkesir, VI. ve VII. Dönemde ise Samsun milletvekili olmuştur. TBMM Başkanlık Divanı Katip üyeliğinde de bulunmuştur.

Şekibe İnsel (Bursa): 1886'da İstanbul'da doğdu. Ortaokul mezunuydu. Almanca biliyordu. Seçilmeden önce çiftçilikle uğraşıyordu. V. Dönemde milletvekiliydi.

Hatice Özgener (Çankırı): 1865'te Selanik'te doğdu. Rüştîye ve hususi öğrenim gördü. Rumca bilen Özgener milletvekili olmadan önce Darüleytam Müdürlüğünden emekli bir maarifçiydi. 1936 ara seçiminde parlamentoya girdi.

Huriye Öniz Baha (Diyarbakır): 1887'de İstanbul'da doğdu. Tahsilini Londra Üniversitesi kadın kısmında Betford Kolej'de pedagoji eğitimi görerek tamamladı. İngilizce bilen Öniz İstanbul Kız Muallim Mektebi ile eski İnas İdadisinde pedagoji ve uygulama dersi ile ev idaresi derslerini okuttu. Balkan Harbinden sonra muhacirlere açılan kurslarda ders vermiş ve türlü hayır işlerinde çalışmış, Hilal-i Ahmer'in açtığı kursa giderek gönüllü hastabakıcı olmuştur. Milletvekili seçilmeden önce Türkçe öğretmenliği yapmaktaydı. Yeniköy Rum Mektebinde de öğretmenlik yapan Öniz, 1950'de vefat etti.

Fatma Memik (Edirne): 1903'te Safranbolu'da doğdu. İlköğrenimine Safranbolu'da başlayan Memik sekiz yaşında İstanbul'a geldi. Burada Beyazıt İnas numune Mektebi ile Bezm-iâlem Valide Sultan Mektebinde okuduktan sonra Tıbbiye'ye girdi. Tıbbiye'den 1929'da birincilikle mezun oldu ve Gureba Hastanesinde çalıştı. Dahiliye uzmanı olan Memik seçilmeden önce Gureba Hastanesi Poliklinik Şefi idi. V., VI., VII., Dönem Edirne Milletvekilliği yapan Memik 1991'de vefat etti.

Nakiye Elgün (Erzurum):1882'de İstanbul'da doğdu.Kız Muallim Mektebi mezunu olan Elgün ,ülkemizin en eski eğitimcilerinden biri olarak biliniyor. İstanbul Kız Lisesi müdürü iken, 1930'da İstanbul Şehir Meclisine ilk kadın üye olarak seçildi. Daimî Encümende üye olarak kaldı. 3 dönem Erzurum milletvekilliği yaptı.

Fakihe Öymen (İstanbul): 1900'de İşkodra'da doğdu. Darülfünunun Coğrafya bölümünden mezun oldu. Fransızca bilen Öymen, Maarif ve Coğrafya uzmanıydı. Bursa Kız Muallim Mektebinde tarih ve coğrafya öğretmenliği ve Bursa Kız Lisesi Müdürlüğü yaptı. V., VI., VII. Dönem İstanbul, VIII. Dönem Ankara Milletvekilliği yapan Öymen, 1983'te vefat etti.

Ferruh Güpgüp (Kayseri): 1891’de Kayseri’de doğdu. Öğrenimi hususi olan Güpgüp Arapça biliyordu. Biçki dikişle de ilgilendi ve Kayseri CHF Vilâyet İdare Heyeti ile Belediye Meclisi üyeliğinde bulundu.

Bahire Bediş Morova Aydilek (Konya): 1897’de Bosna’da doğdu. Bolu orta mektebinden mezun oldu. Bolu Kız Sanat Okulu’nda resim öğretmenliği yaptı. Seçimden önce Bolu Belediye Meclisi üyesiydi. V. Dönemde milletvekilliği yaptı.

Mihri Bektaş (Malatya): 1895’de Bursa’da doğdu. Amerikan Kız Koleji Mezunuydu. Fransızca ve İngilizce biliyordu. Robert Kolej’de İngilizce öğretmenliği yaptı ve CHF Kütüphane Encümenine seçildi. V., VI., VII. Dönemlerde Malatya Milletvekilliği yaptı.

Meliha Ulaş (Samsun): 1901de Sinop’ta doğdu. Darülfünun’un Edebiyat Şubesinden mezun oldu. Fransızca ve İngilizce biliyordu. İstanbul Kandilli Lisesi’nde edebiyat öğretmenliği ile beş yıl Erzurum Kız Muallim Mektebinde başmuallimlik ve edebiyat öğretmenliği yaptı. Seçilmeden önce Samsun Lisesi’nde edebiyat öğretmeniydi. V. ve VI. Dönem Samsun Milletvekilliği yapan Ulaş 1942’de vefat etti.

Esmâ Nayman (Seyhan): 1899’da İstanbul’da doğdu. Lise mezunuydu. Fransızca, İngilizce ve Rumca biliyordu. Belediyecilik alanında uzmandı. Adana Belediye Meclisi üyeliğinde bulundu. Bir dönem milletvekilliği yapan Nayman 1967’de vefat etti.

Sabiha Görkey (Sivas): 1888’de Üsküdar’da doğdu. Üsküdar Kız Sanayi Mektebinden sonra Darülmuallimat’ı bitirdi. 1917’de Darülfünun’un Riyaziye Şubesinden mezun oldu. Fransızca bilen Görkey Kız Muallim Mektebi Müdür ve Muallimliklerinde bulundu. Seçilmeden önce Tokat orta mektebinde Riyaziye öğretmeniydi.

Seniha Hızal (Trabzon): 1897’de Adapazarı’nda doğdu. İlk öğrenimini İstanbul Fatih Rüşdiyesi’nde, orta öğrenimini Kız Sanat Mektebi’nde yüksek öğrenimini ise Darülfünun Fen Fakültesi’nde tamamladı. (1918) Fransızca bilen Hızal, Darülmuallimat ve Erenköy Kız Lisesi Müdürlüğü’nde bulunduktan sonra Maarif

Umum Müfettişliği'ne tayin edildi. Kendisi Türkiye'de ilk kadın müfettiş olarak bilinmektedir. İstanbul Kız Muallim Mektebi Müdürlüğü ile Fevziye Lisesi Müdürlüğünde bulundu. Selçuk Kız Sanat Okulu'nda da öğretmenlik yaptı. Şişli'de açtığı ilk ve orta tahsilli Yeni Türkiye Özel Mektebi'nde müdürlük ve öğretmenlik yaptı.

Benal Nevzad İstar Arıman (İzmir): 1903'te İzmir'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini İzmir'de yaptı. 1921'de Paris Sorbonne Üniversitesi'nin Edebiyat bölümünden mezun oldu. Döndükten sonra Hilâl-i ahmer ve Himaye-i etfal gibi yerlerde sosyal faaliyetlerde bulundu. CHF vilayet heyeti üyeliği de yapan Arıman, Fransızca ve Rumca biliyordu. Uzmanlık alanı belediyeçilik, sosyoloji ve edebiyattı. İzmir Belediye üyeliği de yapan Arıman, V, VI.,VII., ve VIII. Dönemde İzmir Milletvekilliği yaptı. 1990'da vefat etti.

Görüldüğü gibi seçilen kadınların bir kaç istisna edilirse, büyük çoğunluğu eğitim ve kültür seviyeleri itibariyle oldukça yüksektir. Londra ve Paris Sorbonne mezunu olanların yanı sıra, Darülfünun mezunu kadınlar çoğunluktadır. İçlerinden biri köylü kadınların temsilcisi olarak Atatürk tarafından bizzat önerilen ve Ankara'nın tek kadın adayı olarak seçilen hususi eğitilmiş "Satı Kadın (Hatı Çırpan)" ile diğeri ortaokul mezunu olan ve çiftçilikle uğraşan Bursa mebusu Şekibe İnel hariç tutulursa diğerleri en az lise ve yüksek okul mezunudur. Seçilmeden önce siyasal deneyimi olanların yanı sıra birkaç dil bilen eğitimci hanımlar çoğunluktadır. Bunlardan beşi okul müdürü , altısı Belediye Meclisi üyesi, ikisi çiftçi ikisi öğretmen, biri muhtar, biri doktor, biri de emekli eğitimcidir. Görüldüğü gibi bu dönemde seçilen kadınların %70'e yakını (11'i) yüksek öğrenimli eğitimcilerdir.

3.3.3. Kadın Vekillerin Kadın Haklarının Gelişimine Katkıları

Bu konudaki bilgileri daha önce kendileri ile görüşülerek yapılan bir araştırmadan ve dönemin basınından öğrenmek mümkündür. Bu araştırma Tekeli'ye aittir. Tekeli araştırmasında, milletvekili seçilen kadınların bazısının, kendi iradelerinden ziyade Atatürk'ün isteği ile bu hakkın kendilerine verildiğini ve yine onun tercihi üzerine meclise girdiklerini, bazılarının ise seçilmelerini sürpriz olarak karşıladıklarını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca kadınların çoğunluğunun kendilerini milletin temsilcileri

olarak görürken, çok azının ise, kadınların temsilcileri olduklarını ifade ettiklerini vurgulamaktadır. Dönemin basın mensuplarının gözlemlerine göre ise, 1 Mart 1935'te çalışmalarına başlayan V. Dönem TBMM'ne katılan kadınların oldukça heyecanlı oldukları, Meclis'in arka sıralarına doğru oturdukları ve hepsinin gayet şık, başları açık, tayyörlü olarak geldikleri belirtilmektedir. Böyle bir ortamda Meclis'e gelen kadınların ,buradaki çalışmalarının aynı heyecanla sürdüğünü söylemek abartılı olmaz.⁷³

Bu heyecan dolu hallerini, mecliste çeşitli vesilelerle yaptıkları konuşmalarının içeriğinden öğrenmek mümkündür. Bu duruma bir örnek olması açısından yeni Hükümet Programının 7 Mart'ta okunmasından sonra, program hakkındaki görüşlerini belirtmek amacıyla söz alan Erzurum milletvekili Nakiye Elgün'ün konuşması verilebilir. Elgün konuşmasında :”Başbakanımız General İsmet İnönü'ye beyanı itimat eden arkadaşlar arasında bizim de bulunmamız ve bulunma onurunu bize vermiş olmanız itibariyle duyduğumuz heyecanı ifade için buraya gelmiş bulunuyorum. Bugüne kadar Türk bütün olarak her sahada yan yana ,el ele çalışmıştı. Fakat bugüne kadar Türk milletinin en yüksek, en onurlu bir mevki olan burada ilk defa yer almış bir kadın olmak itibariyle bunu verenlere karşı duyduğumuz hazzı ifade ederken yine bu büyük onurun içinde Türk Hükümetine itimat beyan eden arkadaşlar arasında bulunmak şerefine bize verilmiş olmasından dolayı duyduğumuz sevinci ifade etmeye çalışırken belki söz bulamıyorum. Bize bu güzel günler ve güzel anları yaşatmış olan ta ilk gününden beri bize rehberlik eden Ulu Gazimiz Atatürk Hazretlerine büyük bir heyecan içinde olduğumdan memnu kelimeler kullanıyorum. Çünkü şu anda dünyada belki pek nadir olarak hissedilebilecek heyecan duyanlardan biriyim.” diyerek duygularını ifade etmiştir.⁷⁴

Aynı duygu ve heyecanı İzmir Milletvekili Benal Arıman ile Seyhan Milletvekili Esmâ Nayman'da da görüyoruz. Atatürk'ün ölümü üzerine mecliste yaptığı konuşmasında Arıman, Türk kadınlarına kazandırdığı haklardan dolayı Atatürk'e olan minnettarlık duygularını belirtirken Nayman da” Atatürk yalnız Türk milletini değil, o milleti yetiştiren Türk anasının da şerefine kurtardı. Türk kadınlığının ona minnettarlığı

⁷³ Şehmuz GÜZEL, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul 1985, s. 867-874; C. IV, ss.73-76.

⁷⁴ a.g.e., s.77.

sonsuzdur, layık olduğu hakları Atatürk'ün büyük dehası ile kazanmış olan Türk kadını bütün milli görevlerini ifa için hazırdır.” sözleri ile aynı görüşleri paylaşmıştır.⁷⁵

Bu örneklerden hareketle kadınların Meclis'teki çalışmaları gözden geçirilecek olursa, onların erkeklere oranla Meclis'e daha fazla devam ettikleri, hemen bütün oturumları takip ettikleri ve en etkin olarak da bazı konularda söz aldıkları görülür.

Dönemin Zabıt Cerideleri (Meclis kayıtları) incelendiğinde dikkati çeken nokta, kadınların büyük bir çoğunluğunun ilgi alanlarına göre bir komisyonda (encümen) görev almalarıdır. Bazıları bu komisyonlarda katip üye olarak bulunmuştur. Kadınların görev aldığı komisyonlar şunlar: Hatı Çırpan, Ziraat, Meliha Ulaş, Arzuhal (katip üye), Fakihe Öymen, Bütçe (katip üye), Sabiha Gökay ile Nakiye Elgün, Dahiliye (katip üye), Esmâ Nayman İktisat, Seniha Hızal ile Türkan Başbuğ, Maarif, Huriye Baha Öñiz, Maliye, Mebrure Gönenc, Nafia, Fatma Memik, Sıhhat ve İçtimai Muavenet, Ferruh Güpgüp ise Divan-ı Muhasebat komisyonlarında görev almışlardır.⁷⁶ Son derece azim ve büyük fedakarlıkla çalışmış, ellerine geçen bu yüce fırsatı en iyi şekilde değerlendirebilmek için ellerindeki fırsatı son derece verimli olarak kullanmaya çalışmışlardır.

Meclis'teki çalışmaları yakından takip eden kadınlar özellikle bütçe görüşmelerinde kanaatlerini belirten konuşmalar yaparlar. Bunlardan Ferruh Güpgüp ile Esmâ Nayman 1936 yılı 'Muvazene-i Umumiye Kanunu'nun görüşülmesi esnasında, Meliha Ulaş 1937 yılı Maarif Vekaleti bütçesi ile ilgili olarak, Mihri Bektaş Beden Terbiyesi Kanunu ile ilgili olarak birer konuşma yapmışlar. Ayrıca Erzurum Milletvekili Nakiye Elgün 1938 yılı Maarif Bütçesi görüşmeleri esnasında Samsun Milletvekili Seniha Hızal ise Hariciye Vekâleti bütçesi ile ilgili olarak görüşlerini bildirmişlerdir. Yine Ankara'da Tıp Fakültesinin kurulması hakkındaki kanun tasarısının görüşülmesi esnasında Huriye Öñiz ile Dr. Fatma Memik söz alarak görüşlerini belirten kadınlar

⁷⁵ a.g.e., s.78.

⁷⁶ a.g.e., s.79.

arasındadır.⁷⁷ Bu da, gereken fırsatlar verildiğinde kadınların üstesinden gelemeyeceği sorun, içine girip akıl yürütemediği konu olmadığındandır.

Kadınların mecliste yaptıkları konuşmaların içeriği incelendiğinde daha çok eğitim ve sağlık konularının ağırlık taşıdığı dikkati çeker. Bu konulardaki önerileri, kızların eğitim seviyelerinin yükseltilmesi, sağlık sorunlarının halledilmesi ve özellikle küçük yaştaki çocukların sağlık, eğitim ve çalışma şartlarının iyileştirilmesi doğrultusundadır. Ele alınan V. Dönemde en fazla söz alan milletvekilleri arasında Dr. Fatma Memik ile Nakiye Elgün yer alır. Benal Arıman, Meliha Ulaş, Huriye Öniz, Esma Nayman, Türkan Baştuğ, Ferruh Güpgüp, Seniha Hızal, Mihri Bektaş de konuşma yapmıştır.⁷⁸

Meclis'in yanı sıra, bazı milletvekillerinin kendi seçim bölgelerindeki çalışmaları ve özellikle sahip oldukları meslekleriyle ilgili olarak etkinliklerde bulundukları bilinmektedir. Örneğin, Dr. Fatma Memik bir yandan seçim bölgesi olan Edirne'nin sorunlarıyla ilgilenirken, diğer yandan da Darülaceze ve Kızılay'ın Polikliniklerinde tıp mesleğinin uygulamalarını sürdürmeye devam ettiği belirtilir.

⁷⁷ <http://www.neararsan.org/archive/index.php/t-21088.html> 10.01.2008

⁷⁸ Güzel, **a.g.e.**, s.83.

SONUÇ

Kadın, yüzyıllardan beri tarih sahnesinde pek çok farklı konu ve şekilde kendini göstermiş, bazen tam olarak kendini ifade edebilmiş bazen ise çeşitli koşullar sebebiyle yanlış anlaşılmış ya da kendilerini yeterince ifade edememişlerdir.

Destan ve efsanelere baktığımızda, kadın, son derece yüce bir varlık şeklinde görünmekte, her türlü aile ve toplum girişiminde erkekle omuz omuza hareket etmektedir. Bu dönemde kadınlara duyulan saygı ve hoşgörü belki de tarihinin en üst seviyesinde yaşanmıştır.

Yerleşik hayata geçildiğinde kadın ve erkeklerin rolleri toplumun ihtiyaçlarına göre toplumca belirlenmekte, erkek; avcılık, toplamacılık, aileyi geçirmekle görevlendirilmişken, kadın da artık, evin yönetimini sağlamak, ev işlerini yapmak ve çocuk bakımı ile görevlendirilmiştir. Toplumsal roller gereği kadın evden çıkacak zamanı ancak komşu ziyaretlerinde ve tarım alanında ürünlerle uğraşması gerektiğinde bulabiliyordu. Bu, kadının zamanla, toplumsal kadın-erkek birliğinin içinden uzaklaşmasına ve yaradılışında olan fedakarlık duygusunun da etkisiyle neredeyse kendini tamamen evine adanmasına, kendinin de bir birey olduğunu ve bir takım haklarının olduğunu neredeyse unutmasına yol açmıştır.

Osmanlı Devleti'ne gelindiğinde kadınların bu fedakâr ve anaç duyguları, Osmanlı Devleti'nin katı devlet düzeniyle de birleşince çok daha baskıcı ve sınırlayıcı boyutlara ulaşmıştır. Kadın bunlara bir süre aldırmamış, kendilerine güvenlerinden olsa gerek hayatlarını olduğu gibi devam ettirmişlerdir. Zaman ilerledikçe ve bu katı düzen devam edip artık Osmanlı kadınının eğitim ve giyim gibi konularda da söz hakkı elinden alınca bu kez kadınlar içinde bulundukları durumdan rahatsız olmuş ve artık bir şeyler yapmaları gerektiğinin, harekete geçmek zorunda olduklarının farkına varmışlardır. Zaten bu aşamadan sonra, kendi aralarında örgütlenmeye başlamış ve bunu ilk kez 1868 yılında çıkardıkları ilk kadın dergisiyle de tasdikleşmişlerdir. Bunu takip eden dergileri ve derneklerin hayata geçmesi de fazla gecikmemiştir. Tüm bu süreçten sonra kadınlar çevrelerindeki zincirleri, kıramasalar da gevşetmişler, eğitimden sanayiye belli noktalarda istediklerini yaptırmayı başarabilmişlerdir ama yine verilen tüm haklar temkinli ve sınırlı olarak verilmiştir onlara.

Kadın hareketlerinin en başarılı ve tepede olduğu dönemde ise yine kadınların bu yolda hedeflerine ulaşmaları konusunda bir engel çıkmıştır önlerine, bu da Kurtuluş Savaşı olmuştur. Kurtuluş Savaşının başlamasıyla, kadınlar yine fedakâr ve anaç duyguları nedeniyle kendi bireyselliklerini ve haklı arayışlarını yarıda bırakarak savaşta Türk Toplumu için cephelere koşmuşlardır.

Savaş sonrası Atatürk'ün verdiği hak ve özgürlüklerden sonra da hakları için savaşmak zorunda olmadıklarının farkına varmış ve bu doğrultuda yaşamlarını günümüze dek sürdürmüşlerdir. Zaman zaman ufak tefek bazı hak istemleri olmuştur fakat hiç biri Osmanlı Devletindeki kadar kitlesel ve sürekli olmamıştır.

Türk kadınlarına bu tarihsel süreç bağlamında bakacak ve değerlendirecek olursak, modernleşme süresince Türk kadınının toplumsal rolü kendi içinde inişli, çıkışlı bir yol izlemiştir. Batıda aydınlanma fikrinin ortaya çıkmasıyla birlikte dalga dalga tüm ülkelere yayılan bu düşünce tabi ki Türkiye'ye ve üzerinde bulunan Osmanlı İmparatorluğuna da tesir etmiştir. Bu dalgayla birlikte, bu dalgadan etkilenen Türk kadını da yavaş ama emin hareketlerle bu etkilenmeye davranış olarak tepki vermeye başlamıştır.

Modernleşme sürecinde Türk kadınının toplumsal rolünün değişimini, bağımsız değişken olarak aydınlanmayı ve bağımlı değişken olarak da Türk kadınına merkeze alıp incelersek, sanırım bu doğru bir bakış açısı olur. Bu bağlamda, aydınlanma da kendi ekseninde değişim ve dönüşüm içindedir, Türk kadını da. Aydınlanma Türk kadınına bağlı olarak değişen bir şey değildir fakat Türk kadını aydınlanmaya bağlı ve paralel olarak değişim ve dönüşüm göstermiştir.

Kadın aydınlanmadan sonraki değişimlere bakıldığında, görülmektedir ki, bu yeni okumaya eş zamanlı olarak değişime uğramıştır. Bu değişim sırasında Türk kadını, daha öncesinde de olduğu gibi her zaman erkeğine yardımcı ve onun yanında olmuştur. Kadının tüm bu süreç içinde köklüce değişim geçirdiği tek konuyu ise, toplumsal sorumluluğa katılma mekanizması olarak kabul edebiliriz. Kadının eğitim anlamında verilen haklarla ve yapılan düzenlemelerle önünün açılması, eğitilmiş kadının sosyal anlamda sorumluluklarını da arttırmış ve bu anlamda değişim de aydınlanma çağına uyumun en üst noktasını oluşturmuştur.

EKLER

Kadın Derneklerinin Programları

1- CEMİYET-İ HAYRİYE-İ NİSVANİYE

Cemiyetimiz, her hafta pazartesi günleri yalılarda Karlı Aslan karşısında merhum Telci Osman Efendi'nin haremi Emine Hanımefendi'nin hanesinde in'ikad eder.

Takip Ettiğimiz Maksadı Esasi

Mekteplere hizmet, tevsi-i malumata gayret, muhtâcîne muavenettir. Sermayemizin tezyidi için erkeklerimize bar olmaksızın mahsul-ı mesaimizle tedarik edilmek üzere sûret-i meşrua da her türlü fedakarlık icrasına hazırız.

Teftişe selâhiyatdar olduğumuz mekteplerin ahvâl-i dahiliyesini tetkik ile elimizden geldiği derecede noksanı ikmale çalışmak ehass-ı amalimizdendir.

Mukarrerat:

Aza ikiye münkasımdır. Biri azayı idare, diğeri azayı fahriyedir. Azayı idare nizâmnâmede dahi muharrer olduğu üzere miktar-ı muayyen-i duhuliye ve maaş tediyesiyle ve bir güne mani olmadığı takdirde her içtimada hazır bulunmakla mükelleftir.

Azayı fahriye, cemiyette ispat-ı vücut etmeksizin yalnız mükellefiyet-i nak-diyei eda ve cemiyetin tevdi edeceği hizmeti ifa ile muvazzaftır.

İcraat

Aza hanımların mahsul-ü dest-i mesaisi olarak vücuda gelmiş her nevi el işlerinden müretteb bir piyango derdest-i keşidedir.

Teraküm eden nükûd hesab-ı câri usulüne tevfikân emin bir ticarethanede mahfuzdur.

Varidat ve masarifat defterleri, kaideten suret-i muntazamada tahrir olunur. Maaşı cemiyetimiz tarafından verilmek üzere rriekâtib-i inâsa idhal edilen taliba-tın

mümkün mertebe tehvin-i ihtiyaclarına gayret olunmaktadır. Programımızda derdest-i tanzim olup muahharen neşredilecektir.

Mûlahaza

Azay-ı cemiyetin umumunda kavi bir hiss-i vifak, metin bir azm u sebat, fev-kalgaye hüsn-ü niyet, yorulmaz sa'y-ı mûrâne mevcuddur. Şimdilik mefkûd olan bir şey varsa o da her umurun vasıtay-ı icrâiyesi olan meblağdır ki onun da istihsali için her türlü vesâit-i namuskâraneye müracaat edilmektir.

Bu birinci hatveyi pek mütereddidâne atmıştık, ancak mazhar olduğumuz rağbet cesaretimizi müzdad eyledi. Azay-ı cemiyetimiz mafevka't-tasavvur tekessür etmiştir. Fahri azalığa talib olanlar şehrimiz ahalisinden başka istanbul'da, Edirne, hatta Manchester (İngiltere) mukîm vatandaşlarımızdır.

Bu hasenatperver meşâhir-i nisvan-ı Osmaniye'nin isimleri azay-ı fahriye defterimize zinetsâz olmaktadır. Maksadımızın ulviyeti nisbetinde muvaffakiyetimizi temenni eyleriz.⁷⁹

2- TEALİ-İ VATAN OSMANLI HANIMLAR CEMİYETİ

Tarih-i tesisi 4 Kanun-i evvel 1325, Selanik.

Fasl-ı Evvel

Birinci madde: Merkez umumisi Selanik olmak üzere Osmanlı Ittihad ve Terakki Cemiyeti'nin taht-ı himayesinde Teali-i Vatan Osmanlı Hanımları'nın Cemiyeti namında 4 Kanun-i evvel 325 tarihinde bir cemiyet-i hayriye-i nisvaniye teşekkül etmiştir. Bu cemiyetin müessesesi Nesime Yusuf Hanımefendi'dir.

İkinci madde: Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'nin esas-ı teşekkülü bilhassa Osmanlı hanımlarının terakkiyât-ı içtimaiye ve tekemmülât-ı medeniy-yesi esbabını istikmal ve vatanın ihtiyacât-ı hazırâ-i umumiyyesine göre alelu-mum hayrat ve hasenata hizmet ve delâlet etmek maksadından ibarettir.

⁷⁹ "Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye", Kadın, 10 Teşrin-i Sani 1324, no: 8, s. 6-7.

Üçüncü madde: Bugün ihtiyacât-ı mühimme-i vataniyyenin en birincisi satvet ve muhabbet-i bahriyye-i Osmaniyye'nin takviyesi kaziyesi olmasına nazaran dere ve cem edilecek iane sermayesinden ewel-be-ewel Osmanlı hanımlarının dahi bir eser-i mürüvvet ve muaveneti olmak üzere yüzde ellisi (Nevzad-ı Vatan) namında hükümetin münasib göreceği sistemde bir sefine-i harbiyye ihdasına; yüzde otuz beşi vatanın icab eden nukâdında velâdet-haneler yetime ve bîvaye fukara kızlarına medar-ı intiaş olacak ve emtia-i dahiliyyenin terakki-yatını temin ve tevsi etmek üzere darüssinaeler ve muhtelit inas mektepleri ve bu gibi teşebbüsât ve müessesat-ı insaniye ve medeniyye vücude getirmeğe ve yüzde on beşi dahi muharebat-ı müessefede Hilâ!-i Ahmer Cemiyet'lerine muavenet ve iştirak etmek âfât-ı semâviyye ve arzıyye ve ilel u emraz-ı müstevliyye musâbinîne mededres-i insaniyyet olmak gibi ahvâl-ı fevkaladeye hasr u tahsis olunacaktır. Ve işbu teşebbüsâta ait sarfıyat ve buna müteallik mukarrerât-ı lâzime Hanımlar Cemiyeti Meclis-i Umumiyesi'nin tensibine menût bulunacaktır. Ancak muharebât-ı müessife ve âfât-ı semâviyye ve ilel-i müstevliyye gibi ah-vâl-i fevkaladeye karşı vaki olacak muavenât ancak ittihaz olunacak tedâbir ile ihtiyar edilecek mesârifin mahiyeti, tafsilât-ı lâzimesi bilahare meclis-i umumiye arz edilmek üzere heyet-i idare ve komisyon-ı mahsusanın tasvibiyle derhal tatbik ve icra kılınacaktır.

Dördüncü madde: Cemiyet bilâ-tefrik-i cins ü mezheb her sahabe-i ihtiyacın inde't-tahkik anlaşılacak fakr u zaruretime vesait-i mümkün ile çaresâz olmağa dahi gayret edecektir.

Beşinci madde: Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'nin her sene lââkal bir defa akd-i içtima' etmek üzere Selanik'te bir meclis-i umumisi olacaktır.

İşbu meclis-i umumiye senevi yüz yirmi kuruş ve daha ziyade nakden veya ma-len ianede bulunacak hanımlar aza-i daime olacaktır. Meclis-i Umumi yevm-i muayyende lâakal azası elliden dûn olmamak üzere hazır bulunacak hanımlarla akd-i içtima' edecektir. Yevm-i ietimada hazır bulunamıyanlar reylerini bir hafta evvel doğrudan doğruya merkez-i umumiye gönderebilirler. Meclis-i umumi her sene id-i milliye müsadif Temmuzun onuncu günü in'ikad edecek ve icabı halde on beş gün kadar devam edebilecektir, işbu meclis-i umuminin bir riyaset-i evvelisi ve dört riyaset-i saniyesi olacak ve bunlara aid intibahât rey-i hafî ile icra edilecektir. Fakat meclis-i

umuminin ilk ictimâ'ı müessise-i cemiyet sıfatıyla müşarünileyha Nesime Hanımefendi hazretlerinin taht-ı riyasetlerinde in'ikad edecektir.

Altıncı madde: Meclis-i umumi heyet-i cemiyetin bir seneye aid bilumum mukarrerât ve muamelâtını ve riyasetin işbu nizamnameye muvafık kaffe-i icra-at-ı fezlekesini ve umur-ı maliye ve hesabiye memurlarının hesabâtını teftiş ve heyet-i idarenin tertib eylediği bir senelik bütçesini esbâb-ı mucibe layihasıyla beraber tetkik, heyet-i idare azasının intihabâtını icra ve ıslahata ve tevsi'-i muamelât ve komisyonun tasvibine arz eylemek üzere nizamnamede lüzum görülecek tadilâta dair heyet-i idarenin mazbatalarının tasdik eyler. Karar ittihazında ekseriyet-i mutlaka lâbüdd ise de nizamnamenin tadili bütçenin tasdiki ve heyet-i idare azasının intihabâtı için sülûsân-ı ekseriyet kâfidir. Tesâvi-i âra vuku'unda reisenin tarafı tercih olunur.

Fasl-ı Sani

Yedinci madde: Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti Selanik merkez-i umumisi heyet-i idaresinin riyaset-i evvelisi müessesisesi müşarünileyha Nesime Hanımefendi tarafından deruhte olunacağı gibi cemiyete dahil olacak anâsır-ı muhtelifenin ekseriyet ve ekaliyeti ile mütenasiben dört riyaset-i saniyyesi ve on dört azası bulunacaktır, işbu heyet evvel emirde muvakkat surette müşa-rünileyhaca ve bilahare ilk seneye mahsus bir istisna olmak üzere Mart'a kadar ve sinin-i âtiyyede 10 Temmuz'da içtima edecek meclis-i umumî tarafından inti-hab ve tayin kılınacaktır.

Vilayât ve livalarda bir reise-i evvelisi iki de reise-i saniyeleri olmak üzere dokuz ve kazalarda bir reissesini olmak üzere beş azadan ibaret olarak teşekkül edecek heyet-i idarelerde birinci sene için şimdilik en evvel teşebbüs edecek hanımefendiler ve bilahare iane-i daimeye iştirak eden hanımefendiler mevcudunun yüzde yirmi beşinden dûn olmamak üzere içtima' edecek heyet-i umumiy-ye-i intihabiyye tarafından rey-i hafi ile intihab ve tavgiz edilecektir. İdare heyetleri azasının nısfından bir fazlası hazır bulunduğu halde ita-i karar ve lâakal haftada bir defa içtima eder.

Sekizinci madde: Selanik'te ittihad ve Terakki Cemiyeti'nin Beşinci Kulübü delaletiyle sair kulüplerdeki aza-i cemiyetten ve anâsır-ı snuhtelifeden mürekkeb olarak

teşekkül eden ve her sene merkez-i umuminin her muamelesine nezâret ve vesâtetiyle beraber hesabât-ı kuyudiyyenin temin-i intizamına sarf-ı gayret edecektir.

Diğer mahallerde bu komisyona ait vazife yine ittinat ve Terakki Cemiyeti'nin şubeleri tarafından görülecektir.

Dokuzuncu madde: Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'nin dere ve cem' edeceği iane-i şehriyye-i daim bir kuruştan beş kuruşa kadar olacaktır.

Gerek şehri olsun gerek bir defaya mahsus bulunsun iane olarak verilecek her nev'i eşya dahi kabul olunacak ve hükümetin ruhsat-ı resmiyyesine iktiran eden hibeler ve vasiyetler ve teberru' suretiyle temellük-i emval dahi kabul edilecektir.

Arzu edenler bir seneliği, altı aylığı, üç aylığı defaten vermekte muhtardılar. Mürüvvet ve hamiyet âleminde hanımların göstereceği temayülâta bir had tayine mümkün olamayacağı cihetle bundan fazla verecekleri iane-i şehriyye ve gösterecekleri asar-ı mürüvvet cemiyetçe bir mevk-i takdir tutacağı gibi bir defaya mahsus olmak üzere ita buyurulacak ianat dahi maaş-şükran kabul olacaktır. Yirmi dört liradan daha ziyade ianat-i mühimmede ve o nisbette hedâyâ-i lâyı-kada bulunacak hanımefendilerin nâm-ı ulvileri cemiyetin levha-i iftiharına kaydedilerek her senenin ictimâ-i umumiyyesinde hayr ile yad kılınacaktır.

Onuncu madde: Cemiyet'in nâşir-i efkâr-ı olmak üzere atıyyen şehri bir mecmua neşredileceği gibi varidat ve mesârifât-ı şehriyyesi komisyonca tertib edilecek bilanço ile Selanik'te elsin-i muhtelif ile intişar eden gazetelerde ilan olunacaktır.

Amal ve mekâsid-i cemiyeti tenvir için mev'izeler tertib ve makâlât ve resâil tahrir ve tevzi' misillu vesaite dahi tevessül cümle-i tasminâtdandır.

Onbirinci madde: Cemiyetin varidât-ı umumiyyesi Osmanlı Bankası'nda ve yahud daha muvafık bir şerait ile devletçe tanınmış olan Selanik Bankası gibi bankalarda teraküm edecek ve sermayenin gerek mevduatı ve gerek makbuzâ-tı Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti ile komisyon-ı mahsus namına icra olunacaktır. Aynen verilecek ianat için müstakil sigortalı bir mağaza isticar edilerek birikecek eşya zuhur edecek talihlerine satılacağı gibi her senenin id-i millisinde birer sergi küşâdiyle

enzâr-ı umumiyye arz ve icabında piyangolar dahi tertib kılınacaktır. Cemiyetin takib ettiği tedâbir-i hayrat ve hesenâta karşı bil-hakkın ifa-i vazife edebilmesi için icab ederse diğer menâbi-i varidat taharri ve teminine dahi teşebbüs ile iktitâf-ı semerâta çalışacaktır.

Müstahdemin Vezaifi

Onikinci madde: Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'nin taht-ı idaresinde bulunacak heyet-i müstahdeme cemiyetin varidatıyla muamalatının göstereceği ehemmiyete mütenâsiben tertib edilmek üzere şimdilik cemiyetçe lüzum görüldükçe tedricen hizmete davet olunacak olan bir müdire ile bir müfetti-şeden bir kâtibe ile iki muhasebe ve bir muharrireden ve bir terceme ve bir de veznedardan mürekkeb olacaktır. Hademe ile tahsildarlar dahi hâle ve ihtiyaca göre ayrıca tertib ve istihdam kılınacaktır. Bu heyet-i müstahdemenin vezaif ve maaşâtı talimât-ı mahsuse ile tayin olunacağı gibi mücazât ve mükafat icabâtı da o talimatta musarrah bulunacaktır.

İanenen Suret-i Cibayeti

Onüçüncü madde: Heyet-i müstahdemenin ifa-i vazifeye vuku'-i davetiyle teşkilâtına başlanıldığında onlara devr edilmek üzere iane itasını taahhüd edenlerin isim ve şöhret ve mahall-i ikâmetlerini ve taahhüd ettikleri mebâliğin miktarâtını ve taahhüd tarihini mübeyyin icab eden esas defterleri şimdilik heyet-i idareleri tarafından tutulacaktır. Esas defterleri mucibince her ay gayesinde cibayet olunacak o ayın tekâsit-i müteahhidesiyle bir defalık ve tekâsit-i müteahhideye mahsuben peşin olarak o ay zarfında verilmiş olan ianât kezâlik numunesi hazırlanan şehriye cetveline bervech-i müfredat geçirildikten sonra iane verenler tarafından o ay için verdiği mebâliğin hizasına imza ve mühür veya işaret vaz' edildikten ve tekâsit-i müteahhideye mahsuben bervech-i peşin verilen akçenin defterdeki şühur-ı atıye-i ianesine mahsus hane ile mülâhazat hanesinde tasrih olunduktan ve tarih konulup şimdilik heyet-i idare mühür-i resmiyle ve ahiren heyet-i müstahdeme tarafından mühürlendikten sonra toplanan para ile beraber gerek Selanik merkez-i umumisinden ve gerek diğer mahallerden bervech-i numune tahrirat makamına kaim olacak ve her şubeye gönderilecek olan matbu' irsaliye

pusulasıyla doğrudan doğruya ve en emin ve seri' vasıta ile komisyon-ı mahsusuna isal edilecektir.

Ondördüncü madde: Gerek muntazaman aydan aya ve gerek bir defaya mahsus olarak verilecek ianat ve hedâyâ için dahi eshabına komisyon-i mahsus mühriyle mahtum birer makbuz verileceği gibi mülhakattan bervech-i bâlâ komisyona gelecek ianat için işbu nizamnamenin zîrinde mevzu' komisyonun mühri resmisini havi, matbu' makbuzlar gönderilecektir. Ver her şubenin vari-dat-i şehriyesini havi olarak komisyona gelecek cedâvil dahi Teali-i Vatan Osmanlı Kadınlar Cemiyet-i Merkeziyesi'nce her ayın hesabât-ı umumiyyesine aid ve komisyona mu'tâ icmal-i umumiyyeye nakl-i mahsubat için cemiyet-i mez-kureye tevdi' ve teslim kılınacaktır. Tahsilât-ı vakıa için suret-i mahsusede tahsildarlar tayin edilecek ve bu tahsildarlara mevkiine ve icab-ı hale göre maaş veya aidat verilecektir ki bu da mahalli heyet-i idarelerince tesbit ve takdir edilecek nisbete tabi' tutulacaktır.

Onbeşinci madde: Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti için teşekkül eden ve esas vazifesi sekizinci maddede muhtasaran tarif edilen komisyon-ı mahsusun kuyudât-ı esasiyye ve hesabiyye muharrerât-ı cariyesini tertib edeceği talimât-ı mahsuse dairesinde ifa eylemek ve komisyon ma'iyetinde bulunmak üzere ayrıca bir heyet-i muvazzafa istihdamı dahi mukarrerdir.

Onaltıncı madde: Mevadd-ı salife ahkâmının takib ve icrasına merkez-i umumi komisyon-ı mahsusu ile metâkiz-i sairedaki ittihad ve Terakki Cemiyeti kulüpleri tarafından nezaret ve muavenet olunacaktır.

Hatime

İşbu nizamname komisyonca tertip ve münderecâtı ittifak-ı ârâ ile tasvip olunmuştur. 3 Kanun-i Sani Sene 325.

Reis-i Komisyon: Selanik Orman ve Maadin Müdürü Yusuf

Aza: Selanik Düyun-ı Umumiye Nazırı Mehmet Tevfik

Selanik Ziraat Bank Muhasebecisi Rıza

Selanik Merkez Ceza Reisi Rıza

Selanik İstinat Ceza Reisi Ömer Lütfi

Selanik İki Lüle Şeyhi Ömer⁸⁰

3- OSMANLI TÜRK HANIMLARI ESİRGEME DERNEĞİ

Birinci madde: Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği'nin maksad-ı teşekkülü “İttihad ve Terakki Kız Sanayi” mektebine nakden ve fikren yardım etmek, şüheda veya muhacirin yetim ve bi-kes kalan kız çocuklarına tesis olunacak darüssınaada sanayi-i nisaiyeyi öğretmek ve hayat-ı iktisadiye-i Osmaniye-nin inkişaf ve terakkisine çalışmaktır.

İkinci madde: Dernek bu maksadına vusul için icabında sırf kadınlara mahsus olmak üzere ücretli-ücretsiz hitabeler tertip ve Türk hanımlarının sanayi-i nisaiye rağbetini ve Türk ahlak ve âdatını ihya için münasib eserler neşr edecek ve mahallâtta da yine kadınlardan mürekkebe olmak üzere şü'belere tesis edecektir.

Üçüncü madde: Dernek gerek mekteb gerek darüssanaa gerekse iktisada aid husussatda hiç bir firkate cemiyetle rabt ve münasebetde bulunmayacaktır.

Dördüncü madde: Mektebe ait hususat hakkında dernekçe ittihaz olunan mukarrerât mektebin müessis-i evveli olmak cihetiyle İttihat ve Terakki Nur-ı Osmaniye Kulübü'ne bildirilecektir.

Beşinci madde: Kulübün mekteb üzerinde ancak hakk-ı murakabesi olup, muamelât-ı umumiyesine hakk-ı müdahalesi yoktur ve olmayacaktır.

Altıncı madde: Kulübün mekteb ve darüssınaanın terakki ve tekamülüne aid vesaya-yı ma'kulesi dernekçe makbul olacaktır.

Yedinci madde: Siyaset, derneğin daire-i iştigalinden gayet hariçtir.

⁸⁰ Zafer Toprak, “İttihad Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti”, **Toplum ve Bilim**, 1989, no: 43-44.

Hey'eti İdare ve Vezâifi

Sekizinci madde: Dernek a'zâ-i umumiye tarafından intihab edilmiş oniki a'zâ vasıtasıyla idare olunacaktır.

Dokuzuncu madde: Dernek a'zâsının biri reise-i ûlâ ve ikincisi reise-i saniye ve biri katip ve biri veznedar olacaktır.

Onuncu madde: Heyet-i idare haftada lâakal bir defa toplanarak derneğin umur ve muamelâtını idare ve rü'yet eyleyecek ve muzâkerât ve mukarrerât-ı lazimeyi ittihâz edecektir. A'zâdan biri sözünü bitirmedikçe diğerlerinin söz söylemeye hakkı olmayacaktır.

On birinci madde: Bir ay zarfında bilâ-mazeret üç toplanmada hazır bulunmayan a'zâ heyet-i idareden istifa etmiş ad olunacaktır.

On ikinci madde: Toplanmalarda hazır bulunan a'zâ devam defterini imza edecektir.

On üçüncü madde: Hey'et-i idarece verilecek kararlar ekseriyet-i mutlaka ile olacak ve kararın altı müzakere ve kararda hazır bulunun a'zâ tarafından imza edilecektir.

On dördüncü madde: Cereyan eden muzâkerât ve ittihâz olunan mukarrerât karar defterine yazılacaktır. Verilen karara muhalif-l reyde bulunan a'zâ esbab-ı muhalefetini tahrir, üzerini imza edecektir.

On beşinci madde: Şu'abat ile muhabereye reise-i ûlâ ve onun gıyabında reise-i saniye me'zundur. Muhaberatda katibin de imzası ola çaktır.

On altıncı madde: Derneğin mühürü reise ile a'zâdan birinin mühüriyle mühürlenmiş bir kutu içinde saklanılacaktır.

On yedinci madde: Hey'et-i idareye reise-i ûlâ ve onun gıyabında reise-i saniyelerden biri riyaset edecektir.

On sekizinci madde: Hey'ot-i idarede müzâkere olunacak mevâddın ruz-name-i müzâkeresi hey'etin ictima'ından evvel reise ve katibe tarafından tanzim olunacak ve hey'etin ictima'ında hey'ete tebliğ olunacaktır. Müzakerede ruznâ-medeki tertibe riayet olunacaktır.

Derneğe Girmenin Usulü:

On dokuzuncu madde: Demeğin üç türlü a'zâsı olacaktır. A'zâ-i müessise, a'zâ-i fa'ale, a'zâ-i müzahire. A'zâ-i müessisenin bir lira, a'zâ-i fa'alenin birinci sınıfı bir lira, ikinci sınıfı yarım lira, a'zâ-i müzahirenin birinci sınıfı bir mecidiye, ikinci sınıfı on kuruş tahsisat verecektir.

Yirminci madde: Taahhüdatını üç ay muntazaman ifa etmeyen hanım mü'temerde hakk-ı rey'den mahrum olacaktır.

Yirmi birinci madde: Bir hanımın derneğe a'zâ olması için behamahal a'zâdan biri tarafından teklif olunması lazımdır.

Yirmi ikinci madde: Hey'et-i idare a'zâsı olmak üzere teklif olunan hanım hakkında hey'et-i idarece tahkikat-ı lazime icra edilmedikçe kabul olunamaz.

Yirmi üçüncü madde: Hey'et-i idarece verilen karar teklif eden a'zâyâ tebliğ olunmadıkça hey'et-i idareye a'zâ olacak hanım demeğe getirilemez.

Yirmi dördüncü madde: Kabulüne karar verilen hanım bu kararın kendisine tebliğini müteakip ilk taahhüdatını derneğe göndermeye mecburdur.

Yirmi beşinci madde: Hey'et-i idare dört sene değişmeyecektir. Dört senenin nihayetinde yeniden intihab olunacaktır.

Yirmi altıncı madde: Demeğe kabul edilen her hanım derneğe müessesâtı-na nakden ve fikren hizmetle mükelleftir.

Yirmi yedinci madde: Her kabul olunan hanım demeğin kendisine tevdi' edeceği vezaif-i meşruayı bilâ-itiraz ifâ edeceğine dini, milleti, namusu ve vicdanı üzerine söz verecektir.

Mütemer

Yirmi sekizinci madde: A'zâ-i müessise, fa'ale ve a'zâ-i müzahire ilk senede bir defa ve ba'de her senenin eylül ve mart ihtidalarında iki defa da'vetsiz veya hey'et-i idarenin da'veti üzerine eyyam-ı sairede fevkalade olarak derneğin merkez idaresinde bir mütemer akid edecektir.

Yirmi dokuzuncu madde: Mü'temer hey'et-i idare reise-i ûlâsı tarafından kü-şad edilecek ve mü'temer devam ettikçe riyaset etmek üzere ekseriyat-ı mutlaka ile ve her biri ayrı ayrı hafı reylerin bir reise-i ûlâ ve iki reise-i saniye ve iki katip intihab olunacaktır.

Otuzuncu madde: Mü'temer bütün müzâkerâtını iki celsede ve icabı halinde nihayet üç celsede hitama erdirecektir.

Otuz birinci madde: Mü'temer hey'et-i idarenin raporunu kıraat ettikten sonra tenkid ve teklifâtını müzâkere ve luzüm gelen kararları ittihaz edecek ve bilanço ve hesabatını rü'yet ve hey'et-i idareyi ekseriyat-ı mutlaka ile intihab ettikten sonra ictimaatına nihayet verecektir.

Otuz ikinci madde: Hey'et-i idare intihabâtı senede bir kere mart mü'temerinde olur.

Otuz üçüncü madde: Her celsenin müzakeresi reiselerle katiblerden mürek-keş olan divan-ı riyaset tarafından tertib olunacak ruzname-i müzakere dahilinde cereyan edecektir.

Otuz dördüncü madde: Mü'temerce cereyan eden müzâkerât ve ittihâz olunan mükarreratının hûlasası bir deftere yazılacak ve ondan sonra olacak icti-ma-i umumide okunup cereyan eden müzâkerâta ve verilen kararlara muvafakati hey'etce tasdik olunduktan sonra zîr-i reislerle katibler tarafından imza edilecektir.

Otuz beşinci madde: Beyan-ı fikir ve mütalaa eden bir a'zâ sözünü bitirmedikçe diğer a'zânın söz söylemeye hakkı olamayacaktır.

Otuz altıncı madde: Mü'temerce sülûsan-ı ekseriyetle verilen kararların hey'et-i idarece icrası mecburidir.

Otuz yedinci madde: Mü'temerde derneğin üç türlü a'zâsı da hazır bulunacak ales-seviye beyan-ı fikir u rey eyleyecektir.

Otuz sekizinci madde: Derneğin müzakeresinde a'zâ olmayanlar hazır bulunmayacaktır.

Mal'umat-i Maliye

Otuz dokuzuncu madde: Varidat ve sarfiyat vesaik-i tahririyyeye müstenid olacak ve her biri defâtir-i âidesine kayd olunacaktır.⁸¹

4- MA'MÛLÂT-I DAHİLİYYE İSTİHLÂKİ KADINLAR CEMİYET-İ HAYRİY-YESİ

Cemiyetin maksad-ı teşekkülü yerli emtiasının istihlâki hususunda sarf-ı mesai' etmektir. Bazı hususat vardır ki, faaliyet ehliyetten ziyade ancak muave-net-i ahali ile mevki-i fiile gelebilir. Bugün Avrupa'nın refahını temin eden san'at ve ticaret değil midir? Bizim hal-i nisyanda kalan zavallı sanayi'miz terakki yerine tedenniye uğramamış mıdır? Ve bu yüzden kucak kucak paralarımızı Avrupa'nın eteğine döküyoruz. Ecânibe bakalım, cümlesi memleketlerinin ma'mûlâtında gayrisine iltifat etmezler. Çünkü onlar muhabbet-i vataniyyeyi, is-tihlâkât-ı milliyeyi ma'nâyı hakikisiyle anlamışlardır. Biz ise, maa'teessüf ya anlayamadık, yahud anlamak istemiyoruz. Fakat artık uyanalım (El-mâlû silahu'r-ricâl) Mal insanın herhalde silahıdır. Biz de silahımızı kendi vatanımızdan tedarik etmek çaresini düşünelim, tekâsülü terk ile sa'y u gayret edelim, mesai'mizi bil-fi'l icra etmekle neticelendirelim, biz Osmanlı hanımları herbir ihtiyacımız için Avrupalıların sa'y u gayretine iftikar ediyoruz. Evet bugün mevcudiyetimiz Avrupa'ya meydan okuyamaz. Fakat ne beis var? Sebat edelim. Bu işte bir bidayet lazımdır. Vicdanımızın ulvî olan hissine tabiiyyetle memleketimiz ma'mûlâtını istihlâka vakf-ı vucud edelim. Revaç görüldükçe ma'mûlâtın âmilleri de bi-t-tabii rengini cinsini tebdile ve bize hoş görünecek şekillere konulmasına

⁸¹ Serpil Çakır, "Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği", **Toplum ve Bilim**, 1989, no: 42.

çalışacaklardır. Cemiyet menfaat-ı umumiyyeyi temin için hiçbir fedakârlıktan çekinmeyecektir, inşallah yakında “Ma’mûlât-ı Dahiliyye İstihlâki Kadınlar Cemiyet-i Hayriyyesi” namıyla küşad edilecek terzihanede hanımlarımız sırf yerli omriasmadan ihzar olmuş her türlü levazımatı suhuletle tedarik edebileceklerdir. Komal-I om niyet ve iftiharla.

Ve ilan ederiz ki mamûlât-ı dahiliyyemizi lâbis olanları zevk-i selim esbabı pek hoş göreceklerdir. Gaye-i maksadımız vatana, millete ciddi bir hi/mot ilasından ibarettir. Küşadı mükerrer olan terzihanede fakir kız ve kadınlara ücrot mukabilinde dikiş diktirilecek ve bunlardan mükemmel terziler yetiştirilecektir Aynı zamanda cemiyet kadınlığın terakki ve tealisine, tenvir-i efkar vo tovsî’-i malumatına çalışacaktır.

Bu vatanperane teşebbüsün husulü için bütün nisvanımızın gayret vo loda-karlıkları masruf olmalıdır. Bizim en muhterem ve mübarek vatan hislmlylo meşbû olan hamiyet kâr Osmanlı kadınlarının vatanlarının izdiyâd-ı servoi vo saadetine hâdim-ı yegâne olan masnûât-ı dahiliyyemizi istihlâke bütün mevcudiyetleriyle çalışmalarını temenni ile muazzez hemşerilerimizin umumen muavo net-i hamiyet-mendânelerine arz-ı iftikar ederek atide muharrer mevâdd-ı muh tevi olmak üzere “Ma’mûlât-ı Dahiliyye istihlâki Kadınlar Cemiyet-i Haykırıyor! “ namıyla bir cemiyet teşkil etdik. Sa’y u gayretimiz allahdan inayet, vatandaşlarımızdan muavenet bekler.

Ahkâm-ı Umumiye:

Madde 1: Ma’mûlât ve masnûât ve mensucat-ı dahiliyyenin revaç ve ta’mimi ve erbab-ı sanayinin teşvik ve tergibi maksadıyla Dersaadet’te Sultan Bayazıt’ta Maliye Nezareti arkasında dökümhane sokağında kain 5 rakamlı hane merkezi umumi olmak üzere “Mamûlât-ı Dahiliyye istihlâki Kadınlar Cemiyet-i Hayriyyesi” namıyla bir cemiyet tesis edilmiştir.

Madde 2: Cemiyetimiz bi-t-tabi’ siyasyatla katiyen iştigal etmez.

Madde 3: Ahkamını kabul etmek suretiyle arzu edenler cemiyete dahil olabilirler.

Madde 4: Cemiyet âzası her ne için olursa olsun münferiden cemiyet namına neşriyatta ve müracaatta bulunmaz. İstifa eden zevat cemiyete evvelce ihdâ eyledikleri eşya ve teberrüatı istirdâd edemez.

Madde 5: Nüfuz-ı cemiyeti şahsi muamelâtta kullananlar aleyhine takibat-ı kanuniye icra edilir.

Madde 6: Aza-ı mukayyedenin cemiyet sandukuna ayda bir mecdidiye veya hud on kuruş vermeleri meşrûtdur.

Madde 7: Cemiyet azasının herbiri aynı hukuka ve bir rey'e sahiptir. Hey'et-i umumiyyede mevcut azanın ekseriyet ârâsı ile karar ittihâz olunur.

Madde 8: Aynı maksadı takib etmek suretiyle hey'et-i umumiye nizamnameyi ta'dil ve tashih ve tağyir edebilir. Hey'et-i idare nizâmnâmeyi katiyen ne ta'dil ve tashih ve ne tağyir edebilir.

Madde 9: Hey'et-i idare ictima-i umumiyyede hazır bulunan âzânın ekseriyat-ı arasıyla intihab edilir.

Madde 10: Hey'et-i idare âzası "12"dir. inhilâl eden âzâ yine hey'et-i umumi-yenin ekseriyet-i arasıyla intihab ve ta'yin olunur.

Madde 11: Hey'et-i idare ekseriyet-i ârâ ve rey-i hafî ile aralarından bir reise, bir reise-i saniye ve bir muhasibe ve bir kâtibe intihab ederler. Reise bulunamazsa rey-i hafî ile ve yalnız o ictima'a mahsus ve münhasır bulunmak üzere bir reise intihab edeceklerdir. Reyler müsavi olduğu taktirde reisenin bulunduğu tarafın ârâsı kabul olunur.

Madde 12: Cemiyetin mühürü beyaz ve yalnız Türkçe olacak, bütün muharrâat kırmızı mürekkeble yazılacaktır.

Madde 13: Cemiyetin mühürü şahsi muâmelâtta kat'iyen kullanılamaz.

Madde 14: Cemiyete aid defterleri tanzim ve hıfz etmek ve kâffe-i muâmelât-ı tahririyyeyi ifa eylemek ve varidat ve masârifâtın zübdesini hey'et-i umumi-yeye arz etmek heyet-i idarenin vezaifi cümlesindendir.

Madde 15: Hey'et-i idarece tasdik edilmedikçe hiçbir suretle sarfiyat kabul olunamaz.

Madde 16: Cemiyetin fazla nükûdu idare meclisinin tensibi, vecihle hıfz ve tenmiye olunur.

Madde 17: Heyet-i idare görülecek lüzum üzerine fevkalâde bir surette heyet-i umumiyyeyi ictimâ'a davet eder.

Madde-i Muvakkate:

Âzâ-i müessise iki, hal-i hazırda mukayyed âzâ doksân dördür.

Şimdilik sekiz kişiden mürekkeb bir hey'et-i idare-i muvakkate teşkil etmiştir. Bu hey'et muvakkate ilk ictimâ-i umumiye intihab edilecek hey'et-i idareye mua-mele-i devriyyeyi ifa ve hesabatını alenen irâe eder. Hey'et-i idarenin teşekkülü önünde işbu madde münfesihtir.⁸²

5- OSMANLI MÜDAFAA-İ HUKUK-I NİSVAN CEMİYETİ

Mukaddime: Şübhesizdir ki bugün memleketimiz bir devre-i inkılap ve intibah yaşıyor. Biz Osmanlı kadınları erkeklerimizin siyasiyyâtına henüz akıl erdiremeyiz. Karışamayız, fakat bir hayat-ı içtimai sahibi olmak itibarıyla ittihad edip terakki yoluna girerek hayat-ı mesaimizi tanzime, irfan ve seviyemizi i'lâyâ çalışabiliriz. Bu hakk-ı meşru'muzu ta'kib eder mevcudiyet gösterebilirsek biz de memleketimizin bir uzv-i nafi' ve mühimmi olmuş oluruz.

Osmanlı muhiti kadınlığında hayat-ı içtimai-i nisvanı tanzim ve hayat-ı mesâiyi uyandırmak, münevver bir nesl-i âti yetiştirecek malumatlı valideler ihzar eylemek, evvela kıyafet-i hariciye-i nisvanın ıslahına, saniyen işçiliğe müteallik

⁸² Serpil Çakır, "XX. Yüzyılın Başında Kadın ve Aile Dernekleri ve Nizâmnâmeleri", **Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi**, Ülkü Yayıncılık, İstanbul, 1993.

müesseselerin vücuduna ve bunlarda kadınların kızların istihdamına, sâlisen kadınlıkta ilmin, irfanın yükseltilmesine mütevakkıfıdır.

Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti bu gayeleri ta’kib edecektir.

Evvelâ: Ahkâm-ı celile-i şer’iyemize muvafık, sâde, süsten âzâde, iş görebilmeyi sâlih, kadınlarımıza mahsus bir kaç nevi kıyafet-i hariciye icad edip numuneleri hükümete ba’de-l-arz a’zası üzerinde tatbikine başlamak suretiyle ta’mimini temin eyleyecektir.

Saniyen: Cemiyet iktidar-ı maliyesi nisbetinde mütenevvi-i sanayie müteallik işevleri tesis edip bunlarda kadınları, kızları istihdam ile sefaletlerini tahfif, cihazlarını ihzar ve bu suretle de sanayi-i maliyenin inkişaf ve terakkisine gayret edecektir.

Salisen: Cemiyet hususî mektebler küşadıyla gazeteler, risaleler neşriyle, konferanslar i’tasıyla efkâr-ı nisvanı tenvir ile gayesini aktar-ı Osmaniyeye ta’mime çalışacaktır.

Cemiyet cins ve mezheb tefrik etmeksizin muhterem Osmanlı hanımlarının müzâherâtını temenni eyler.

Birinci Fasıl: Cemiyetin İsmi İle Merkezi, Gayesi İle Alâmet-i Farikası.

Birinci madde: Cemiyetin ismi “Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyetidir. Merkez-i Umumisi Binbirdirek’de Kadınlar Dünyası Gazetesi’nin 10 nume-ro lu idarehanesidir.

İkinci madde: Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti siyasiyyâtla iştigal etmez. Yalnız âtideki gayeleri ta’kib eyler. “1” Kıyafet-i hariciye-i nisvanın ıslahı, “2” Hayat-ı mesaî’nin ihyâsıyla kadınlıkdaki sefaletin tahfifi, “3” Maarifin ta’mimiyle nisvanda seviye-i irfanın Hâsıdır.

Üçüncü madde: Cemiyet ba’de-l-mûzakere bir alâmet-i farika ittihaz edecektir.

İkinci Fasl: Merkez-i Umumî Heyet-i İdaresinin Suret-I Teşekkülü.

Dördüncü madde: Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti İstanbul'da müteşekkil merkez-i umumi itibar olunan heyet-i idaresi tarafından idare edilecektir, bil-cümle şu'âbat dahi merkez-i umumiye merbut bulunacaktır.

Beşinci madde: Cemiyetin hey'et-i idaresi dokuz a'zâdan noksan on iki a'zâdan fazla olmamak üzere teşekkül edecektir.

Altıncı madde: Heyet-i idare a'zâları senede bir heyet-i umumiye tarafından re'y-i hafî ile intihab olunacaklardır.

Yedinci madde: Hey'et-i idare â'zaları bu birinci seneye münhasır kalmak üzere cemiyet müessisi tarafından intihab ve tefrik edilmiştir.

Sekizinci madde: Yeniden hey'et-i idare intihabı bir sene sonra hey'et-i umu-miyenin ekseriyet-i arasına tabidir.

Dokuzuncu madde: Hey'et-i idare a'zâları aralarından bir reis, bir katib, bir muhasebeci tefrik edeceklerdir.

Onuncu madde: Cemiyetin bil-cümle mukarrerâtı defter-i mahsûsuna kaydedilip heyet-i idare a'zâları tarafından imza olunacaktır.

On birinci madde: Cemiyetin mukarrerâtı defter-i mahsûsuna kayıt edilip heyet-i idare azâsının ekseriyet imzasını hâvi olmadıkça icra olunamayacaktır.

On ikinci madde: Cemiyet bil-cümle mukarrerâtı cemiyetin mühür-i mahsusıyla tebliğ edecektir.

On üçüncü madde: Cemiyet azâsı her ne için olursa olsun münferiden cemiyet namına neşriyâtda ve müracaatta bulunamayacaklardır.

On dördüncü madde: Cemiyet Kadınlar Dünyası Gazetesi'ni mürevvic-i efkâr olmak üzere himaye edecektir.

On beşinci madde: Cemiyetin hal-i hazırdaki varidatı duhuliye ücretleri ile te-berruâtır.

Üçüncü Fası: Cemiyete Suret-i Duhul

On altıncı madde: Âtideki mevadda musarrah-ı mükellefat ve şeraiti kabul eden her bir Osmanlı hanımı cemiyete azâ olarak kabul edilir. Başka bir cemiyete intisâbı kabulüne mani' teşkil etmez.

On yedinci madde: Cemiyete azâ olmak arzusunda bulunan hanımlar bir varaka-i mahsusa ile cemiyet merkezine müracaat edip isim ve mahall-i ikametlerini defter-i mahsusuna kayıt ettirerek bir hüviyet varakası ahz eyleyeceklerdir.

On sekizinci madde: Cemiyete azâ olarak kayıt olunan hanımlar duhuliye olarak bir defaya mahsus olmak üzere yirmi kuruş tediye edeceklerdir.

On dokuzuncu madde: Cemiyete kayıt olunan her bir azâ her ay nihayetinde cemiyete hadd-ı asgarî beş kuruş olmak üzere muayyen bir meblağ tediyesiyle mükelleftir.

Yirminci madde: Dört mâh zarfında sebep-i meşru' olunmaksızın muhassasatını tediye etmeyen azâ, cemiyet defterinden ismi tayy edilmek suretiyle ihraç olunur.

Yirmi birinci madde: Cemiyetden istifa eden yahut ismi tayy edilen azâların evvelce verdikleri muhassasat ile teberruat iade edilmez.

Dördüncü Fası: Heyet-i Umumiye Vezâifi

Yirmi ikinci madde: Bil-cümle azayı cemiyetin ictimâ'ına hey'et-i umumiye tesmiye olunur.

Yirmi üçüncü madde: Hey'et-i umumiye merkez-i umumi hey'et-i idaresinin tensib ve tayin edeceği mahalde her sene mayısın birinci günü içtima' eder.

Yirmi dördüncü madde: İçtima' eden hey'et-i umumiye hey'et-i idarenin bir senelik icraat ve hesabatını tedkik etmek üzere yedi azâdan mürekkep bir hey'et-i teftişîye intihab ve tefrik eyler.

Yirmi beşinci madde: Hey'et-i idare azâları heyet-i teftişîye azâlığına intihab olunamazlar.

Yirmi altıncı madde: Heyet-i teftişîye nihayet on beş gün zarfında raporunu tanzime ve cemiyet gazetesıyla ilana mecburdurlar.

Yirmi yedinci madde: Heyet-i teftişîye raporunun ilanından beş gün sonra heyet-i umumiye tekrar heyet-i idarenin tensib edeceği mahalde içtima' ederek heyet-i idarenin yeniden intihabıyla iştigâl eyler.

Yirmi sekizinci madde: Evvelce heyet-i idarede bulunan azâlar tekrar ihtihab olunabilirler.

Yirmi dokuzuncu madde: Heyet-i idare azâları heyet-i umumiyenin rey-i hafisiyle ve ekseriyet-i arasıyla tefrik olunurlar.

Beşinci Fasil: Şu'batın Suret-i Teşkili

Otuzuncu madde: İstanbul'da ve vilâyatda ve memalik-i saire-i Islâmiyede cemiyetin merkez-i umumiyesine müracaatla şubeler tesis olunabilir.

Otuz birinci madde: Şube tesisi için merkez-i umumiye vâki' olacak tahrirî müracaatta lâakal beş imza bulunacaktır.

Otuz ikinci madde: Bil-cümle şubeler cemiyetin gayesini takip edeceklerdir ve her bir hususta merkez-i umumiye merbut bulunacaklardır.

Otuz üçüncü madde: Şubelerin heyet-i idareleri beş azâdan teşekkül edecektir. Bunlardan birini riyasete merkez-i umumî tensib eyleyecektir.

Otuz dördüncü madde: Şubeler mukarrerâtını şube mühür-i mahsusiyle tebliğ edeceklerdir.

Otuz beşinci madde: Şubelere kayıt olunacak azâlar cemiyete kayıt olunan sair azâlar gibi programın üçüncü faslında beyan olunan mevadd ahkâmına tabî' bulunacaklardır.

Otuz altıncı madde: işbu program mevaddını ta'dil ve tevsi' merkez-i umumî heyet-i idaresine aittir.⁸³

6- KADINLARI ÇALIŞTIRMA CEMİYET-İ İSLAMİYYESİ

işbu nizamname Dahiliye Nezarate celilesinin 27 Mayıs sene 332 tarih ve 3 numaralı tevdi ilmühaberi ile tasdiki iktiran etmiştir. Dersaadet-Matbaa-i Askeriye, 1332.

Birinci Fasl: Cemiyetin İsmi Maksudı ve Gayesi

Madde 1: Devletlu Ismetlu Naciye Sultan Hazretlerinin zir-i himayelerinde merkezi Dersaadet'te olmak ve icabında memalik-i Osmaniye'nin sair şehirlerinde şube açmak üzere "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi" namıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir.

Madde 2: İşbu cemiyetin maksadı kadınlara iş bulup kendilerini namuskârâne temin-i maişete alıştırarak himaye etmektir.

Madde 3: Cemiyet işbu maksadını temin etmek için kadınların yapabileceği bilcümle işlere kendilerini sevk edecek ve bu suretle çalışacakları daimi surette himaye edecektir.

İkinci Fasl: Cemiyetin Azası ve Sermayesi

Madde 4: Cemiyetin azası, aza-yı müessise ve aza-yı asliye olmak üzere iki kısımdır.

Aza-yı müessise: Cemiyeti teşkil edip her sene iki lira-i Osmani vermeyi taahhüd edenlerdir. Mamafih defaten on lira-i Osmani ve daha ziyade bir meblağ teberru

⁸³ Serpil Çakır, "Bir Osmanlı Kadın Örgütü: Osmanlı Müdâfaa-i Hu-kuk-ı Nisvan Cemiyeti", **Tarih ve Toplum**, Temmuz 1989.

etmekle beraber senevi iki lira-i Osmani itasını müteahhid olanlar dahi aza-i müessise sıfatını iktisab edebilirler.

Aza-i asliye: Senevi bir liradan dūn olmamak üzere bir meblağ vermeyi deruhde edenlerdir.

Taahhûdat-ı seneviyenin tekasit-i muntazamaya rabtı meclis-i idarece kararlaştırılabilir. Deruhde ettikleri tekasitj muntazaman tediye edenler azalıktan iskat edilmez. Bir senenin taksitlerini sene-i atiyenin hululünden mukaddem tediye etmeyenleri meclis-i idare azalıktan iskat edebilir.

Cemiyetin Sermayesi

Madde 5: Evvelen: Erbab-ı hayrın teberruatı

Saniyen: Aza-yı cemiyetin taahhûdatı

Salisen: Emval ve nukud-u cemiyetten hasıl olacak temettü

Rabien: Meclis-i idare kararıyla cem olunacak ianât

Hâmisen: Cemiyetçe müstahdem kadınların istihkaklarından yüzde onu geçmemek üzere meclis-i idarenin kararıyla icra edilecek tevkifat.

Üçüncü Fasıl: Cemiyetin İdaresi

Madde 6: Cemiyet, bir meclis-i idare ve bir heyet-i umumiye marifetiyle İdare olunur.

Meclis-i idare beş zattan mürekkeptir, ilk azanın memuriyetleri iki sene devam etmek üzere müessisier meyanından intihab olunur. Bundan sonra teşkil edilecek mecalis-i idare azası laakal ikisi aza-i müessiseden olmak şartıyla ve rey-i hafî ile umum aza meyanından heyet-i umumiyece intihab olunur.

Meclis-i idare azalarının müddet-i memuriyetleri bir senedir. Ancak müddeti hitam bulan azanın tecdiden intihabı caizdir.

Madde 7: Meclis-i idare azası taayyün ettikten sonra bunlardan en musin olan zatın riyasetinde içtimaa aderek rey-i hafî ile içlerinden bir reis ve bir reis vekili intihab ederler.

Madde 8: Meclis-i idare laakal on beş günde bir defa içtima eder. Ancak reis lüzum gördüğü halde meclisi içtimaa davet hakkını haizdir.

Meclis-i idarenin kararları ekseriyet-i mutlaka ile ittihaz ve tesavi-i ârâ vuku'unda reisin bulunduğu taraf tercih olunur.

Meclis-i İdare müzakeratının bir zabıtnamesi bulunmak ve her zabtın ziri o meclise riyaset eden zat Ue aza-yı mevcude tarafından imza edilmek şarttır. Azadan birinin istifası veya suver-i saire ile azalığın inhiiali vuku'unda meclis-i idare münhal olan azalığa diğerini intihab eder ve bu yeni azanın müddet-i memuriyeti diğerleriyle beraber hitam bulur.

Meclis-i idarede vekaleten ita-yı rey caizdir. Ancak bir zat birden fazla azanın vekaletini deruhde edemez.

Madde 9: Meclis-i idare, muamelat-ı umumiye-i cemiyeti idare hususunda selahiyet-i kamileyi haizdir.

Cemiyetin maksad-ı tesisini kemani ifa ve muamelatını tevsi esbabını bittekkik lazım gelen mukarreratı ittihaz ve yeniden şubeler, imalathaneler, tezgahlar, fabrikalar vasaire tesis eylemek meclis-i idarenin cümle-i vazaifindendir.

Madde 10: Meclis-i idarenin kararına iktiran etmedikçe cemiyete ait hiçbir muamele muteber değildir.

Madde 11: Nukud-i cemiyetin tenmiyesi ve emval ve emlak-ı cemiyetin suret-i idaresi meclis-i idarenin kararına tabidir. Meclis-i idarenin mezuniyeti olmadıkça emval-i cemiyetten bir akça sarf edilemez. Şu kadar ki Meclis-i idarenin ilk ictimaa tasdik ettirilmek üzere müdür-i cemiyet ihtiyacat-ı acile ve mübreme için onbln kuruşa kadar sarf edebilir.

Heyet-i Umumiye

Madde 12: Heyet-I umumiye senede bir defa Mart ayı içinde istanbul'da içtima eder.

Madde 13: Heyet-i umumiye zevat-ı atiyeden müteşekkildir: Evvelen; aza-yı müessise. Saniyen; Aza-yı asliye. Salisen; şubelerin gönderecekleri birer murahhas.

Madde 14: Heyet-i umumiye, meclis-i İdare reis veya reis vekilinin riyaseti altında içtima eder. Heyet-i umumiyenin ictimaat ve müzakeratı alenîdir.

Madde 15: Meclis-i idare azası heyet-i umumiye müzakeratına ve aza-yı reye iştirak ederlerse de zaman-ı memuriyetlerine ait hesabat ve icraatın tetkik ve tenkidinde rey vermeye salahiyetleri yoktur.

Madde 16: Heyet-i umumiye miad-ı mahsusunda veya hasbel lüzum suret-i fevkalâdede içtimaa davet meclis-i idarenin vazaifindendir. Heyet-i umumiyenin suret-i fevkalâdede daveti hakkında gerek meclis-i idare azası, gerek aza-yı saire tarafından vuku bulacak talep esbab-ı mucibesıyla meclisi idarece tetkik olunduktan sonra sülûsan-ı ekseriyetle karar verilmek şarttır.

Madde 17: Heyet-i umumiyenin suret-i fevkalâdede içtimaa daveti hakkında sebep-i içtima olan madde yevm-i muayyenden bir hafta evvel azaya tebliğ olunur. Ve müzakerat ancak o madde üzerine cereyan eder. işbu ictima-i fevkalâdeye meclis-i İdare reis veya reis vekili riyaset eder.

Madde 18: Heyet-i umumiye inikad edebilmek için aza-yı mevcudenin elliye balığ olması lazımdır, ilk ictimada bu adedin hasıl olmadığı anlaşılırsa diğer bir yevm-i içtima tayin olunur. Ve bu defa da mevcudun adedi elliden dūn olursa aza-yı mevcude ile heyet-i umumiye inikad eder.

Madde 19: Heyet-i umumiyenin vazifesi meclis-i idare tarafından verilen raporları ve zevat-ı saire tarafından vuku bulan teklifleri ve cemiyetin senelik bilançosunu bittetkik karara raptetmektir.

Dördüncü Fasl: Mevadd-ı Mütenevvia

Madde 20: Cemiyete ait mesalih için makamat ve mecalis-i resmîyeye ve mahakime vuku bulacak müracaat ve metalibatta cemiyet namına müdür vaz'-ı imza edecektir.

Cemiyetin evrak ve vesaik ve def'atı ri müdürün mesuliyeti tahtındadır.

Madde 21: Cemiyetin mühr-ü resmîsi meclis-i reisine mevdu'dur. Müdür bilumum muhaberat ve mukarrerat evrakına vaz-ı imza eder. Heyet-i hesabiye ve tahririye'nin amir ve merci'i müdürdür.

Madde 22: Cemiyet müdürünün nasb ve azli meclis-i idareye aittir. Müstahdemin-i sairenin de nasb ve azli müdürün inhası üzerine meclis-i idarece icra olunur.

Madde 23: Müdür, sandık emini, memurin-i tahririye ve hasabiye ve müstahdemin! saire muvazzaftırlar. Bunlara verilecek maaşat ve masarifat miktarı meclis-i idarece tayin olunur.

Gerek bunların vezaifi ve gerek cemiyetin muamelat-ı umumiyesi bir talimatname ile tayin edilecektir.

Müessis, Harbiye Nezareti Müsteşarı İsmail Hakkı

Müessis, Başkumandan vekili ve Harbiye Nazırı Enver

Müessis, Dava Vekili Mehmet Arif

Müessis, İstanbul Mebusu Salah Cimcoz

Müessis, Harbiye Nezareti Mektupçusu Ali Rıza

Müessis, Dava Vekili Mehmet Selahattin⁸⁴

⁸⁴ Tülin Sümer, "Türkiye'de ilk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti", **Belgelerle Türk Tarihi**, Temmuz 1968.

7- OSMANLI BİRİNCİ KADIN İŞÇİ TABURU

Derece derece dükkanlarda mağazalarda, hükümet dairelerinde kalem işlerinde, Hilâl-i Ahmer hidemâtında kullanılmaya başlayan kadınlarımız, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin iki gün evvel neşrettiğimiz ilanından anlaşılabileceği üzere, nihayet şimdi askerlik hayatına dâhil olmak üzere bulunuyorlar, ilanda bahsedilen tabur Birinci Ordu-yi Hümâyun'ca teşkil edilmiş olup “Birinci Ordu-yi

Hümâyun'a merbut Birinci Kadın işçi Taburu” unvanını haizdir. Bu taburun şimdilik kumanda ve inzibat heyeti zabitân ve askerden teşekkül edecek ve bilâhare tecârib neticesine ve gösterecekleri malumat ve liyakâta göre, tabur kamilen kadınlardan mürekkeb olacaktır.

Bu taburu teşkilden maksat kadınları bizzat temin-i maişete alıştırmaktır. Kadın İşçi taburu cephelere sevk edilmeyecek, gerilerde istihdam olunacaktır.

İstihdam olunacak kadınlar iki sınıf olup bir kısmı maaşlı memurlar ve diğer kısmı bir nefer muhassasâtıyla beraber ücret veya yövmiyeli işçilerdir.

Tabur heyet-i idaresi şu suretle teşekkül eder: 1- Tabur kumandanı, 2- Bölüm kumandanı, 3- Hesab memuru, 4- Tabur baş kâtibes, 5- Kadın bölük başı.

Taburda bir ziraat memuru ile bir de yol mühendisi bulunacaktır. Taburda bir revir ihdas olunacak ve hastabakıcılar burada ifa-i vazife edecektir.

Kadın taburuna kayıd ve kabul olunacak kadınlar Dersaadet'te Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islamiyyesi'nce ve taşralarda mahallî meclis-i idarelerce intihab ve i'zâm olunurlar. Memure kadınların vezâifi kendilerine muâdil erkeklerin vezâifinin aynıdır. Katibe ve memureler de zabitân misillu nöbet tutarlar. Kadınları işbaşı etmek veyahut herhangi bir hususî tefhim eylemek için bölük ve takım basılara ve onbaşı, çavuş, başçavuş kadınlara birer düdük verilir.

İşçi taburu müstahdemini istirahat ve meşguliyet-i zâtıyye saatleri hariç olmak üzere 24 saat içinde 8 saat çalışacaktır. Tabur zabitleri ve memur ve me-mureleri tabur kadınlarından hiçbir suretle nezdlerine ve hanelerine kimseyi alamazlar. Katibe ve

memurelere de hademe veya nefer veya kadın verilemez. Tabur kadınları askerî talimlerden muaf iseler de adâb-ı muaşeret, amirleri huzurunda idare-i kelâm ve tavır ve hareket hususlarında tertib edilecek bir program dairesinde kışlalarda talim ve terbiye olunurlar. Çalıştırma Cemiyeti ve meclis-i idarece intihab ve i'zâm kılınan kadınların vazifeye tayin veya azl veyahut adem-i lüzumuna mebni ihracı ve tardı ve taltifi ordu kumandanlarına aittir.

Bilumum kadınların taburda yeldirme ve başörtü ile çıkaracakları fotoğraflarından bir nüshasını yedlerine verilecek cüzdanlara ilsak olunur. Kadın işçi taburu müstahdeminin mektupları tabur kumandanlığınca tasdik-i musaddık bulundukça askerî mektupları gibi posta ücretinden muaftır.

Maaşlı mamurelerin nasb ve tayini, terfî ve azli ordu kumandanlarına mevdu'dur. Hizmeti şayan-ı takdir görülen işçi kadınlara yedindeki kıymetli takdirnameler mucibince taburca ikramiye verilir. İşbu kadınlara verilecek beher takdirname 10 kuruş mukabili olarak kabul olunacak ve ay nihayetinde sahibesine takdirname adedince ikramiye verilecektir.

Mütehhile kadınlara gündüzün iş başlangıcında isbât-ı vücut etmek şartıyla haftada dört gece izin verilir. İş başlangıcında isbât-ı vücut edemeyecek derecede uzak yerde ikamet edenlere yalnız haftada bir gün izin verilir. Teehhül edeceğini evrâk-ı müsbeste ile isbât edenlere mezuniyet-i mukanneneden gayrı 20 gün daha izin verilir.

Zaten Çalıştırma Cemiyeti'ne mukayyed bulunan memur ve memureler ile daimi işçilerden erkekler azamî 25 kadınlar 20 yaşında tehhül etmek mecburiyetindedirler. Tabur kâtibesinin maaşı 600, tabur ve bölük kâtibelerinin 500, tabur iaşe memuresinin 600, tabur ribevi memuresinin 500, bölükbaşının 600, takımbaşının 400, hastabakıcının 300, terzinin 500, işçinin 250 kuruştur. Kıdem ve hizmete göre bu miktar arttırılabilir.

Kadın işçi taburunun kadın kıyafeti numunesine tevfikân imâl olunan pelerin, manto, ceket, şalvar ile başörtü, tozluk ve yeldirme ve fotinden ibarettir. Bütün kadınlar “Kadın Birinci işçi Taburu” damga ve kayıd numarasını hâvi pazu-bendini sol kollarının kısım-ı ulyâsına yeldirmelerine rabt ederler. Memure ve katibelerin yakalarına

nümûnesi-ne tevfi ken bir sırma şerit ile çevrilmiş muayyen kırmızı bir çuha parçası dikilir. Bölükbaşı ile takımbaşılar sırma şerit ve yıldızı sarı, diğer kâtibeler ve memureler beyaz takarlar. Hastabakıcılar ve terziler çuha etrafındaki sırma şeridi takmazlar. Yıldız yerine terziler beyaz madenî makas, hastabakıcılar da beyaz madenî hilâl vaz' ederler. Bölükbaşı yakasına iki yıldız, takımbaşı kıdemlisi veya yaşlısı bir yıldız kor. Baş kâtibi yalnız bir yıldız koyar. Diğer kâtibeler ve kıdemsiz takımbaşılar, ribevi ve iâşe memurelerinde yıldız işareti yoktur, işçi kadınlar içinden onbaşı, çavuş ve başçavuş rütbesini haiz bulunanlar numunesine tevfi ken yakalarına kırmızı çuhasız ve sırma şeritsiz sarı yıldız takıp diğer işçi kadınlar birşey takmazlar. Onbaşılardan bir, çavuşların iki, başçavuşların üç yıldızı vardır.⁸⁵

8- ÇERKEŞ KADINLARI TEAVÜN CEMİYETİ

1.Genel Maddeler

Madde 1. Merkezi istanbul'da olmak ve sonradan gereken yerlerde şubeler açılmak üzere “Çerkeş Kadınları Teavün Cemiyeti” adlı bir demek kurulmuştur.

Madde 2. Demeğin gayesi Çerkeslerden yardıma muhtaç olanlara yardım etmek, kız ve erkek çocukları kuracağı yetimevleri, okullar ve işevlerinde (da-russinae) korumak ve aynı zamanda ulusal kültürü geliştirmektir.

Madde 3. Kurulacak yetimevleriyle, okullarda eğitim Türkçe ve Çerkesce olacağı gibi yabancı diller de öğretilbilecektir.

Madde 4. işevlerinde dokumacılık, terzilik, nakış, gümüş işleri öğretilerek hem ulusal sanayii canlandırmak ve hem de kadın ve erkeklerden çaresizlik ve yokluk içinde kalanları kişisel çalışmalarıyla yokluktan kurtarmak ve kişisel girişimi genelleştirmektir.

Madde 5. Demek gayeye ulaşmak için konserler, konferanslar, müsamereler düzenleyecek, gazeteler, broşürler ve kitaplar yayınlayacak ve kütüphane kuracak, kütüphane herkese açık bulundurulacaktır.

⁸⁵ Osmanlı Birinci Kadın İşçi Taburu”, **Vakit**, 11 Şubat 1918.

Madde 6. Demek birinci maddede belirtildiği gibi taşralarda şubeler açacağı gibi olanak doğunca ilkokullar da açacaktır.

Madde 7. Derneğin gelir üye ödentileri, konser, müsamere, geziler ve her tür bağışlar ve piyango ve sergi gelirleridir. Gereğinde gelir sağlamak için taşınır ve taşınmaz mallar alabilir.

Madde 8. Demek faal ve doğal üyelerden oluşmuştur. Senelik, ayda yirmi kuruş taahhüdatda bulunan her kişi derneğin üyesidir.

2. Örgütlenme

Madde 9. Derneğin işleri gerekirse on iki hanımdan oluşan Diyane Kurulu yani bir merkez kurulu ile yine yedi veya on iki hanımdan oluşan bir yönetim kurulu tarafından yürütülecektir.

Madde 10. Her iki kurul demek üyelerinden oluşan kongre tarafından gizli oy ile seçilecektir. Genel kurul tarafından seçilen bu kurullar yine gizli oy ile her kurul için birör başkan (reise) birer ikinci başkan (reise-i saniye) ve birer katip seçecekler ve yönetim kuruluna seçilen katip demneğin sorumlu katibi olacak ve yönetim kurulunda seçilmiş bir veznadar bulunacak ve bu kurullar bir yıl süreyle görev yapacaktır. Bu kurullar gelecek yıl da seçilmek hakkına sahiptir.

3. Görevler

Madde 11. Yönetim kurulu derneğin yürütme kurulu olup mutlaka hafta bir kez toplanarak demneğin işleri ile uğraşacaktır. Başkanın göstereceği gerek veya sorumlu katıpden gelecek çağın üzerine daha sık toplanabilir. Üç defa özürsüz olarak gelmeyen üye istifa etmiş sayılarak derhal bir diğeri seçilir.

Madde 12. Diyane kurulu demek tüzüğünün bekçisi (nigehbânı) ve demneğin düzenleyicisidir. On beş günde bir toplanarak, yönetim kurulu gibi o da demneğin işlerinin yürütülmesine gözcü ve yardımcı olacaktır. Gereğinde daha sık toplanır ve üç defa özürsüz olarak gelmeyen üyeyi istifa etmiş sayarak yerine bir diğeri seçer.

Madde 13. Derneğin tüm kararları Derneğin resmi mührüyle mühürlenecek ve resmi mührün yanında sorumlu katibin imzası bulunacaktır.

Madde 14. Demeğin hükümete karşı murahhası yönetim kurulu başkanı (reisesi) ile sorumlu katiptir.

Madde 15. Derneğin harcamaları yönetim kumlu kararı ile ve sorumlu katibin imzasıyla yapılacaktır.

Madde 16. Derneğin işlerinin hesabından yönetim kurulu başkanı ile sorumlu katip ve veznedardan meydana gelen kasa kurulu yönetim kuruluna karşı sorumlu olduğu gibi yönetim kurulu üyeleri de Diyanet Kurulu'na, Diyanet Kurulu da kongre kuruluna karşı sorumludur.

‘ Madde 17. Her yıl sonunda yönetim kurulundan gelecek çağrı üzerine toplanacak kongre demeğin hesabını inceleyecek ve gelecek yıl bütçesini düzenleyecek ve onaylayacaktır.

Madde 18. Demek gereği halinde görevli memurlar çalıştıracaktır.

Madde 19. Demek bütün taahhütler ve bağışlar karşılığında makbuzlar verecektir.

Ek: Gereğinde kongre kararıyla tüzük değiştirilebilir.

İçişleri Bakanlığı'nın 18 Mayıs 1335 ve 102 numaralı ilmühaberiyle kurulmuştur.⁸⁶

9-KADIN BİRLİĞİ

Madde 1: 5 Şubat 1340 tarihinde İstanbul'da “Kadın Birliği” namıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir.

⁸⁶ Sefer E. Berzeğ, **Gurbetteki Kafkasya'dan Belgeler**, Şafak Matbaası, Ankara, 1985; sadeleştirilmiş metinden

Madde 2: Birliğin maksadı: Kadınlığı fikri ve içtimai sahalarda yükselterek asri ve mütekâmil bir mevkiye eriştirmektir. Birlik bu gayeye vusul için: Genç kızları hakiki valide yetiştirmek, kadınlık alemindeki feci içtimai yaraları tasfiye etmek, dul, bikes ailelere ve tahsil-i iptidaiyedeki çocuklarına yardım etmek, kadınlığı harici hayat-ı mesaiyeye teşvik ve müstahsil bir hale getirmek, sanayi ve mamulat-ı dahiliyeye karşı rağbete teşvik etmek için sarf-ı mesai ederek konferanslar tertip, müsamereler ihzar, serbest halk dersleri küşad ve eserler neşr edecektir.

Madde 3: Birliğin siyasetle alakası yoktur.

Madde 4: Birliğin aza-yı tabiyesi kadınlardan müteşekkildir.

Madde 5: Kadınlığın tealisini arzu eden her Türk ve Müslüman hanım cemiyete aza olabilir.

Madde 6: Birliğe aza olmak isteyen hanımlar azadan her hangi birinin delali ve heyet-i idarenin kararıyla kayd ve kabul olunur. Her azanın aidat-ı şehriyesi asgari on kuruştur. Aidat-ı seneviye 24 lirayı tecavüz edemeyecektir.

Madde 7: Erkekler birliğe aza-yı müzahire sıfatıyla dahil olabilirler. İçtimalara hakk-ı iştirakleri ve reyleri yoktur. Ancak heyet-i idare tarafından davet ve vukuunda müzakerata iştirak edebilirler. Aidat-ı şehriyeleri asgari on kuruştur. Ve aza-yı müzahirenin kayd ve kabulü de heyet-i idarenin kararına vabestedir. Aidat-ı şehriye senevi 24 lirayı tecavüz etmez.

Madde 8: Azalık sıfatı istifa etmek suretiyle zail olup, azalık için icap eden şeraiti ifada kusur edenlerin heyet-i idarenin kararıyla azalıktan kaydı terkin olunur.

Madde 9: Birliğin heyet-i idare, heyet-i merkeziye ve heyet-i umumiyesi vardır.

Madde 10: Heyet-i umumiye senede bir kere Temmuz iptidasında aza-yı tabiyenin sülûsan-ı ekseriyetiyle içtima eder. Bu miktar aza toplanamadığı takdirde bir hafta sonra tekrar içtima edip bu defa azasının miktarı her ne olursa olsun müzakerata ibtida eder.

Madde 11: Heyet-i Umumiye: Kongre reisi ve katiplerini intihap. Heyet-i idare raporuyla içtima ve müzakere, azanın vereceği takrirleri müzakere, birliğin heyet-i merkeziyesini rey-i hafi ile intihap eder.

Madde 12: Heyet-i Merkeziye: Heyet-i umumiyenin rey-i hafi ile intihap ettiği otuz kişiden mürekkep bir heyettir.

Madde 13: Heyet-i İdare: Heyet-i merkeziyenin aralarından rey-i hafi ile intihap ettikleri on bir kişiden mürekkep bir heyettir.

Madde 14: Heyet-i Merkeziye: Ayda bir defa Heyet-i idare ile içtima eder. O günkü mükarrerat için reyleri mevcuttur. Diğer haftalar zarfındaki icraatı hakkında heyet-i idare, heyet-i merkeziyeye karşı mesul değildir.

Madde 15: Heyet-i Merkeziye Azaları: Birliğin menafiine ait hususat hakkında heyet-i idareye her zaman için teklifat yapabilirler.

Madde 16: Heyet-i idare on bir kişiden mürekkep olup, bir reis, katip-i umumi, katip-i umumi muavini, murahhas-ı mesul, muhasib-i mesul, bir erkek müşavir azalardan müteşekkildir.

Madde 17: Erkek müşavir heyet-i idare kararıyla aza-yı müzahire arasından intihap olunur. Her içtimaa hakk-ı iştirak ve reyi vardır.

Madde 18: Birliğin birde riyaset-i fahriyesi vardır. Reis-i fahri arzu ettiği zaman, heyet-i idare ictimaina iştirak eder, o günkü ictimayı idare eder ve her zaman sahib-i rey olur.

Madde 19: Heyet-i idare haftada bir defa içtima eder. ihtiyaca göre birden fazla içtima da akid olunabilir.

Madde 20: Heyet-i idare azasının nısfından bir fazlasıyla karar ittihaz olunabilir.

Madde 21: Heyet-i idare ictimainda bila-mazeret dört defa bulunmayanlar müstafi addedilir.

Madde 22: Birliğin bilumum muhaberatına reis ve katib-i umumi, muamelat-ı maliyeye ait evraka ise reis ile muhasib-i mesul vaz'-ı imza eder.

Madde 23: Heyet-i idarenin murakabesi altında kadın ve erkeğin azasından mürekkeb ilmi, edebi, sıhhi, terbiyevi encümenler teşkil eder.

Madde 24: Birliğin varidatı şunlardır: Azanın taahüddât-ı şehriyesi hükümetin müsadeseyle erbab-ı hayır tarafından edilen teberrular, tertip edilen müsamere, sergi hasılatıdır.

Madde 25: Birliğin kasasında yüz lira kadar kalabilir. Yüz liradan fazlası birlik namına hesab-ı cari suretiyle muteber bir bankaya tevdi olunur.

Madde 26: Bilumum sarfiyat heyet-i idare kararıyla yapılır. Heyet-i idarece tasdik edilmeyen hiçbir masraf kabul olunamaz.

Madde 27: işbu nizamname-i esasî icabında heyet-i umumiyenin ekseriyetiyle tâdil olunabilir. Birliğin muvakkat merkezi: Sultan Ahmed'de parkın karşısında 40 numaralı daire-i mahsusadır.⁸⁷

⁸⁷ Türk Kadınlar Birliği Nizamnamesidir, Matbaa-ı İhsan ve Şürekası, 1340.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ABADAN, Yavuz, “Tanzimat Fermanı Tahlili”, I. Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.

ANSAY, Sabri Şakir; Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, 3. baskı, 1958.

ARAT, Necla, Kadın Sorunu, Say Yayınları, İstanbul, 1986.

BANARLI, Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C.1.

BAYRAM, Mikail; “Osmanlı Döneminde Kadın”, Tercüman Kadın Ansiklopedisi, 2.Cilt, Ankara

BERZEĞ, Sefer E., Gurbetteki Kafkasyadan Belgeler, Şafak Matbaası, Ankara, 1985;

BULUT, R., “İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve II. Abdülhamid’in Çarşafı Yasaklaması”, Belgelerle Türk Tarihi, İstanbul, 1984

CAPORAL, B., Kemalizm’de ve Sonrasında Türk Kadını, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1982.

CELASİN, Zehra; Tarih Boyunca Kadın, İstanbul, 1946.

COŞAR, Ömer Sami, Atatürk Ansiklopedisi, c. 2, İstanbul Reklam Ltd. Şirketi, İstanbul, 1973.

ÇAKA, Cahit; Tarih Boyunca Harp ve Kadın, Ankara, 1948.

ÇAKIR, Serpil, “Bir Osmanlı Kadın Örgütü: Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nis-van Cemiyeti,” Tarih ve Toplum, Haziran 1989

_____, “Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan, Nezihe Muhittin”, 1. Ulusal Tarih Kongresi: Osmanlı’dan Cumhuriyete Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, Ankara, 24-26 Mayıs 1993.

_____, “Meşrutiyet Kadınları Nasıl Bir Aile İstiyorlar?”, Sosyal Değişim Süreci İçinde Türk Ailesi, Ülkü Yayıncılık, İstanbul, 1993.

_____, “Osmanlı Kadın Dernekleri”, Toplum ve Bilim, Ankara, 1993

_____, “Osmanlı Kadını Bilinçlenme Yolunda: Beyaz Konferanslar”, Tarih ve Toplum, Ankara, 1994.

_____, “Osmanlı Türk Kadınları Esirgeme Demeği”, Toplum ve Bilim, Ankara, 1989

_____, “Siyasal Yaşama Katılım Mücadelesi’nde Türk Kadını”, Kadınlar ve Siyasal Yaşam, Eşit Hak Eşit Katılım, derleyen, Necla Arat, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991.

_____, “XX. Yüzyılın Başındaki Kadın ve Aile Demekleri ve Nizamnameleri”, Sosyal Değişim Süreci içinde Türk Ailesi, Ülkü Yayıncılık, İstanbul, 1993.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, Türk Destan Kahramanları, İstanbul 1977

DEMİRDİREK, Aynur, Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Hikayesi, İmge Yayınevi, Ankara, 1993.

DOĞRAMACI, Emel; Türkiye’de Kadın Hakları, Ankara, 1982.

FERRUH, Ömer, İslam Aile Hukuku, Çev. Yusuf Ziya Kavakçı, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1969.

FINDIKOĞLU, Z.F., Türk Aile Sosyolojisi, Samet Matbaası, İstanbul, 1971

GÜZEL, Şehmuz; “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C. III, İstanbul, 1985, s. 867-874; C. IV,

_____, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişimde Kadın”, Ankara, 1993

GÖKALP, Ziya, Türk Medeniyeti Tarihi , C.2

GÜRATA, Mithat; “İslâmiyet ve Kadın”, Türk Kadın, Yıl 7, Sayı 88, İstanbul, 1973

IŞIN, Ekrem, “19. Yüzyılda Modernleşme ve Gündelik Hayat”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

İLYASOĞLU, Aynur, İNSEL, Deniz; “Kadın Dergilerinin Evrimi”, Türkiye’de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984), İstanbul, 1984

KANAD, H.Fikret, Pedagoji Tarihi, C.1.

KURNAZ, Şefika, Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını, M.E.B. Yay,1992.

LEWIS, Bernard, Modern Türkiye’nin Doğuşu, Çev. Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984.

MARDİN, Şerif, “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre ilişkileri”, İstanbul, 1980.

MİSİROĞLU, Aynur; Kuvay-i Milliye’nin Kadın Kahramanları, İstanbul, 1976.

MUHİDDİN, Nezihe, Türk Kadını, Numune Matbaası, İstanbul, 1931.

MUSAHİPZADE, Celal, Eski İstanbul Yaşayışı, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946.

ORHONLU, Cengiz, “Türkiye’de Kadın Haklarının Kazanılması Meselesi”.

SAKAOĞLU, Necdet, “Eğitim Tartışmaları”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C. 2, no: 15, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

SÜMER, Tülin, “Türkiye’de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, C. II, Sayı 10, Temmuz 1968.

TAŞKIRAN, Tezer; Cumhuriyet’in 50. Yılında Türk Kadın Hakları, Ankara 1948.

TEZER, Şükrü, Atatürk’ün Hatıra Defteri, 75.Yıl T.T.K. Basımevi, 1972.

TURAN, O., Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971.

OĞAN, M. Raif, İslam Hukuku, İstanbul 1956.

OKTAR, Tiğınçe, Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Ortamları, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1998.

ÖGEL, Bahaeddin, Türk Mitolojisi, C.1.

UNAT ABADAN, Nermin, “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını”, Türk Toplumunda Kadın, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1982.

DERGİ VE MAKALELER

AKPINAR, Seval, Basın Tarihi: İlk Kadın Gazetesi: Hanımlara Mahsus Gazete, **Belgelerle Türk Tarihi**, Ocak 1965.

ALKAN, Mehmet, “Tanzimat’tan Sonra Kadının Hukuki Statüsü ve Devletin Evlilik Sürecine Müdahalesi Üzerine”, **Toplum ve Bilim**, Güz 1990.

ARIBURUN, Perihan; “Atatürk ve Türk Kadınının Seçim Hakkı”, **Türk Kadın**, Yıl 3, Sayı 22, Mart 1968.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, “Millî Mücadele’de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti”, Ankara, 1986.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin; “Türk Toplumunda Kadın”, **Hayat Tarih Mecmuası**, C. I, Sayı 4, Mayıs 1966.

DUYGU, Süleyman; “Türk Sosyal Hayatında Kadın”, **Türk Kültürü**, C. XI., Sayı 128, Ankara, 1973.

FEYZİOĞLU, Turhan; “Atatürk ve Kadın Hakları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. II, Sayı 6, Temmuz 1986.

HEPER, Metin, “Modernleşme ve Bürokrasi: Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş”, **Sosyal Bilimler Derneği Yayını**, Ankara, 1973.

İZGİ Özkan, “İslamiyet’ten Önceki Türklerde Kadın”, **Türk Kültürü Araştırmaları**.

KILIÇ, Hüseyin; “Kadınlarımız”, **Tarih ve Toplum**, Sayı 37, Ocak 1987 Ankara

ORTAYLI, İlber, “Osmanlı Toplumunda Aile, Türkiye’de Ailenin Değişimi”, **Toplum Bilimsel İncelemeler**, Ankara, 1984.

ÖGEL Bahaeddin, “Türk Kültürünün Gelişme Çağları”, **DTCF Dergisi** VI. Ankara 1951.

SEVİNÇ Necdet, “Eski Türklerde Kadın ve Aile”, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**.

TOPRAK, Zafer, “İttihad Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti”, **Toplum ve Bilim**, 1989, no: 43-44.

Osmanlı Birinci Kadın İşçi Taburu”, **Vakit**, 11 Şubat 1918.

RAPORLAR

AKYÜZ, Emine, “Atatürk’ün Aile Hukukuna İlişkin Devrimleri”, Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu (9-10 Nisan 1981), Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1981,

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, C. 1,1952, c. II, 1954.

SÖNMEZ, Emel; “Kadın Hakları ve Hürriyetlerinde Kemalizm”, Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu (10-14 Aralık 1973), İstanbul, 1975.

ŞEHSUVAROĞLU, Bedii N., “Atatürk İlkeleri Işığında ve Bugünkü Türkiye’de Kadın Hakları”, Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu (10-14 Aralık 1973) Bildirileri, İstanbul, 1975.

Türk Kadınlar Birliği Nizamnamesidir, Matbaa-ı İhsan ve Şürekası, 1340.

İTERNET KAYNAKLARI

www.acikistihbarat.com 24.07.2007.

<http://www.akder.org/?p=publication&view=detail&cnnm=846&lang=tr&m=e16704d9e243b23b4f4e557748d6eef6> 17.05.2007

<http://www.neararsan.org/archive/index.php/t-21088.html> 10.01.2008

DİZİN

B

Bacıyan-ı Rum.....	ix, 13, 14, 15
Bilinçlenme	12, 70, 114

D

Değişim	75, 95, 114
Dergi.....	35
Dernek	45, 47, 48, 88, 89

G

Gazete	x, 34, 37, 116
--------------	----------------

H

Hak	63, 114
-----------	---------

J

Jöntürkler.....	39
-----------------	----

K

Kadın .. ix, x, xi, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 26, 27, 29, 30, 33, 34, 35,	
---	--

36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 64, 65, 66, 67, 68, 71, 74, 75, 78, 79, 81, 82, 95, 100, 105, 106, 107, 109, 113, 114, 115, 116, 117	
--	--

Kadın hakları	33
Kadınanalar.....	x, 50, 51
Kadınlar dünyası.....	39

M

Maarif	21, 22, 72, 73, 76, 113
Mehasin	x, 38
Modernleşme	ii, iii, xi, 12, 25, 53, 79, 115, 117
Müslüman	xvi, 8, 18, 38, 40, 41, 46, 48, 49, 110

R

Rüştiye.....	72
--------------	----

S

Servet-i Fünun	39
----------------------	----

T

Tanin.....	39
Toplumsal rol.....	78